336.5.01
К782

Національний університет
"Києво-Могилянська академія"

Л. І. Краснікова

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ ТА СУСПІЛЬНИЙ ВИБІР

Монографія

Київ 2009

К 782

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Л. І. Краснікова

Теорія державних витрат та суспільний вибір

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

Київ 2009

УДК 336.5.01:330.567.4 (447)
ББК 62.261.5
К 78

Монографія присвячена дослідженню механізмів розподілу суспільних благ, особливостям застосування державних інструментів для уникнення екстерналій. Тут висвітлено сучасні методології аналізу програм бюджетних витрат, а також економічні підстави для державного втручання і причини зростання видатків в умовах прямої та представницької демократії. Проаналізовано дію державних інструментів щодо інтерналізації зовнішніх ефектів. Розглянуто пропозицію суспільних вигод та умову ефективності Самуельсона. Визначено оптимальну кількість державних благ. Простежено державні витрати на національну оборону в Україні та використання політичних інструментів під час здійснення суспільного вибору.

Ухвалено до друку Вченою радою НаУКМА
(протокол № 44(9) від 18 грудня 2008 р.)

Рецензенти:

І. Г. Лук'яненко, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінасів Національного університету «Києво-Могилянська академія»;

І. Я. Чугунов, д-р екон. наук, професор, в.о.президента Академії Міністерства фінансів України;

О. І. Шнирков, д-р екон. наук, професор, заступник директора Інституту міжнародних відносин при КНУ ім. Тараса Шевченка

Усі авторські права застережено.
Передрук і розповсюдження можливі лише з дозволу НаУКМА.

© Л. І. Краснікова, 2009
© НаУКМА, 2009
© Д. Виговський, художнє оформлення, 2009

ISBN 978-966-2410-00-6

ЗМІСТ

Розділ 1. Економічні підстави для державного втручання. Визначення ступеня державної активності

1.1. Розподіл ресурсів між державним та приватним використанням. Функції держави 5

1.2. Необхідність втручання держави: різні погляди. Неспроможність ринку та неспроможність влади 9

1.3. Визначення ступеня державної активності. Зростання державних витрат в умовах прямої та представницької демократії. 15

Розділ 2. Теорія державних витрат щодо інтерналізації зовнішніх витрат та забезпечення суспільних благ

2.1. Державні інструменти щодо інтерналізації зовнішніх ефектів 19

2.1.1. Зовнішні ефекти та ефективний випуск 19

2.1.2. Зовнішні ефекти та державне регулювання 23

2.1.3. Зовнішні ефекти та права власності. Теорема Коуза 27

2.2. Пропозиція суспільних благ. Умова ефективності Самуельсона 32

2.2.1. Приватні, суспільні та змішані блага. Основні властивості суспільних благ. Проблема «проїзду за чужий рахунок» 32

2.2.2. Визначення оптимальної кількості державних благ, що потребує суспільство (умова ефективності Самуельсона) 36

2.2.3. Державні витрати на національну оборону 44

Розділ 3. Суспільний вибір та добробут: роль держави

3.1. Суспільний вибір та використання політичних інститутів 61

3.2. Держава, перерозподіл та справедливість. Ефективність проти рівності 63

3.2.1. Ефективність: нормативний критерій. Економіка добробуту та Парето-оптимальність 63

3.2.2. Ефективність проти рівності. Позитивний аналіз та співвідношення між рівністю та ефективністю. Правила перерозподілу (ендогенна справедливість та норми справедливості; екзогенна справедливість) 72

3.3. Пропозиція суспільних благ через політичні інститути 77

3.3.1. Голосування за більшістю голосів (мажоритарне голосування). Парадокс Кондорсета 77

3.3.2. Голосування за рангами 80

3.3.3. Податок Кларка 81

3.4. Досконалий механізм суспільного вибору. Теорема Ероу 82

Розділ 4. Аналіз програм державних асигнувань на охорону здоров'я та житлово-комунальні послуги

4.1. Аналіз політики державних асигнувань 85

4.2. Аналіз витрат та вигод: теорія та практика 86

4.3. Програми добробуту та їх важливість 96

4.4. Програми державних асигнувань на охорону здоров'я та житлово-комунальні послуги 102

Розділ 1. Економічні підстави для державного втручання. Визначення ступеня державної активності

Державні фінанси є галуззю економіки, що вивчає діяльність уряду і альтернативні форми фінансування державних витрат [1]. Розгляд державних фінансів передбачає вивчення економічної бази щодо державної активності, державних витрат, регулювання податків, інвестування та використання доходу. Дане дослідження присвячено дослідженню ролі держави в економіці та її впливу на використання ресурсів та на добробут громадян.

1.1. Розподіл ресурсів між державним та приватним використанням. Функції держави

Важливим напрямом діяльності держави є забезпечення й фінансування основних послуг населенню. Багато людей та ресурсів залучені у виробництво державних послуг. Індивіди сплачують податки і в багатьох випадках є реципієнтами матеріальних благ, що фінансуються з цих податків. Можливості індивідів щодо здійснення права брати участь у прийнятті державних рішень, варіюються в залежності від особливостей суспільства. Те, що робить держава, скільки вона витрачає і яким чином отримує кошти для фінансування своєї діяльності – показник політичних відносин держави з індивідами.

Політичні інститути розробляють правила та процедури, які потрібні суспільству для визначення того, що держава робить та як відповідні заходи фінансуються. Через політичні інститути як посередників побажання індивідів трансформуються у певні рішення щодо функцій держави.

Розподіл ресурсів між державним та приватним використанням

Державне забезпечення суспільства товарами та послугами потребує використання праці, обладнання, споруд та землі. Реальна вартість державних благ вимірюється цінністю приватних товарів та послуг, які мають бути пожертвувані, коли ресурси трансформуються для державного використання. Коли мешканці сплачують податки, їхня можливість купувати товари та послуги для ексклюзивного використання (авто, одяг, будинок) обмежена. Ресурси, що виходять з приватного використання, споживає або отримує держава. Податки також мають непрямі витрати, тому що викривляють вибір індивідів. Податки впливають на ціни благ і стимули до праці, зберігання товарів та послуг, а також розподіл витрат на них. Податки погіршують діяльність економіки внаслідок дозволу індивідам робити вибір, базуючись не лише на вигодах та витратах, а також на податкових перевагах чи недоліках своїх рішень. Викривлення у використанні ресурсів і втрати у випуску продукції, що виникають через вплив податків на стимули, є також наслідками діяльності держави щодо витрат.

Ресурси, що їх одержує держава, використовуються для надання суспільству товарів та послуг, таких як дороги, поліція, пожежна безпека, національна оборона. Ці державні блага призначені для загального користування, вони не можуть бути використані одним індивідом ексклюзивно. Інші блага, що надаються урядом, обмежені для певних груп, таких як літні люди або діти.

Для того щоб з'ясувати, як держава робить вибір між виробництвом приватних благ та наданням державних благ, на рис. 1 використано криву виробничих можливостей (криву трансформації) СМ [1]. Ця крива (за означенням) представляє комбінації приватних та державних благ, які можуть бути вироблені за найкращої технології та повному використанні ресурсів. Приватні блага (їжа, одяг тощо) доступні для продажу на ринках. Державні блага (школи, пожежна безпека та ін.) не є ринковим товаром.

В точці А індивіди жертвують MX_1 одиницями приватних благ, щоб отримати OG_1 одиниць державних благ (це відповідає переходу з точки М в точку А на кривій трансформації). При цьому ресурси, що могли використовуватись у виробництві приватних благ, використовуються урядом для надання послуг та виконання своїх функцій.

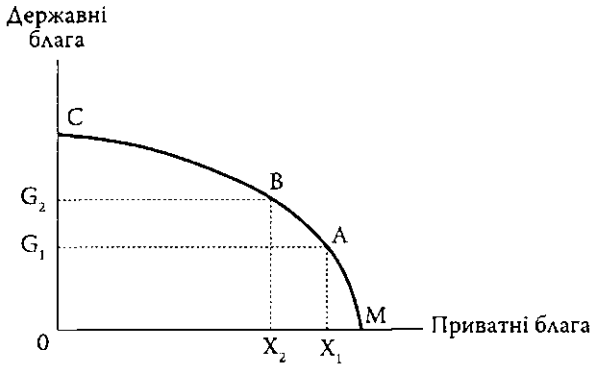

Рис. 1. Альтернативні комбінації державних та приватних благ

Збільшення пропозиції державних благ з величини OG_1 до OG_2 вимагає скорочення кількості приватних благ, доступних впродовж року (це відповідає переходу з точки А в точку В на кривій трансформації). Коли економіка рухається з точки А до точки В, річний обсяг приватних благ зменшується з OX_1 до OX_2. Припустимо, що індивіди потребують більше послуг із захисту навколишнього середовища. Щоб зробити ці послуги доступними, держава може збільшити податки, що їх сплачують фірми – забруднювачі повітря або води, або застосувати інший спосіб регулювання, який запобігає забрудненню. Нове регулювання або податки можуть збільшити витрати на виробництво для вказаних фірм, що призведе до зростання цін на продукцію цих компаній та падіння обсягів попиту. Результатом нової політики буде покращення стану навколишнього середовища, що є благом, запропонованим державою, однак ця політика також потребує того, щоб споживачі приватних товарів та послуг сплачували більше за чисте навколишнє середовище.

Як державні блага розподіляються

Державні блага розподіляються переважно по групах індивідів через використання неринкового нормування. Це означає, що державні блага не стають досяжними для індивідів залежно від їхнього бажання платити та використання державних благ не нормується за цінами. В деяких випадках послуги надаються всім, тому що не мають прямого призначення. Наприклад, національна оборона є типовим прикладом блага, що вільно надається всім і не нормується за цінами. В інших випадках для визначення можливості

надання благ використовуються такі критерії, як дохід, вік, статус родини, резидентність або сплата певних податків чи внесків. В Україні, наприклад, залежно від розміру доходів індивідів надаються житлові субсидії, багатодітні родини отримують додаткові субсидії, для резидентів та нерезидентів країни є різні підходи щодо медичного забезпечення тощо.

Змішана економіка, ринок та політика

В чистій ринковій економіці індивіди мають можливість споживати блага вільно, відповідно до своїх уподобань, економічних можливостей (доходів та добробуту), залежно від цін, визначених ринком. У змішаній економіці пропозиція значної кількості благ відбувається через політичні інститути, держава фігурує на ринку як покупець товарів та послуг. Держава купує ресурси у домогосподарств і має права власності на такі виробничі ресурси, як земля та капітал. Вона використовує ці ресурси для надання благ, які не продаються домашнім господарствам і бізнесовим компаніям, але стають доступними через неринкове нормування. Однак держава самостійно оперує такими структурами, як пошта, залізниця, державна лотерея. Вона також купує певну продукцію бізнес-фірм, таку як папір, автомобілі, зброя. Щоб заплатити за цю продукцію, держава вимагає, щоб бізнесмени і домогосподарства здійснювали різні платежі (у вигляді податків, різних внесків), а іноді навіть наполягає на тому, щоб ресурси стали доступними державі для використання за нормою компенсації, що нижче ринкових цін.

Державні витрати

Державні витрати умовно можна розділити на дві категорії – закупівля та трансферти. Державна закупівля потребує продуктивних ресурсів (земля, праця та капітал) для відведення їх від приватного використання індивідами та корпораціями до використання урядом. Наприклад, для забезпечення національної оборони державі потрібні сталь, праця та інші ресурси, що необхідні для підтримки збройних сил, а також гелікоптери, танки, кораблі та інше обладнання. Державі також потрібні вантажні автомобілі, робітники для прибирання сміття тощо. Перелік державних закупівель складає споживчі витрати, які використовують ресурси для задоволення поточних потреб. Валові інвес-

тиції держави – це витрати на створення нового капіталу, такого як залізниця, обладнання.

Державні витрати, що перерозподіляють купівельну спроможність людей, називають державними трансфертами. Ці трансферти утворюють джерело підтримки у вигляді доходу тим реципієнтам, яким не потрібно пропонувати якусь послугу в обмін на отриманий дохід.

Функції держави

Чому ми потребуємо державних послуг? Насамперед тому, що в багатьох випадках тільки держава здатна нас забезпечити ними – самостійно ми не можемо ці блага зробити досяжними для нас. Держава встановлює права власності на використання ресурсів та забезпечує ці права через впровадження системи законів та судів. Державна влада використовується через ці функції для забезпечення правил, що регулюють суспільну взаємодію індивідів.

Держава використовує владу для перерозподілу доходів та економічних можливостей між громадянами. Наприклад, уряд використовує сплачені податки для надання підтримки літнім людям, безробітним, бідним.

Інша функція держави – стабілізація економічних змін для превентації втрат, асоційованих з безробіттям, та небажаних наслідків інфляції.

Також держава регулює виробництво та споживання для досягнення таких цілей, як покращення здоров'я та виключення надмірного монополістичного контролю над цінами.

1.2. Необхідність втручання держави: різні погляди. Неспроможність ринку та неспроможність влади

Конкурентний ринок, Парето-ефективний розподіл ресурсів та неспроможність ринку

Економісти – прихильники вільної конкуренції – вважають, що конкуренція веде до високої ефективності і є поштовхом до нововведень. У той самий час впродовж останніх двохсот років економісти дійшли висновку, що є безліч прикладів, коли ринок працює неефективно. Парето-ефективним (або Парето-оптимальним) розподілом ресурсів називається такий спосіб

розподілу, в результаті якого жоден індивід не може отримати вигоду, не завдаючи шкоди іншому.

В ринковій економіці ціни виступають в якості центрального розподільчого механізму. На конкурентному ринку крива пропозиції S (рис. 2) є кривою граничних витрат галузі-постачальника (MC). Крива попиту (D) вимірює граничну вигоду (цінність) продукту (MV) для споживачів. Ринкова рівновага досягається в точці перетину кривих попиту D (або граничної вигоди MV) і пропозиції S (або граничних витрат MC), тобто в точці, де MV = P = MC.

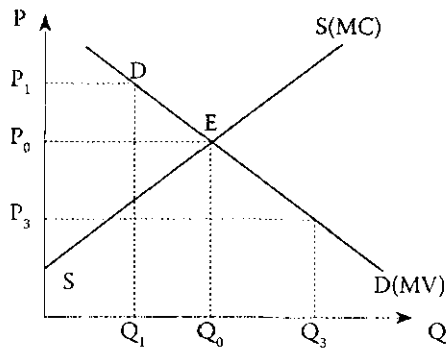

Рис. 2. Ефективний розподіл ресурсів

Точка E відповідає Парето-ефективному розподілу ресурсів. В будь-якій точці, окрім E, можливо покращити стан споживачів, і рівність між ціною та граничними витратами і граничними вигодами порушується. Так за обсягу Q_1, меншого за рівноважний Q_0,

$$P_1 > MC$$

та за обсягу випуску Q_3, більшого за рівноважний Q_0,

$$P_3 < MC.$$

Таким чином, досконала конкуренція зумовлює оптимальний розподіл ресурсів, через те що на конкурентному ринку відбувається зрівнювання витрат та вигод на підставі граничних характеристик. Однак існує імовірність того, що в роботі ринку стануться «збої», або порушення, які призведуть до неефективного розподілу ресурсів.

Порушенням функціонування ринку або ринковими невдачами називають таку економічну ситуацію, коли ринок не-

спроможний за допомогою властивих йому інструментів і механізмів самостійно регулювати попит та пропозицію, і таким чином розподіл ресурсів не є Парето-ефективним [2]. В умовах ринкових невдач втручання держави повинно покращити функціонування економіки.

Джерела ринкових невдач

До джерел ринкових невдач слід віднести такі.

1. Суспільні блага. На відміну від приватних благ, які у разі споживання однією особою не можуть бути одночасно спожиті іншою (наприклад, морозиво), суспільні блага – це блага спільного користування (наприклад, чисте повітря, національна оборона).

Основними характеристиками чистих суспільних благ є їх невиключність та неконкурентність. Суспільні блага невиключні (або невиняткові), оскільки не існує ефективних методів або дуже дорого виключити індивідів із кола користування цими благами. Неконкурентність (або відсутність суперництва) означає, що споживання суспільних благ одним індивідом не впливає на рівень споживання цих благ іншим індивідом.

Індивіди не мають стимулів чесно надавати граничні оцінки блага (MV) стосовно суспільних благ, внаслідок чого певні індивіди мають можливість не сплачувати за отримання суспільного блага й «проїхати за чужий рахунок».

Через наявність проблеми «проїзду за чужий рахунок» приватні ринки не мають достатніх гарантій того, що суспільні блага вироблятимуться в необхідному обсязі, тому потрібне державне втручання.

2. Зовнішні ефекти. Зовнішні ефекти мають місце, коли виробництво або споживання блага здійснюють безпосередній вплив на виробників чи споживачів, які не є залученими до процесу купівлі-продажу даного блага, і коли ці ефекти не знаходять повного відображення в ринкових цінах. Прикладом негативних екстерналій є забруднення повітря та води.

Негативні зовнішні ефекти створюють додаткові витрати, а позитивні – додаткові вигоди і потребують державного втручання, оскільки не відображаються в ринкових цінах.

Державне втручання може покращити функціонування економіки за наявності зовнішніх ефектів, наприклад, якщо вимагатиме від фірм обов'язково очищувати виробничі відходи перед скидан-

ням у воду або примусить компанії сплачувати за шкоду від забруднення; встановить плату за використання доріг у години пік і таким чином змусить водіїв усвідомити витрати інших людей та організацій через автомобільні викиди та ін.

3. Недосконалість інформації. Якщо фірми і споживачі погано поінформовані, то вони можуть вчиняти дії, котрі не відповідають їх власним інтересам. Якщо рішення однієї зі сторін базуються на неповній інформації, то ринки не працюватимуть ефективно. Державні структури з метою захисту погано інформованих споживачів від дій, про які вони б потім шкодували, здійснюють загальне регулювання умов праці, перевіряють продукти харчування, регулюють зовнішній вигляд і безпечність товарів.

4. Монопольна влада. Монополісти можуть отримувати високі прибутки, обмежуючи обсяг продажу і піднімаючи ціну. Через те що монополісти є єдиними продавцями і не бояться зменшення цін з боку конкурентів, споживачі сплачують більше, ніж повинні. З метою запобігання порушень у функціонуванні ринку уряд залишає за собою право обмежувати монопольну владу. Держава регулює діяльність природних монополій (газові, електричні компанії), здійснює контроль за цінами; у випадку неприродних монополій намагається посилити конкуренцію за допомогою антимонопольних законів.

Таким чином, у разі ринкових невдач на допомогу приходить держава. Всі перелічені напрями державного втручання є нижньою межею втручання в ринкову економіку. Однак неприпустимі такі методи втручання, що руйнують ринковий механізм або підміняють його прямим адмініструванням. При цьому слід усвідомлювати, що всі економічні регулятори недосконалі: короткострокові вигоди можуть стати довгостроковими втратами. Час від часу потрібно вдаватись до певних заходів з роздержавлення економіки, основними з яких є такі [2], [3]:

- Підтримка конкуренції та лібералізації ринку: зниження бар'єрів для вступу до галузі, активна антимонопольна політика.
- Стимулювання змішаного підприємництва.
- Денаціоналізація державної власності, розвиток процесів приватизації.

Процес денаціоналізації економіки залежить від самої держави. Зростання бюрократичного апарата ускладнює процес прий-

няття рішень. Тому провали ринку можуть бути посилені провалами держави.

Неспроможність ринку та неспроможність влади

Неспроможність ринку, тобто нездатність саморегульованого ринкового механізму забезпечити ефективність, є обґрунтуванням державного втручання для проведення певної економічної та соціальної політики й існування потужного державного сектору в країнах із розвинутою економікою.

Водночас у економістів XVII–XVIII ст. та й сучасних нема єдиної думки щодо необхідності державного втручання [2].

Так, меркантилісти (XVII–XVIII ст.) вважали, що для найповнішого задоволення потреб суспільства необхідно мати сильний уряд. Протилежну точку зору мав Адам Сміт: він вважав, що не обов'язково покладатися на уряд або керуватися моральними принципами для задоволення суспільних потреб, тому що «конкуренція спонукає людей до задоволення власних потреб, що в свою чергу сприяє задоволенню суспільних потреб (відбувається дія невидимої руки)» («Багатство націй», 1776 р.).

Деякі економісти країн пострадянського простору вважають, що в країнах з перехідними економіками державне управління економікою має бути у формі централізованого планування, тому що відсутня відповідна ринкова інфраструктура, відсутній середній клас, національний менталітет не сприймає ринкову економіку.

Сучасні економісти переконані у необхідності існування державного сектору та регулювальних втручань з боку влади, але не вирішеною проблемою залишається визначення обсягів державного втручання і частки державного сектору в економіці.

Світова практика щодо участі держави в економіці доводить, що державна влада не завжди здатна виправити ринкові невдачі, вона також може бути неспроможною.

Німецький вчений Ш. Бланкарт називає **неспроможністю державної влади** її нездатність забезпечити ефективний розподіл ресурсів, благ і відповідність справедливої політики розподілу доходів у суспільстві. Він вказує на такі основні причини неспроможності державної влади [2]:

- Недостатня поінформованість уряду для прийняття правильних політичних рішень. Технічно важко отримати необхідну

інформацію, та існують певні групи, які не зацікавлені у наданні повної та достовірної інформації.

- Нездатність держави повністю передбачати віддалені наслідки ухвалених рішень.
- Обмеженість можливостей суспільства щодо контролю над владними структурами.
- Недосконалість політичних процесів при ухваленні політичних рішень та лобіювання політичних рішень з боку груп з особливими інтересами (тобто відбувається вплив на представників державної влади з боку обмеженої групи виборців з метою ухвалення вигідних для групи політичних рішень).

Існують різні точки зору щодо ефективності ринку, державної влади та їх співвідношення. Автори книги «Сучасна економічна теорія і державні фінанси» [3] дійшли висновку, що концепція «ринок та держава ефективні» притаманна прихильникам централізованого оптимального планування, концепція ефективності ринку та неспроможності влади є близькою до монетаристських концепцій часів Великої Депресії; прихильниками концепції «ринок неефективний, а держава ефективна» є кейнсіанці та теоретики планової економіки і державної власності, які тяжіють до більшої «керованості» економіки у перехідний період.

Найбільш поширеним серед економістів та політиків вважається погляд, за яким визнається наявність неспроможності ринку і державної влади та практична неможливість досягнення ідеального стану економіки.

Ш. Бланкарт стверджує, що існують два підходи щодо інтерпретації теорії відмови функціонування ринку – позитивний та нормативний. За позитивним підходом тиск держави означає, що держава активізується з метою усунення порушення функціонування ринкових механізмів. За нормативним підходом вважається, що досліджувана теорія має дати відповідь, у які сфери держава повинна втручатися, і уряд зобов'язаний інформувати населення про збитки, які можливі внаслідок різкого порушення функціонування ринку [2].

Економісти нормативного підходу дійшли висновку, що відмова функціонування ринку не є ані необхідною, ані достатньою умовою для державного втручання в економічні процеси.

Ш. Бланкарт дослідив питання, чому рішення про державне втручання приймаються, якщо виникають порушення у функціо-

нуванні ринку, і, відповідно, чому вони не приймаються, якщо такі порушення відсутні. Він дослідив взаємозв'язок порушень функціонування ринку і правил прийняття колективних рішень і дійшов таких висновків:

- Колективні рішення приймаються тільки там, де надання суспільних благ у цілому призводить до менших витрат порівняно з вирішенням проблеми в індивідуальному порядку. А якщо ні, то перевага буде на боці приватного надання благ.
- Порушення функціонування ринку при використанні правила неодностайності голосування при прийнятті рішень не є необхідною або достатньою умовою для прояву державної активності.

Прихильники нової теорії державного втручання в економіку вважають помилковим підхід, згідно з яким спочатку слід встановити сам факт відмови функціонування ринку, а вже потім вдаватися до колективних заходів для його усунення [2], [4]. Вони вважають, що те й інше потрібно здійснювати паралельно, одномоментно: порушення функціонування ринку стимулює процес прийняття політичних рішень і тим самим сприяє подоланню негативних тенденцій; політичні рішення можуть генеруватися не тільки фактом відмови функціонування ринку. Саме тому в деяких випадках централізоване керівництво може вдатися до колективних акцій і за відсутності ознак такої відмови.

1.3. Визначення ступеня державної активності. Зростання державних витрат в умовах прямої та представницької демократії

У більшості країн світу державні витрати постійно зростають, що свідчить про зростання попиту на державні послуги. Але такі важливі питання – чи має держава зростати дуже швидко, чи перевищують витрати вигоди від послуг держави, чи відповідають державні програми їх цілям та скільки має бути державного втручання – залишаються дискусійними й сьогодні.

Німецький учений-фінансист А. Вагнер стверджує, що у прогресивних цивілізованих народів державна активність зростає непропорційно швидшими темпами порівняно з розвитком загальної економічної активності в даній країні [2].

Виникає важливе питання: як можна визначити обсяг державної діяльності?

М. І. Вайденбаум вважає, що у витрати на здійснення державного втручання слід включати три види витрат: адміністративні витрати; витрати, перекладені бюрократією, та побічні витрати [2]. До адміністративних витрат регулювання він відносить витрати на здійснення таких операцій, як оцінка заяв, надання дозволів і проведення контролю. Витрати, перекладені бюрократією, існують у приватному та суспільному секторах економіки. Наприклад, для роботи на ремісницьких підприємствах потрібно здобути регламентований рівень кваліфікації (звання майстра), службовці також стикаються з витратами, перекладеними бюрократією у зв'язку зі складанням і наданням різного роду звітності, іншими додатковими роботами, як і працівники всіх галузей (вони подають заяви, надають звіти і здійснюють нагляд за дотриманням законодавства на підприємстві). До побічних витрат регулювання М. І. Вайденбаум відносить витрати виходу на ринок; витрати, викликані уповільненням інноваційних процесів (у зв'язку зі складною процедурою допуску деяких нових продуктів до виробництва) та витрати ухилення від регулювання (юристам і адвокатам доручається виявити вади в законодавстві, за допомогою яких можна ухилитися від регулювання і таким чином отримати економію на відповідних витратах).

Численні емпіричні дослідження підтверджують, що роль держави зростає. Проте постає питання – чому вона зростає?

Ш. Бланкарт аналізує зростання державних витрат в умовах прямої та представницької демократії і робить такі висновки. В умовах прямої демократії обсяг державних витрат визначає медіанний виборець; збільшення питомої ваги витрат держави в структурі ВВП можна уникати доти, доки попит на суспільні і приватні блага, зумовлений зростанням населення, не врівноважиться [2].

Поясненню зростання державних витрат в умовах представницької демократії присвячені моделі взаємної підтримки Г. Туллока, модель лобіювання Г. Бекера та теорія виникнення об'єднаних інтересами груп М. Ольсона.

За моделлю взаємної підтримки Г. Туллока обмін голосами (логролінг) може здійснюватися у відкритій формі (при голосу-

ванні з приводу тієї чи іншої пропозиції в парламенті) або в прихованій формі (у разі об'єднання передвиборних програм різних груп або схвалення пропозицій (рішень) у загальному пакеті) і сприятиме підвищенню державних витрат. Якщо утворюється «карусель обміну голосів», може виникнути безупинне зростання державних витрат [2].

За моделлю лобіювання Г. Бекера тиск і контртиск різних лобіювальних груп, спрямований на одержання розподільчих вигод, приводить у рух державний апарат і генерує державні витрати. Г. Бекер вважає, що надання суспільних благ певною мірою є лише результатом боротьби у сфері субвенціонування й оподатковування. Лобіювальні групи намагаються досягти індивідуальних вигод саме за допомогою одержання суспільних благ у натуральній формі, а не у вигляді грошових трансфертів, тому що суспільні блага в натуральній формі, на відміну від грошових трансфертів, завдяки властивим їм позитивним суспільним характеристикам у разі розподілу спроможні привести до консенсусу.

М. Ольсон вважає, що не всі потенційно наявні в суспільстві групи з певними інтересами спроможні належним чином організовуватися, проблема «проїзду за чужий рахунок» для великих груп є більш суттєвою, ніж для малих, тому вираз політичних інтересів може бути викривлений на користь малих груп. Крім цього, якщо існує позитивна кореляція між кількістю організованих груп та кількістю вдалих операцій з обміну голосами, то державні витрати зростатимуть; якщо в результаті певних соціальних потрясінь зруйнуються наявні інституції та розпустяться сформовані структури груп за інтересами, то державні витрати суттєво зменшаться.

На зростання державних витрат може суттєво впливати також і державна бюрократія. Користуючись своєю монопольною владою, бюрократія має можливість споживати більше суспільних благ, ніж приватне підприємство, яке надає такі самі послуги, як і бюрократичний апарат [2].

Для бюджетного процесу характерні такі моменти: між апаратом управління й інстанціями, що затверджують бюджет, є таємна змова, спрямована на те, щоб скоротити до мінімуму критичні дискусії навколо виконання бюджетів останніх років; рік у рік

128 959

апарат управління вимагає збільшення бюджетних асигнувань на своє утримання; органи, що затверджують бюджет, із року в рік проводять значні скорочення сум заявок на виділення бюджетних асигнувань.

Список використаної літератури

1. Hyman D. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy / D. Hyman. – North Carolina State University, Harcout Collige Publishers, 2002. – 700 p.
2. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансів / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 642 с.
3. Сучасна економічна теорія і державні фінанси / О. Кілієвич, І. Розпутенко, О.Романюк, В. Юрчишин. – К. : Видавництво УАДУ, 1999. – 423 с.
4. Веймер Д., Вайнінг Е. Аналіз політики. Концепції і практика / Д. Веймар, Е. Вайнінг. – К. : Основи, 2000. – 654 с.

Розділ 2. Теорія державних витрат щодо інтерналізації зовнішніх ефектів та забезпечення суспільних благ

Наукова бібліотека
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

2.1. Державні інструменти щодо інтерналізації зовнішніх ефектів

2.1.1. Зовнішні ефекти та ефективний випуск

Зовнішній ефект (екстерналія) – це прямий ефект впливу одного споживача або фірми на добробут іншого споживача або фірми в напрямі, не відображеному в цінах [1].

Зовнішні ефекти називають зовнішніми витратами, якщо ефекти є негативними, та зовнішніми вигодами – якщо ефекти є позитивними.

Негативний зовнішній ефект – це вартість використання ресурсу, що не відображена в ціні товару. Прикладом негативних екстерналій є забруднення повітря, що супроводжує виробництво певних товарів.

Позитивний зовнішній ефект – це корисність, що не відображена в цінах. Прикладом позитивних екстерналій може бути зменшення шансу поширення певної хвороби, якщо індивід має щеплення проти неї.

Економічна ефективність досягається за умови, коли приватні витрати дорівнюють суспільним витратам та приватні вигоди дорівнюють суспільним вигодам.

Якщо зовнішні ефекти мають місце, тоді Парето-оптимуму не буде досягнуто навіть за досконалої конкуренції.

Негативні зовнішні ефекти

Розглянемо виробництво в умовах досконалої конкуренції з урахуванням зовнішніх ефектів. Сукупні зовнішні витрати (TEC, total external costs) – це сукупний збиток, що завдається третім особам.

Граничні зовнішні витрати (MEC, marginal external costs) – це додаткові витрати, пов'язані з випуском кожної додаткової одини-

ці продукції, що не сплачуються виробниками і перекладаються на третіх осіб. Граничні витрати обчислюються за формулою

$$MEC = \frac{\Delta TEC}{\Delta Q}.$$

Крива пропозиції (S) відображає лише граничні приватні витрати (MPC, marginal external costs). Крива галузевої пропозиції (S) є сумою по горизонталі (вище від мінімуму середніх змінних витрат) індивідуальних кривих граничних витрат окремих фірм, тобто

$$S = \sum_i MPC_i.$$

У випадку існування негативних зовнішніх ефектів граничні приватні витрати виробництва не містять граничних зовнішніх витрат.

Сумою приватних та зовнішніх граничних витрат є граничні суспільні витрати (MSC, marginal social costs):

$$MSC = MPC + MEC.$$

Коли існує негативний зовнішній ефект, граничні приватні витрати менші за граничні суспільні витрати.

Позитивні зовнішні ефекти

Гранична приватна вигода (MPB, marginal private benefit) – це гранична корисність, яку отримує особа, купуючи додаткову одиницю товару. За наявності позитивних зовнішніх ефектів гранична приватна вигода товару менша від його граничної суспільної вигоди.

Гранична зовнішня вигода (MEB, marginal external benefit) – це граничний виграш, який отримує третя особа.

У випадку позитивного зовнішнього ефекту ефективний обсяг блага відповідає точці, в якій MSB = MPB + MEB = MSC, і для інтерналізації позитивного зовнішнього ефекту треба додати MEB до MPB.

Ефективний випуск

Ефективний обсяг продукції та ціна відповідають точці, в якій граничні суспільні витрати дорівнюють граничній суспільній вигоді виробництва блага [2]:

$$MSC = MSB.$$

На рис. 3 приватний оптимум відображений точкою E, де відбувається перетин кривих D та S, рівноважна ціна P_e = \$12, а рівноважний обсяг Q_e = 6 млн одиниць. Крива S відображає лише граничні приватні витрати (MPC), а крива S' – граничні суспільні витрати

$$S' = MPC + MEC.$$

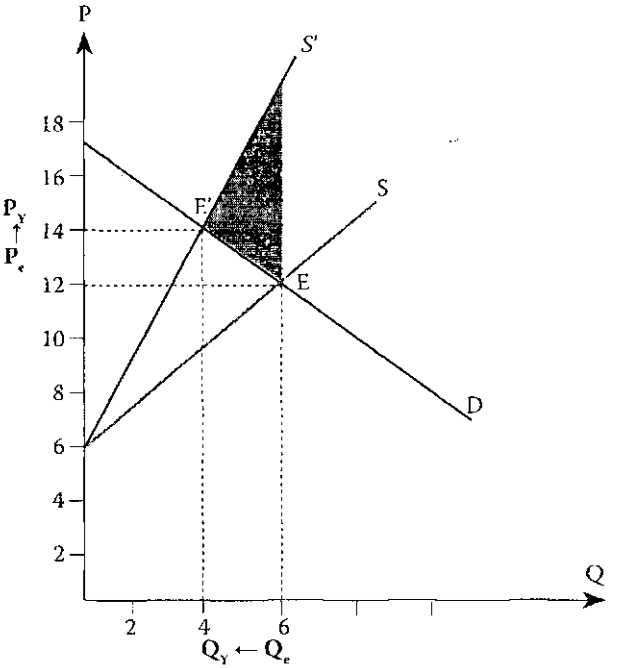

Рис. 3. Суспільний оптимум

В точці E' досягається Парето-ефективність (MSC = MSB) й P_y = \$14, а Q_y = 4 млн.

Неефективність конкурентного ринку за наявності екстерналій: аналіз попиту та пропозиції

На рис. 4 крива Demand – крива ринкового попиту, MPC – галузева крива пропозиції.

Точка E_C відповідає приватному (конкурентному) оптимуму (перетин MPC та Demand), точка E_S – відображає суспільний оптимум (перетин MSC та Demand).

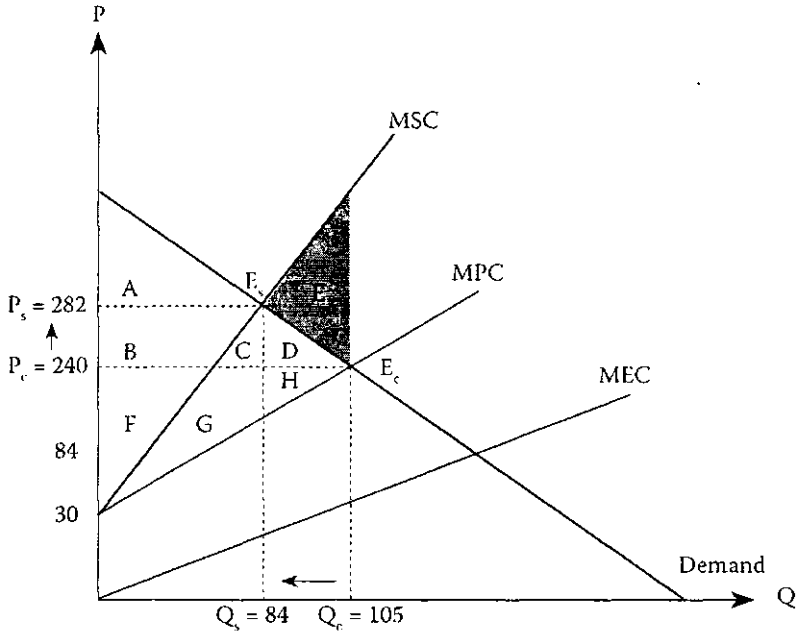

Рис. 4. Неефективність конкурентного ринку

Для обчислення неефективності конкурентного ринку у випадку існування негативного зовнішнього ефекту розглянемо надлишки споживачів (CS), приватний (PS_p) та суспільний надлишки виробників (PS_S), зовнішні витрати (EC), добробут суспільства (Welfare) та запишемо відповідні площі в табл. 1 [3].

Таблиця 1. **Надлишки споживачів, виробників та суспільні втрати**

Надлишки споживачів і виробників	Суспільний оптимум (Social opt)	Приватний оптимум (Private optimum)	Зміни (Change)
Надлишок споживачів (Consumer surplus), CS	A	A + B + C + D	B + C + D
Приватний надлишок виробника (Private producer surplus), PS_p	B + C + F + G	F + G + H	H – B – C
Зовнішні витрати (Externality cost), EC	C + G	C + D + E + G + H	D + E + H
Суспільний надлишок (Social) PS, $PS_s = PS_p - EC$	B + F	F – C – D – E	-B – C – D – E
Добробут (Welfare), W = CS + PS_s	A + B + F	A + B + F – E	-E = DWL

Суспільний добробут дорівнює сумі надлишку споживачів та суспільного надлишку виробників, тобто Welfare = CS + PS_s. Суспільний надлишок виробників (PS_s) визначається за формулою $PS_s = PS_p - EC$.

У випадку приватного оптимуму добробут суспільства відповідає площі (A + B + F), у випадку суспільного оптимуму (A + B + F – E), таким чином суспільні втрати (DWL) дорівнюють площі трикутника E (обчислюється як різниця добробутів суспільства у випадку суспільного та приватного оптимумів, тобто A + B + F – E – A - B - F = - E). Знак «-» означає, що площі трикутника відповідають втрати в добробуті суспільства.

2.1.2. Зовнішні ефекти та державне регулювання

Існують різні шляхи розв'язання проблем, створених зовнішніми ефектами. Основними методами досягнення ефективного обсягу випуску та споживання є такі:

- використання коригуючих податків та субсидій;
- злиття компаній;
- визначення прав власності.

1) Коригуючий податок, що накладається на виробників у випадку надлишкового виробництва. Вільна конкуренція веде до надлишкового, порівняно з ефективним, обсягу виробництва. Використання коригуючого податку на одиницю продукції, що випускається підприємством, призводить до ефективного обсягу блага.

Податок на одиницю продукції, яку виробляє підприємство, що генерує негативні зовнішні ефекти, називається податком Пігу (Pigou tax) [2].

Коригуючий податок піднімає граничні приватні витрати до рівня граничних суспільних витрат.

На рис. 5 представлена дія коригуючого податку у випадку надлишкового виробництва блага Y.

Припустимо, що благо Y виробляється конкурентною галуззю, S – галузева крива пропозиції (S = MPC). Точка E (де D перетинається з S) відповідає конкурентній рівновазі: P_Y = \$12, Q_Y = 6 млн одиниць. Нехай виробництво Y містить негативні зовнішні витрати.

Тоді галузева крива пропозиції S` відповідає граничним суспільним витратам S` = MSC.

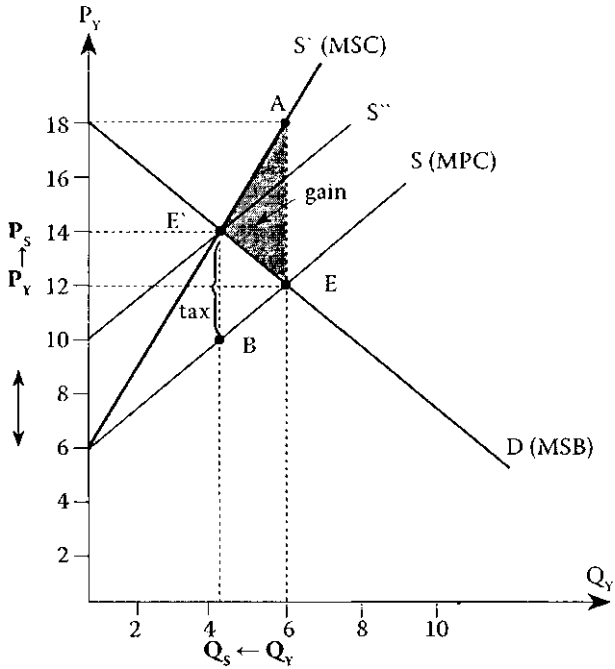

Рис. 5. Коригуючий податок на виробників

S`=MSC=MPC+MEC. Граничні зовнішні витрати MEC дорівнюють площі AE = \$6 = \$(18–12).

Ефективність досягається в точці перетину кривих D і S`, тобто в точці E`.

Умова досягнення ефективного обсягу випуску Q_S: MSC = MSB або MSC = MPC + MEC.

Податок Пігу дорівнює MEC в точці суспільного оптимуму: Pigou tax = $MEC_Y(Q_s)$.

Накладання коригуючого податку еквівалентне зсуву кривої S до положення S``.

Коригуючий податок (на одиницю продукції), що накладається на виробників, відповідає відрізку E`B: tax = \$ (10 – 6) = \$4, відбувається зсув S до положення S`, ціна та обсяг за суспільного оптимуму становлять: P_S = \$14, Q_S = 4. Загальна цінність економічного виграшу від накладання податку Пігу відповідає площі EE`A. EE`A = MSC – MSB на відрізку Q_sQ_y

2) Коригуючий податок, що накладається на споживачів у випадку надлишкового споживання. В умовах негативних зов-

нішніх ефектів споживачі не сплачують повних граничних суспільних витрат продукції і споживають її надто багато.

У цьому разі коригуючий захід у формі податку має стосуватися споживачів, а не виробників.

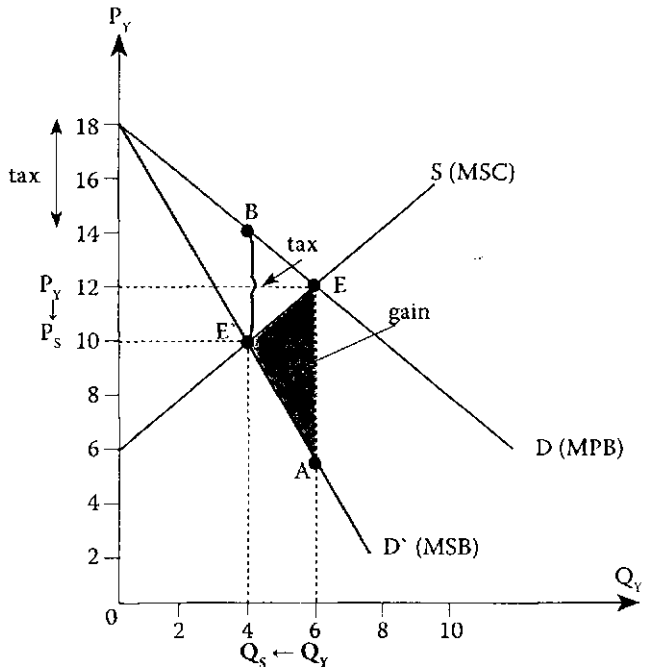

Рис. 6. Коригуючий податок на споживачів

На рис. 6 крива D відповідає граничним приватним вигодам (MPB). Крива галузевої пропозиції S = MSC. Точка E відповідає конкурентній рівновазі (точка перетину D з S), P_e = \$12, Q_e = 6. Крива D' відповідає граничним суспільним вигодам, D` = MSB. Суспільний оптимум відповідає точці E` (точці перетину D`з S), де MSB = MPB + MEB = MSC.

В точці E`: $P_S$ = \$10, $Q_S$ = 4. Коригуючий податок, що накладається на споживачів, дорівнює відрізку E`B = \$4.

Таким чином, споживачі сплачують:

$$P_S + tax = \$14\ (= 10 + 4).$$

Загальна цінність економічного виграшу від накладання податку дорівнює площі EE`A.

3) Коригуюча субсидія, що надається виробникам. Це плата виробникам товару у випадку недостатнього рівня виробництва (недовиробництва).

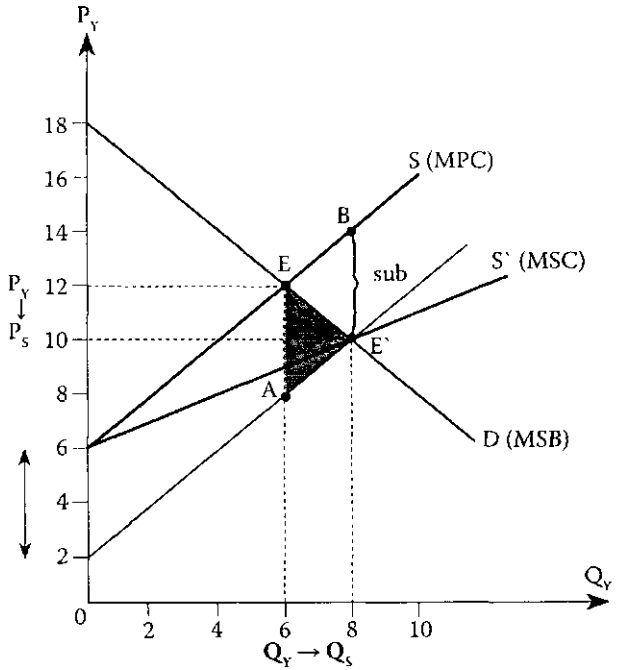

Рис. 7. Коригуюча субсидія виробникам

На рис. 7 S = MPC, D = MSB, конкурентна рівновага досягається в точці E, де S перетинається з D, P_Y = \$12, Q_Y = 6.

Суспільний оптимум відповідає точці E` (де D перетинається з S`), S` = MSC, P_S = \$10, Q_S = 8.

Коригуюча субсидія, що надається виробникам, дорівнює E`B = \$4.

Виробники отримують: $P_{total} = P_S + sub = 10 + 4 = \$14$.

Загальна цінність економічного виграшу від застосування субсидії дорівнює площі EE`A.

4) Злиття фірм (Merge firm). Іншим шляхом інтерналізації зовнішніх ефектів є злиття фірм. Припустимо, що компанія Y (наприклад, целюлозний завод) виробляє продукцію Y, компанія X (що займається рибальством на озері) – продукцію X. Фірма Y створює негативний зовнішній ефект – забруднює озеро, що негативно вливає на улов фірми X. Якщо відбудеться злиття компаній X та Y,

то фірма, що виробляє продукт (X + Y), платитиме MSC виробництва Y, тому що вона також виробляє X. При цьому граничні приватні витрати (MPC) трансформуються в граничні суспільні витрати (MSC) для виробництва Y.

Після злиття фірма вироблятиме у точці, де P_Y = MSC, що означає ефективність розподілу ресурсів. Таким чином, зовнішній ефект буде інтерналізовано.

2.1.3. Зовнішні ефекти та права власності. Теорема Коуза

Однією з причин виникнення зовнішніх ефектів є невизначеність прав власності.

У 1960 р. визначним вченим Рональдом Коузом був запропонований вагомий шлях інтерналізаціїї зовнішніх ефектів, який був відображений у теоремі: якщо права власності чітко визначені, транзакційні витрати дорівнюють нулю й інформація може бути отримана вільно, то чиста конкуренція веде до інтерналізації зовнішніх ефектів, незалежно від того, якій стороні надано право власності [4].

Державні органи можуть сприяти досягненню ефективності, встановлюючи права власності на ресурси і розробляючи механізм, що дає змогу обмінювати ці права за низьких транзакційних витрат.

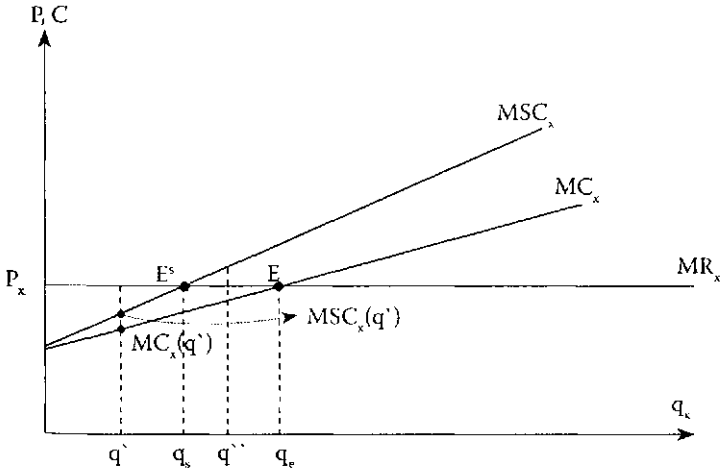

Рис. 8. Приклад застосування теореми Коуза

Припустимо, що фірма X (хімічний завод) випускає товар X, фірма Y (компанія, що займається орендою щлюпок) виробляє товар Y.

Виробництво фірми X створює негативний зовнішній ефект по відношенню до фірми Y. Транзакційні витрати дорівнюють нулю.

Розглянемо спочатку ситуацію, за якої компанія X має право забруднювати озеро.

На рис. 8 зображені приватні граничні витрати (MC), суспільні граничні витрати (MSC), граничний дохід (MR_x) фірми X [5].

Точка E відповідає приватному оптимуму (q_e), точка E_s – суспільному оптимуму (q_s) виробництва товару X.

Припустимо, що компанія X згодна скоротити випуск продукції (припустимо до рівня q`) і відповідно зменшити обсяг викидів у озеро на запит фірми Y. У цьому випадку при скороченні випуску до рівня q` граничний дохід MR_x перевищує граничні витрати MC_x (рис. 8), тобто $MR_x > MC_x$.

Умова, за якою компанія X згодна зменшити свій випуск до обсягу q`, така: фірма Y має відшкодувати втрати ($loss_{firmX}$) фірми X, що дорівнюють втраченому граничному прибутку, тобто

$$loss_{firmX} = \text{Marginal profit} = MR_x - MC_x, \text{ за обсягу } q`.$$

Таким чином плата ($payment^D_{firmX}$), яку потребує фірма X, складає

$$payment^D_{firmX} = loss_{firmX} = MR_x - MC_x = P_x - MC_x\,(q`)$$

У свою чергу фірма Y готова сплатити лише суму ($payment^S_{firmY}$), що дорівнює граничним зовнішнім витратам (MEC) за рівня випуску q`:

$$payment^S_{firmY} = MSC_x\,(q`) - MC_x\,(q`) = MEC.$$

Якщо рівень випуску q` є меншим за суспільний рівень $Q_S$ ($q` < q^S$), тоді плата, що її пропонує компанія Y фірмі X за зменшення викидів буде менше, ніж потребує фірма X для покриття своїх збитків, тобто:

$$payment^S_{firmY} < payment^D_{firmX}.$$

У разі, коли випуск фірми X перевищує суспільний оптимум ($q` > q^S$), маємо протилежну ситуацію, а саме

$$payment^S_{firmY} > payment^D_{firmX}.$$

Таким чином, угода між компаніями X та Y можлива лише за умови, що фірма X скоротить випуск продукції до суспільно оптимального рівня q_S, тобто коли виконується умова

$$P_x - MC_x(q`) = MSC_x(q`) - MC_x(q`)$$

Якщо припустити, що право власності на чисту воду (бути вільною від забруднення) належить фірмі Y, то ми отримаємо такий самий результат щодо угоди між компаніями: лише обсяг випуску q_S буде суспільно оптимальним результатом інтерналізації зовнішніх витрат.

Проблеми, що виникають при застосуванні Теореми Коуза

З появою нового підходу до інтерналізації зовнішніх ефектів, що був запропонований Р. Коузом, спочатку уряди багатьох країн відмовились від застосування коригуючих податків та субсидій, однак дуже швидко усвідомили, що Теорема Коуза може застосовуватись лише за дуже обмежених умов. Загалом, проблеми, що виникають при застосуванні підходу Р. Коуза, можна охарактеризувати наступним чином [3]:

1. Якщо транзакційні витрати великі, застосування теореми Коуза буде неможливе.

Наприклад, якщо завод забруднює повітря, при цьому можуть постраждати мільйони людей. Витрати на збирання цієї кількості людей для підписання угоди будуть надто великими.

2. За стратегічної поведінки сторін при підписанні угоди позитивний результат може стати недосяжним. Наприклад, якщо одна зі сторін каже: «Дайте мені все, що я хочу», – і стійка в своїй позиції, то досягнення згоди неможливе.

3. Якщо одна зі сторін угоди має обмежену інформацію про витрати та вигоди від скорочення забруднення, результат обговорення угоди буде неефективним. Складно уявити, скільки одній стороні угоди слід запропонувати іншій для досягнення угоди, якщо вона не знає напевно, як діяльність зі скорочення забруднення вплине на іншу сторону угоди.

Інші шляхи коригування неефективності у випадку екстерналій

Розглянемо конкурентний ринок та з'ясуємо, який рівень викидів підприємств є ефективним.

На рис. 9 зображені дві криві – MSC – граничні суспільні витрати за існуючих викидів та MCA – граничні витрати при скороченні викидів [6].

Крива граничних суспільних витрат за існуючих викидів MSC відповідає зростаючій шкоді від викидів, тобто еквівалентна граничним зовнішнім витратам MEC.

Крива граничних витрат прискороченні викидів MCA вимірює додаткові витрати з установлення фірмою обладнання для контролю рівня забруднення.

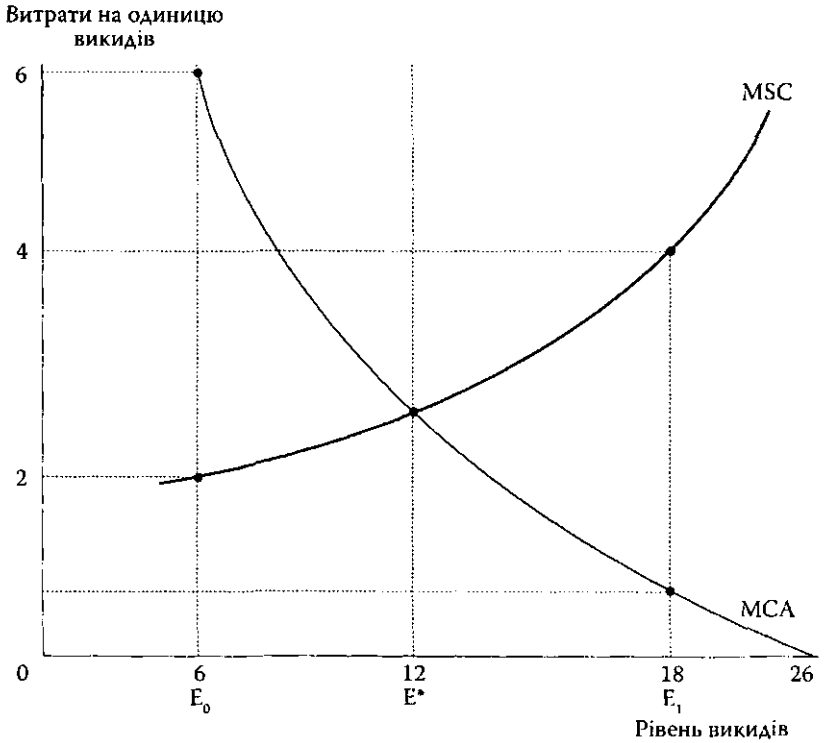

Рис. 9. Ефективний рівень викидів

На рис. 9 можна побачити, що для фірми, котра максимізує прибутки (де MCA = 0), рівень викидів дорівнює 26 одиницям [6]. Точка E* (12 одиниць) відповідає ефективному рівню викидів, де MSC = MCA, тобто це дві криві перетинаються. В точці E* сума витрат на скорочення викидів та суспільних витрат мінімальна.

Таким чином, ефективний рівень викидів не є нульовим.

З метою зменшення рівня викидів використовуються такі державні засоби впливу на фірму.

1. Стандарти на викиди (Emissions Standards), **або нормативи викидів** – це офіційно заявлений обсяг викидів шкідливих речовин, перевищення якого фірмам заборонено (12 одиниць у точці E* на рис. 9). Якщо компанія перевищить цю межу, вона може зазнати грошових та кримінальних покарань.

Стандарт передбачає, що фірма працює ефективно. Фірма дотримується стандарту за допомогою встановлення обладнання, що скорочує рівень шкідливих викидів.

2. Плата за викиди (Emissions Fee) – це податок, який стягується з кожної одиниці викидів фірми. На рис. 10 плата за викиди в розмірі $3 забезпечить ефективну роботу фірми [6]. Фірма мінімізує витрати за рахунок скорочення шкідливих викидів з 26 до 12 одиниць. Для всіх рівнів викидів, вищих за 12 одиниць, МСА менше плати за викиди ($3), тому компанія обере плату за зниження шкідливих викидів (замість $3 за одиницю викидів).

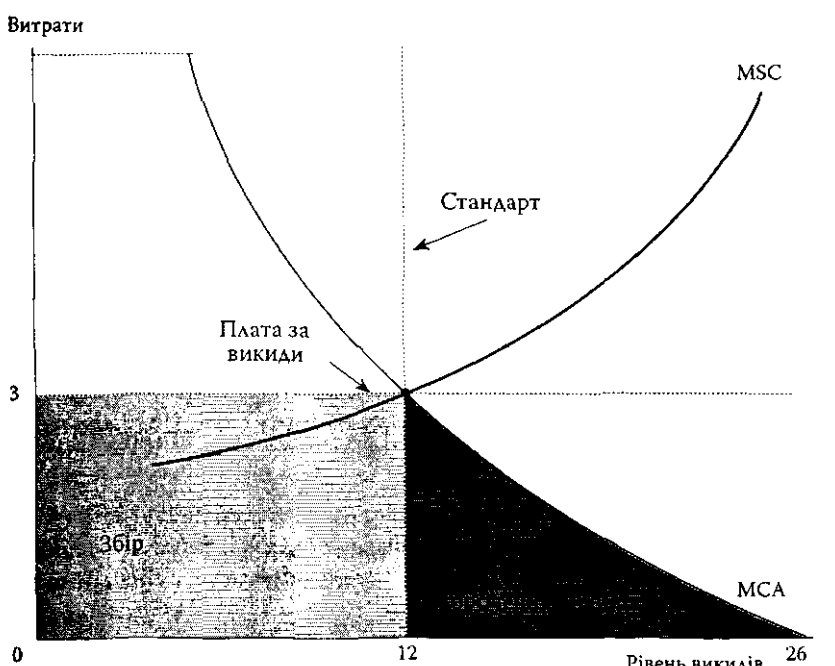

Рис. 10. Стандарти та плата за викиди

Для всіх рівнів викидів, нижчих за 12 одиниць, МСА перевищує плату за викиди $3, тому фірмі вигідніше заплатити податок замість того, щоб скоротити викиди.

3. Дозволи на забруднення, що обертаються на ринку (Transferable Emissions Permits). Через невизначеність витрат та вигод від скорочення викидів не можна покладатися лише на збори за викиди для ефективного скорочення викидів. Досягти бажаного результату дає змогу система дозволів на забруднення, відповідно до якої кожна фірма має отримати дозвіл на здійснення викидів.

Якщо фірма перевищує дозволений обсяг викидів, до неї застосовуються серйозні штрафні санкції. Кількість дозволів, що розподіляються серед компаній, підбирається таким чином, щоб рівень викидів не перевищував допустимого максимуму.

Дозволи обертаються на ринках, можуть бути продані та куплені.

Забруднювати навколишнє середовище можуть лише ті фірми, що придбали дозвіл.

4. Механізм компенсацій (Mechanism of Compensation) означає, що фірма може отримати право на викиди від іншої фірми, яка згодна скоротити викиди за певну плату.

Наприклад, компанія General Motors отримала дозвіл на побудову нової фабрики в штаті Оклахома (США) після підписання угоди з нафтовими компаніями, що оперують в цьому регіоні, про скорочення викидів CO_2 в якості компенсації за викиди від General Motors.

5. Моніторинг (Monitoring). Урядом постійно проводиться моніторинг усіх видів шкідливих викидів. Фірмі дозволяється перевищити норми на один вид викидів, якщо вона здійснює еквівалентне скорочення викидів іншого виду.

6. Кредитування (Crediting). Компанії, обсяг шкідливих викидів яких менше, ніж норматив, отримують кредити, які надають право перевищувати норми викидів у майбутньому. Це право може бути проданим іншим фірмам.

2.2. Пропозиція суспільних благ. Умова ефективності Самуельсона

2.2.1. Приватні, суспільні та змішані блага. Основні властивості суспільних благ. Проблема «проїзду за чужий рахунок»

Держава зобов'язана пропонувати суспільні блага, однак питання, якої кількості державних благ потребує суспільство і яку суму слід на них витрачати, є об'єктом суперечок.

Сучасна фінансова наука вважає, що відповідь на запитання залежить від правил голосування та прийняття рішень у суспільстві. Однак кожне правило дає специфічний результат, тому немає чіткої відповіді на запитання [7].

Економіка добробуту виходить з того, що оптимальну пропозицію суспільних благ можна знайти, використовуючи дані про наявні в суспільстві преференції. Однак при цьому існує нескінченна кількість оптимумів Парето і не існує єдиної рекомендованої бази для знаходження найкращого оптимуму.

У той самий час держава має приймати рішення, чи надавати суспільству певне державне благо, чи ні, а якщо надавати, то в якій кількості.

Відмінності між приватними й суспільними благами

1. Приватні блага

Приватні блага характеризуються двома основними властивостями [1]:

а) Принцип винятковості. За цим принципом індивіди, які не хочуть або не в змозі сплатити встановлену ціну за товар, виключаються з числа його споживачів. Приклад: якщо хтось сидить на стільці, то інші люди не можуть сісти на нього.

б) Конкурентність (суперництво) при споживанні товарів. Цей принцип означає, що споживання суспільного блага одним індивідом впливає на рівень споживання цього ж блага іншим індивідом. Приклад: булочку можна з'їсти тільки один раз (і ніхто не може з'їсти її двічі).

2. Суспільні (державні) блага

Чисті суспільні блага характеризуються невинятковістю (невиключністю) та неконкурентністю.

Невиключність суспільного блага означає, що не існує ефективних засобів (або ці засоби пов'язані з високими витратами) виключення індивідів із кола користувачів цим благом.

Наприклад, користь від проведення протиповеневих заходів у регіоні отримують усі його мешканці, навіть якщо вони не роблять будь-яких внесків на фінансування даних заходів. Неможливо також ізолювати індивіда від вигод національної оборони.

Неконкурентність (відсутність суперництва) означає, що споживання суспільного блага одним індивідом не впливає на рівень

споживання цього ж блага іншим індивідом. Багаторазове використання суспільних благ не веде до втрати їхньої корисності. Граничні витрати надання суспільного блага додатковому споживачеві дорівнюють нулю.

Наприклад, задоволення людини від огляду твору мистецтва (наприклад, пам'ятника, що стоїть у центрі міста) не зменшується від того, що на нього дивляться також інші люди.

Використання наявних суспільних благ та надання новостворених суспільних благ

Якщо суспільні блага вже існують, то ринкова ціна їх використання має дорівнювати нулю. Через неконкурентність граничні витрати їх споживання будуть також нульовими.

Відсутність суперництва при споживанні суспільного блага означає також неподільність блага або його колективне використання, проте колективне споживання не означає, що держава як така є споживачем суспільних благ.

При наданні новостворених благ підприємство, яке виробляє суспільне благо, несе витрати, його відпускна ціна буде вищою від нуля. В умовах розвинутого ринку, що базується на принципі вільного обміну, ціна пропозиції на це благо може бути вища від нуля, а ціна попиту дорівнювати нулю. Через цю невідповідність може статися порушення функціонування ринку, і він не виділятиме ресурси для виробництва суспільних благ.

Змішані блага

Благо є суспільним, якщо воно неконкурентне та невиняткове. Благо є чисто приватним, якщо воно конкурентне і виняткове. Змішані блага мають характеристики як чистих суспільних, так і приватних благ.

Маємо такі типи змішаних благ:

1) Виняткові суспільні блага (або платні суспільні блага) – блага, на які поширюється принцип винятковості, але відсутнє суперництво при їх споживанні. Це такі блага, як, наприклад, кабельне телебачення, встановлення певної плати за користування автомагістралями, бібліотеками або музеями, театрами, стадіонами, концертними залами. До них також можна віднести залізниці, водоканали, трубопроводи, водопостачання і зв'язок, пошту, телеграф, повітряне сполучення тощо.

2) Спільні (загальнодоступні блага) – це блага, що споживаються всіма і для яких характерна висока конкурентність поряд з низькою винятковістю (тобто блага конкурентні, але невиняткові). Це такі блага, як, наприклад, общинні землі, ліс, води, міські вулиці, пішохідні зони.

Порівняльна характеристика загальнодоступних, платних суспільних, чистих суспільних та приватних благ

Унаслідок різноманітних комбінацій критеріїв винятковості і суперництва при споживанні можна одержати чотири різні форми благ. В табл. 2 наведена класифікація приватних та суспільних благ за різними критеріями та їх приклади.

Таблиця 2. **Класифікація суспільних та приватних благ**

	Виняткові	**Невиняткові**
Конкурентні	– хліб – житло – автомобілі **(чисті приватні блага)**	– рибопромисловий район – міські вулиці – пасовища **(спільні блага)**
Неконкурентні	– мости, автомагістралі – басейни – кабельне телебачення – клубні блага (теніс, концертні зали) – музеї **(виняткові суспільні блага)**	– національна безпека – маяки – контроль над комахами – пам'ятки мистецтва **(чисті суспільні блага)**

Проблема «проїзду за чужий рахунок»

При наданні суспільних благ з погляду максимізації власної вигоди у окремого члена суспільства з'являються стимули скористатися вигодами того чи іншого блага, не беручи участі у фінансуванні його виробництва. Його справжні преференції при цьому не проявляються, і він може поводитися як «безквитковий пасажир».

Тобто проблема «проїзду за чужий рахунок» (проблема «фрірайдера») виникає тоді, коли один з економічних суб'єктів може отримати вигоду від дій іншого економічного суб'єкта і не сплачує за це. Подібна ситуація свідчить про наявність позитивних зовнішніх ефектів, які погано піддаються інтерналізації. Якщо проаналізувати можливість забезпечення виробництва невинят-

кових благ, стає зрозуміло, що споживач, який сплатив за невиняткове благо, не має жодних пільг перед тим, хто не сплатив за це благо, і тому, по суті, ніхто з потенційних споживачів, зацікавлених у споживанні благ, не буде схильним сплачувати це споживання. Якщо не можна виключити зі споживання іншого індивіда, то не можна й примусити його платити за це благо. Таким чином, у цій ситуації звичайні ринкові угоди втрачають свій сенс, жодної угоди купівлі-продажу чистого суспільного блага не відбудеться.

Водночас у суспільстві є необхідність у суспільних благах, і уряд має вирішити дві проблеми: як досягнути економічно ефективного обсягу виробництва таких благ і як забезпечити їх виробництво за наявності «фрірайдерів».

2.2.2. Визначення оптимальної кількості суспільних благ, що їх потребує суспільство (умова ефективності Самуельсона)

Слід розрізняти процеси надання та виробництва суспільних благ державою. Процес надання суспільних благ охоплює визначення преференцій окремих громадян і забезпечення пропозиції блага. Виробництво передбачає виготовлення бажаних благ. Якщо відбувається порушення функціонування ринку, держава передусім має подбати про ефективне надання і розподіл благ. Держава може як сама виробляти суспільне благо, так і організувати його виробництво в приватному секторі.

Держава може залучати громадян до суспільних робіт, тобто громадянам може бути поставлено за обов'язок забезпечувати виробництво деяких видів суспільних благ самостійно, наприклад очищати від снігу доріжки перед своїми помешканнями [7]. Поширеним у світі є також залучення громадян до надання послуг під патронатом держави, наприклад до підрахунку виборчих бюлетенів при голосуванні під час виборів. До цієї категорії відносять і примусовий обов'язок проходити військову або альтернативну службу. За надання таких послуг держава виплачує, як правило, грошове відшкодування, рівень якого для багатьох осіб, залучених до виконання суспільних робіт, є нижчим від рівня зарплати, яку вони могли б отримати у приватному секторі [7].

Також держава може налагоджувати власне виробництво суспільних послуг. Послуги виробляються під керівництвом держави

із залученням державних службовців, з придбанням державою виробничих активів та з використанням власного капіталу. Наприклад: поліція, пожежна служба, безплатна освіта та ряд інших суспільних благ.

Можливий також інший шлях – укладання колективних та індивідуальних контрактів. Так, для забезпечення вивозу сміття від імені всіх жителів може укладатися колективний договір із підприємством, яке надає даний вид послуг, або індивідуальні угоди. При укладанні індивідуальних договорів держава виділяє громадянам спеціальні чеки на певну суму (погашення якої відбувається за рахунок засобів місцевих бюджетів).

Умова Парето-покращення при розгляді питання, чи надавати суспільне благо

Розглядаючи питання щодо надання суспільних благ, держава має спочатку прийняти рішення, чи надавати суспільству певне суспільне благо, чи ні. Якщо прийнято рішення надавати благо, другим завданням є визначення, в якій кількості.

Розглянемо такий приклад [8]. Двоє студентів-сусідів по гуртожитку мають вирішити питання, чи купувати софу (суспільне благо) на блошиному ринку, чи ні.

Уведемо наступні позначки:

- софа – суспільне благо
- W1 та W2 – початкові доходи індивідів
- g1 та g2 – внесок кожного індивіда у придбання софи
- x1 і x2 – гроші, що залишаються у індивідів на приватне споживання
- C – вартість софи
- Булева змінна G: G = 0 у разі відсутності софи та G =1 за наявності софи
- U1 (x1, G) – функція корисності 1-го індивіда
- U2 (x2, G) – функція корисності 2-го індивіда
- r1 – резервна ціна індивіда 1 (максимальна ціна, яку індивід згодний сплатити за користування суспільним благом)
- r2 – резервна ціна індивіда 2
- (W1 – r1) – дохід, що залишається для приватного споживання для індивіда 1
- (W2 – r2) – дохід, доступний для приватного споживання для індивіда 2.

Якщо припустити, що індивіду байдуже, придбати софу (це позначається булевою змінною G = 1) та залишити на приватне споживання (W1 – r1) грошей, і чи не купувати софу (це позначається булевою змінною G = 0) та залишити на приватне споживання початкову суму грошей W1, тоді матимемо рівняння для визначення резервної ціни для кожного індивіда.

Рівняння, що визначає резервну ціну для індивіда 1:

$$U1\ (W1 - r1, 1) = U1\ (W1, 0). \qquad (1)$$

Рівняння, що визначає резервну ціну для індивіда 2:

$$U2\ (W2 - r2, 1) = U2\ (W2, 0). \qquad (2)$$

Таким чином отримуємо два розподіли:

- (W1, W2, 0) – кожна особа витрачає свій дохід лише на приватне споживання, суспільне благо не надається
- (x1, x2, 1) – суспільне благо надається, де

$$x1 = W1 - g1, \qquad x2 = W2 - g2.$$

Нас цікавить питання, за якої умови придбання софи покращить стан обох споживачів. Іншими словами, коли надання суспільного блага буде Парето-покращенням?

За означенням розподіл (x1, x2, 1) буде Парето-покращенням, якщо обидва індивіда покращують свій стан за наявності софи, тобто коли

$$U1\ (W1, 0) < U1\ (x1, 1),\ U2\ (W2, 0) < U2\ (x2, 1).$$

Перепишемо ці нерівності, використовуючи рівняння (1) та (2) для знаходження резервних цін індивідів:

$$U1\ (W1 - r1, 1) = U1\ (W1, 0) < U1\ (x1,1) = U1\ (W1 - g1, 1) \qquad (3)$$

$$U2\ (W2 - r2, 1) = U2\ (W2, 0) < U2\ (x2,1) = U2\ (W2 - g2, 1). \qquad (4)$$

Беручи до уваги, що більше приватного споживання має збільшити корисність, з нерівностей (3) та (4) випливає, що

$$W1 - r1 < W1 - g1,\ W2 - r2 < W2 - g2$$

або

$$r1 > g1 \qquad (5)$$

$$r2 > g2. \qquad (6)$$

Нерівності (5) і (6) означають, що внесок кожного індивіда є меншим за бажання сплачувати за софу.

Додамо нерівність (6) до (5):

$$r1 + r2 > g1 + g2 = C. \quad (7)$$

З рівняння (7) можна зробити важливий висновок: якщо бажання кожного індивіда платити за суспільне благо перевищує величину його внеску, то при наданні суспільного блага покращується стан обох індивідів.

Таким чином, умовою Парето-покращення при придбанні суспільного блага є перевищення суми резервних цін над сумою внесків індивідів.

Якщо урядом ухвалено рішення, що суспільне благо слід надавати, наступним важливим питанням є – скільки суспільного блага надавати?

Яку кількість суспільного блага надавати?

Метод визначення оптимуму, запропонований представниками економіки добробуту, суб'єктивний. Більш раціональним є порівняння різних варіантів Парето-оптимумів із різними правилами прийняття колективних рішень.

Для того щоб відповісти на питання, яку кількість суспільного блага надавати, розглянемо особливості ринкового попиту на суспільні блага та умову ефективної пропозиції суспільних благ за Самуельсоном.

Ринковий попит у випадку суспільних та приватних благ

Ринковий попит у випадку приватних та суспільних благ принципово різний. Наведемо особливості побудови ринкового попиту у випадку суспільних благ (рис. 11) [11]:

1) Кожен із споживачів не може довільно змінювати кількість суспільних благ, котрі використовує, а повинен споживати дану кількість повністю:

$$Q_s = q_1 = q_2 = \ldots\ldots = q_n,$$

де Q_s – загальний обсяг пропозиції, q_i – обсяг споживання суспільного блага кожним споживачем, $i = \overline{1, N}$

2) Всі споживачі отримують певну вигоду від споживання суспільного блага одночасно. Тому гранична суспільна вигода (MSB)

від споживання додаткової одиниці суспільного блага складається з суми MB_i:

$$MSB = \sum_{i=1}^{n} MB_i ,$$

де MB_i – гранична вигода від споживання додаткової одиниці суспільного блага, що отримана і-м споживачем. Таким чином, сукупна крива попиту може бути отримана шляхом не горизонтального, а вертикального підсумовування індивідуальних кривих попиту.

Індивідуальні криві попиту D_i (або MB_i) виражають індивідуальну готовність кожного споживача сплачувати дану кількість суспільного блага відповідно до своєї індивідуальної вигоди від споживання цього блага.

На рис. 11 наведені графіки побудови ринкового попиту для приватних (панель а) та суспільних благ (панель б) [11]. У табл. 3 наведені пояснення до графіка.

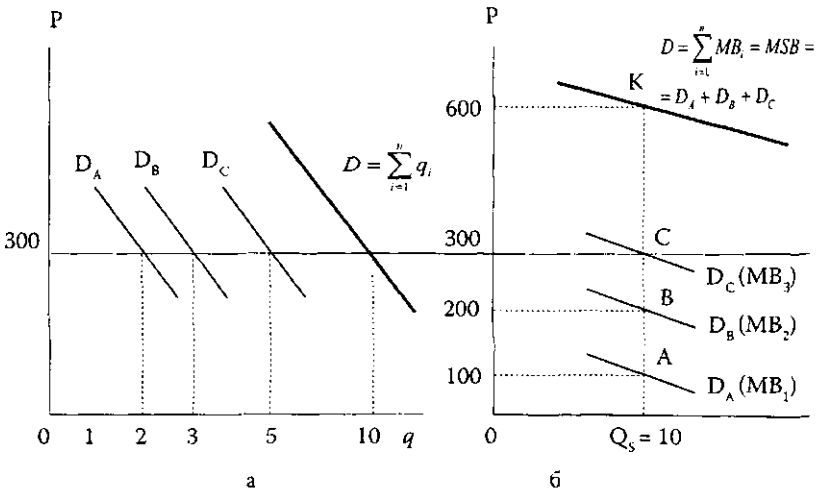

Рис. 11. Графічний аналіз ринкового попиту для приватних та суспільних благ

Ефективний випуск суспільних благ та аналітична модель оптимальної пропозиції суспільних благ

Аналітична модель оптимальної пропозиції суспільних благ була запропонована відомим економістом П. Самуельсоном у 1955 р. [9].

Таблиця 3. **Ринковий попит для приватних та суспільних благ**

Приватне благо	Суспільне благо
Крива сукупного попиту $$D = \sum_{i=1}^{n} q_i,$$ D – сумування обсягів попиту для кожної ціни вздовж горизонтальної осі. D_i – індивідуальні криві попиту.	D – підсумовування по вертикалі індивідуальних кривих попиту (MB_i) при заданому обсягу пропозиції Q_s. $Q_s = q_1 = q_2 = \ldots\ldots = q_n$. q_i – обсяг споживання суспільного блага кожним споживачем, $i = \overline{1, N}$. На графіку $Q_s = 10$ споживають всі споживачі. В точці A: $MB_1 = \$100$ B: $MB_2 = \$200$ C: $MB_3 = \$300$ K: $MSB = \$600$

Знайдемо умову Парето-ефективного випуску суспільного блага. Для цього зробимо наступні припущення:

- в суспільстві лише два індивіда (i = 2);
- виробляється один вид суспільного блага P;
- відомі відповідні функції корисності обох індивідів: U_1 (G_1, P) та U_2 (G_2, P), де G_i – приватне споживання *i*-го індивіда;
- корисність другого споживача фіксована і дорівнює $\overline{u_2}$;
- технологія виробництва задана за допомогою функції трансформації T (G, P) = 0.

За означенням, виробництво суспільного блага є Парето-ефективним, якщо при заданому значенні функції корисності індивіда 2 функція корисності індивіда 1 досягає максимуму (в цьому випадку неможливо покращити стан одного з індивідів, не погіршуючи стану іншого).

Розглянемо задачу максимізації корисності індивіда 1 при фіксованій корисності індивіда 2 і заданій технології виробництва суспільного і приватного блага (в неявній формі):

$$\begin{cases} \max\limits_{G_1, G_2, P} u_1(G_1, P) \\ u_2(G_2, P) = \overline{u_2} \\ T\ (G, P) = 0 \end{cases}$$

Для розв'язання цієї задачі запишемо функцію Лагранжа (L) та умови необхідності першого порядку (First Order Conditions):

$$L = U_1(G_1, P) - \lambda(U_2(G_2, P) - \overline{u_2}) - \mu(T(G, P) - 0)$$

Умови необхідності першого порядку

$$\frac{\partial U_1}{\partial G_1} = \mu \frac{\partial (T(G,P)}{\partial G} \tag{8}$$

$$\frac{\partial U_1}{P} = \lambda \frac{\partial U_2}{P} + \mu \frac{\partial T(G,P)}{\partial P} \tag{9}$$

$$\frac{\partial U_2}{\partial G_2} = -\frac{\mu}{\lambda} \frac{\partial T(G,P)}{\partial G} \tag{10}$$

З умов (8, 9) слідує (розділимо рівняння (9) на (8)):

$$\frac{\dfrac{\partial U_1}{\partial P}}{\dfrac{\partial U_1}{\partial G_1}} = \frac{\lambda \dfrac{\partial U_2}{\partial P}}{\mu \dfrac{\partial T}{\partial G}} + \frac{\dfrac{\partial T}{\partial P}}{\dfrac{\partial T}{\partial G}} \tag{11}$$

Умову (10) підставляємо в (11):

$$\frac{\dfrac{\partial U_1}{\partial P}}{\dfrac{\partial U_1}{\partial G_1}} + \frac{\dfrac{\partial U_2}{\partial P}}{\dfrac{\partial U_2}{\partial G}} = \frac{\dfrac{\partial T}{\partial P}}{\dfrac{\partial T}{\partial G}} \tag{12}$$

Перепишемо умову (12) у вигляді:

$$MRS_{P,G_1} + MRS_{P,G_2} = MRT_{P,G}. \tag{13}$$

Рівняння (13) – умова ефективності Самуельсона – свідчить, що виробництво суспільного блага є Парето-ефективним, якщо сума індивідуальних граничних норм заміни приватного блага суспільним дорівнює граничній нормі трансформації цих благ.

Якщо приватне благо представлено в грошовому вигляді, то MRS^i_{P,G_1} є максимальною сумою грошей, яку споживач *i*-тий згоден сплатити за додаткову одиницю суспільного блага, а $MRT_{P,G}$ показує, скільки грошей треба витратити для виробництва додаткової одиниці суспільного блага. Тоді умова (13) має вигляд:

$$\sum_{i=1}^{n} MRS^i_{P,G} = MC_P\,. \tag{14}$$

З умови (14) очевидна відповідь на запитання «якої кількості потребує суспільство?»: пропозиція суспільних благ має збільшуватись доти, поки сума здійснених індивідами граничних вигод не буде відповідати граничним витратам.

На практиці уряду для надання суспільних благ необхідно виробити відповідне рішення, спрямоване на оптимізацію цього процесу. Проблема ускладнюється тим, що в реальному житті існує велике розмаїття товарів і послуг, які характеризуються різною здатністю ринкової системи забезпечувати їх ефективне виробництво та розподіл.

У випадку суспільних благ деякі люди виграють від дій інших, отримуючи суспільне благо безкоштовно. Індивіди не мають стимулів казати правду про їх істинні оцінки суспільного блага, тому державі важко отримати правдиві оцінки суспільних благ від індивідів у суспільстві й подолати проблему неплатників. Водночас Ш. Бланкарт вважає, що «реальний світ суспільних і приватних благ, як і поведінку "безквиткового пасажира", бажано зображати не в чорно-білих барвах, а у світло- й темно-сірих тонах». За його думкою, найбільш оптимальна модель надання суспільних благ повинна якнайменше перешкоджати нормальному функціонуванню ринкового механізму, у міру необхідності стимулювати активізацію регулювальної функції держави і бути прийнятною для більшості.

В сучасних умовах держава використовує різні методи для прийняття рішень щодо необхідності надання суспільних благ та визначення їх обсягів. Найбільш поширеними серед них є такі методи:

- Соціальний тиск
- Злиття фірм в єдину компанію
- Використання податків.

Соціальний тиск реалізується шляхом примушення більшості фірм «добровільно» робити внески до фонду для надання суспільних благ.

Злиття фірм в єдину фірму проводиться з метою інтерналізації позитивних екстерналій.

Використання податків – один з ефективних методів, який стимулює індивідів надавати правдиві оцінки суспільних благ при голосуванні через встановлення податку на індивіда, що надає неправдиву оцінку і змінює рішення групи голосуючих на протилежне.

2.2.3. Державні витрати на національну оборону

Національна оборона є суспільним благом, важливість якого усвідомлюють практично всі громадяни суспільства. Аналіз ефективності затрат на національну оборону стосується проблеми вибору з альтернативних варіантів на державному рівні і відповідає інтересам усієї нації. Національна оборона – це імідж країни, це здатність її постояти за себе, це можливість боротися з тероризмом і, відповідно, жити мирно.

Теоретичні основи аналізу ефективності затрат на національну оборону

Проблему вибору структури виробництва в умовах обмеженості ресурсів можна проілюструвати за допомогою кривої виробничих можливостей (рис. 12). Проста модель «гармати замість масла», запропонована Дж. Стігліцем, зображує ситуацію вибору з двох благ – масла й гармат [17]. Розглядається проблема оптимізації структури економіки в умовах альтернативності цивільного і військового виробництва.

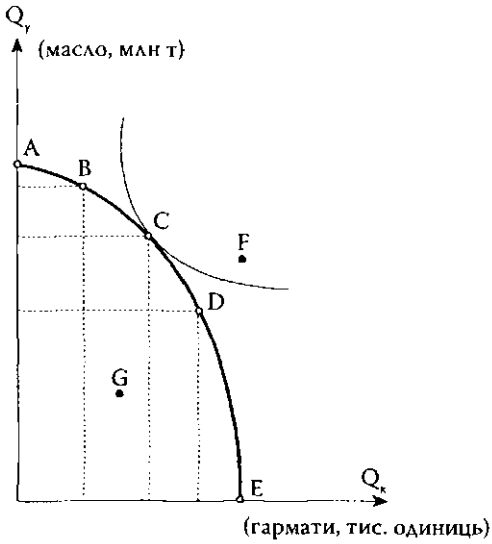

Рис. 12. Модель «гармати або масло»

Володіючи обмеженими ресурсами, суспільство не може вийти за межі виробничих можливостей. Воно має вибрати, скільки гар-

мат і масла йому краще виробляти. Можна виробляти тільки гармати і позбавити суспільство масла («гармати замість масла») або всі ресурси суспільства використовувати тільки для виробництва масла («перекувати мечі на орала»). В реальному житті суспільство зазвичай обирає якийсь проміжний варіант, тобто за рахунок скорочення виробництва масла частину економічних ресурсів направляють на виробництво гармат.

Проблема вибору між гарматами (в нашому випадку національна оборона) та маслом (інші товари), представлена кривою виробничих можливостей, є традиційною проблемою. Можна отримати більший обсяг надання національної оборони, проте лише за рахунок зменшення пропозиції інших товарів. Крива індиферентності ілюструє комбінації гармат і масла, до яких суспільство індиферентне у своєму виборі. Вищі криві індиферентності (які ілюструють більшу кількість гармат і масла) відповідають вищим рівням достатку. Найвищий рівень достатку, якого можна досягти у суспільстві, знаходиться у точці С, де крива індиферентності дотична до кривої виробничих можливостей.

Одним із шляхів підвищення ефективності фінансування оборонного сектору Дж. Стігліц вважає аналіз ефективності програм на оборону, оскільки тільки даючи адекватну оцінку результату витрачених коштів бюджету можна говорити про їхню доцільність [17].

У аналізі ефективності програм на оборону як правило застосовують програмно-цільовий метод, який є одним із ефективних інструментів реалізації стратегічних рішень у вигляді цільових програм [16]. Цільові комплексні програми розвитку збройних сил – це такі програми, що розробляються з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційного і соціально-економічного характеру щодо розвитку військ, з урахуванням визначених строків реалізації та основних показників забезпечення оборонними ресурсами. Цільові програми мають становити основу реалізації державних програм розвитку Збройних сил України за основними напрямами, оскільки вони дають змогу найбільш ефективно використовувати наявні оборонні ресурси держави для вирішення цільових завдань Збройних сил.

Програмно-цільовий метод у системі оборонного планування передбачає реалізацію трьох взаємозалежних і послідовних етапів [16]:

- визначення цілей і завдань, формулювання пріоритетів розвитку військового комплексу;
- розробка цільової програми розвитку військової організації держави: упорядкований комплекс заходів, спрямованих на досягнення цілей та виконання завдань забезпечення військово-економічної безпеки держави;
- аналіз ефективності програми.

Досвід Російської Федерації щодо витрат на національну оборону

Сьогодні у Російській Федерації здійснюється чітка політика щодо планування витрат на оборонні цілі, метою якої є затвердити більшу прозорість та контроль за сферою фінансування системи національної оборони.

До структури витрат Міністерства національної оборони РФ входять такі складові:

1. Програма озброєння (спрямована на оснащення збройних сил новою військовою технікою, проведення науково-дослідних робіт).

2. Інвестиції в національну оборону (засоби на житлове будівництво і реконструкції соціальної інфраструктури).

3. Федеральні цільові програми. Найбільш соціально значущими і об'ємними є:

- реформування системи військової освіти в Російській Федерації;
- реструктуризація військових частин;
- реалізація програм технологічного профілю та інноваційних проектів;
- підтримка секторів економіки з високим інноваційним потенціалом.

4. Соціальний захист (підтримка військовослужбовців, військових пенсіонерів і персоналу збройних сил) [19].

Впродовж останніх років витрати спрямовані на реструктуризацію, модернізацію та фінансування російської армії, збалансування всіх елементів системи оборони і безпеки держави. Таким чином російська влада намагається забезпечувати постійний роз-

виток та прогрес військових сил, а також приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів. Отже, витрати РФ на оборону збільшуються з року в рік (рис. 13). З 2005 р. середнє щорічне збільшення видатків на національну оборону становить трохи більше 27%, незважаючи на те, що частка витрат у відношенні до ВВП має спадний тренд, щоправда, на 2009 р. планові витрати становитимуть близько 3% (табл. 4) [19].

Таблиця 4. **Зміна частки витрат на національну оборону в РФ [18]**

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Частка витрат на оборону у ВВП, %	2,57	2,84	2,74	2,62	2,41	2,96

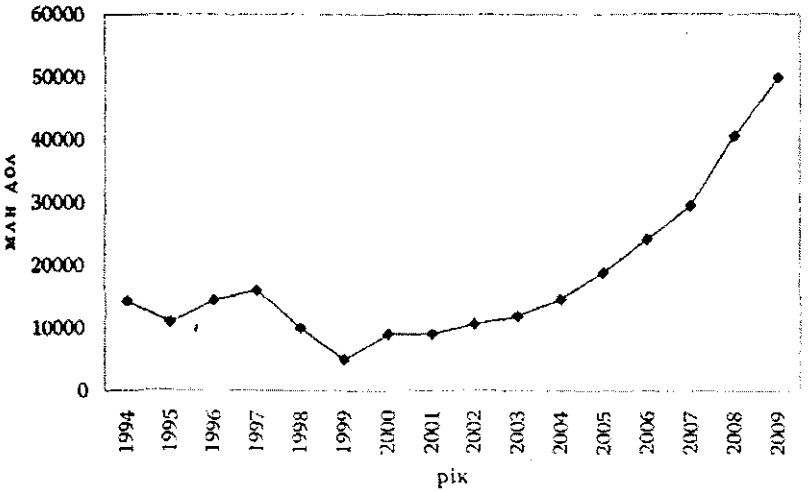

Рис. 13. Витрати на національну оборону РФ [19]

Як бачимо з наведених даних, до 1998 р. витрати на національну оборону були приблизно на одному рівні, хоча мали місце певні коливання, ці витрати в 1999 р. досягли свого мінімуму. З 2001 р. спостерігається щорічне зростання видатків, і в 2009 р., за планом, вони будуть найбільшими за всі роки існування РФ – близько п'ятдесяти мільярдів доларів. Таким чином, фінансування росій-

ської армії становитиме близько 3 % від загальносвітових військових витрат.

За даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), останніми роками Росія нарощує військовий бюджет швидше за інші країни. Частка її військових витрат у Східній Європі за останнє п'ятиріччя склала 86 %. Разом з тим, витрати на російську армію приблизно в 10 разів менші, ніж у Сполучених Штатах Америки.

Паралельно з цим Росія оптимізує і структуру витрат. Основним досягненням бюджету витрат на оборону є постійне збільшення частки інвестицій. Додаткові кошти ефективно розподіляються на технічне переоснащення військ, на підвищення рівня доходів військовослужбовців, на проведення науково-дослідних робіт тощо.

І навіть із тим, що витрати на оборону постійно зростають, потреби армії залишаються не повністю задоволеними. Саме тому доводиться робити вибір на користь ефективності: бюджет є обмеженим, військо потребує додаткових інвестицій, а оскільки це пріоритетне завдання, то ефективним буде відмовитися від фінансування частини війська і спрямувати ці кошти на розвиток і вдосконалення. Тобто перевага віддається якості, а не кількості.

В цілому бюджет Міністерства оборони РФ за останні роки закріпив позитивні сторони проведених у державі реформ і дозволив забезпечити виконання необхідних задач для збройних сил відповідно до поставлених вимог. Разом із тим необхідно вжити додаткові заходи щодо економії всіх видів ресурсів і збільшення ефективності роботи національної оборони РФ.

Становище національної оборони України

За словами Президента України, органам державної влади у складних умовах, що зазнали також впливу світової фінансової й економічної кризи, належить розв'язати цілий комплекс непростих питань з переоснащення національних збройних сил, підвищення рівня їх бойової готовності [21].

Українська держава сьогодні декларує слідування європейському шляху розвитку економіки, саме тому такими важливими є реформи та покращення функціонування усіх найважливіших ланок економіки нашої держави. Важливою частиною «української європейськості» мають стати Збройні сили України, оскільки саме армія – це імідж країни на політичній арені світу.

На даному етапі виконання державної програми розвитку Збройних сил України до 2011 р. не можна назвати неефективним, оскільки такі дії передбачають підвищення рівня добробуту військових і одночасно – євроінтеграцію.

Певний прогрес у підвищенні ефективності витрат на українську оборону вже відчутний [13]:

1) Підвищено якість підготовки військ.
2) Удосконалено функціональну структуру збройних сил завдяки завершенню комплектування об'єднаних сил швидкого реагування.
3) Поступово збройні сили переходять на контрактний принцип комплектування.
4) Підвищується особистий професійний рівень військовослужбовців шляхом запровадження стимулів кар'єрного зростання та ін.

Відбулася також оптимізація чисельності збройних сил – поступово зменшуються кількість і співвідношення між військовослужбовцями та цивільними (рис. 14).

Рис. 14. Динаміка чисельності Збройних сил України

Проте, незважаючи на істотний прогрес щодо суми наданих коштів, відбулися ускладнення внаслідок недостатнього та неритмічного фінансування Збройних сил. Так, державним бюджетом на 2006 р. було передбачено виділення на потреби збройних сил

7,6 млрд грн, а реально було отримано 6,4 млрд грн, або 84,2 % запланованих коштів (проти 102 % у 2005 р.). У результаті не вдалося перейти від бюджету утримання до бюджету розвитку збройних сил – на утримання особового складу спрямовується не більше 50 % загального обсягу асигнувань. У 2006 р. на утримання особового складу було спрямовано 67 % коштів, а заходи бойової підготовки профінансовано лише на 50 % від запланованого бюджету.

Паралельно з цим, за власною ініціативою, в односторонньому порядку Україна з жовтня 2006 до кінця 2007 р. скоротила максимальний рівень чисельності особового складу збройних сил (з 450 тис. до 250 тис. осіб) та максимально допустиму кількість озброєнь за певними позиціями (танки – з 4080 до 3200 одиниць; артилерійські системи калібру більше 100 мм – з 4040 до 3600 одиниць; ударні гелікоптери – з 330 до 250 одиниць).

Важливим напрямом діяльності Міністерства оборони стало розроблення нових підходів до організації та управління оборонною сферою. Її кінцевим результатом має стати система, що ефективно працює, об'єднує професіоналів і патріотів, які користуються повагою в суспільстві, та створює належні умови для служби і відпочинку.

«Екватор» виконання державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 р. пройдено. Час показав, що амбітні програми і плани реформування та розвитку збройних сил не отримали відповідного ресурсного забезпечення. Це вимагає від Міністерства оборони та генерального штабу коригувати встановлені показники зазначеної програми. Безумовним пріоритетом цієї роботи має бути пошук інноваційних підходів і механізмів ресурсного забезпечення у сфері національної безпеки, які б відповідали сучасним завданням збройних сил.

Головна увага Міністерства оборони та генерального штабу у 2008 р. приділялася раціональному використанню фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів для підвищення ефективності військового управління і бойової підготовки. Впродовж року з метою вдосконалення системи комплектування збройних сил було розгорнуто мережу територіальних центрів комплектування військовослужбовців за контрактом.

Триває робота щодо подальшого планового впровадження служби у військовому резерві з послідовним нарощуванням обсягів підготовки резервістів. У 2008 р. у 36 військових частинах укладено 1640 контрактів, у тому числі 545 з офіцерами.

На рис. 15 представлена укомплектованість резерву Збройних сил України [21].

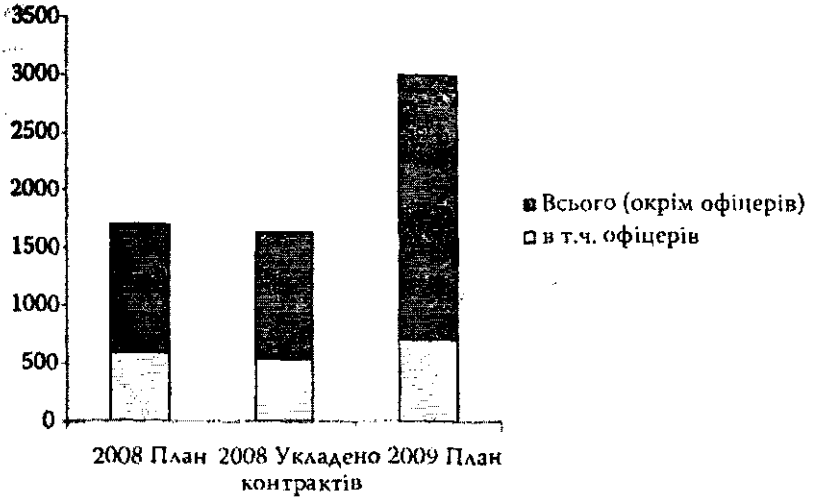

Рис. 15. Укомплектованість резерву Збройних сил України

Через недостатнє ресурсне забезпечення у 2008 р. не вдалося досягти встановлених показників укомплектованості збройних сил військовослужбовцями за контрактом (рис. 15, 16). На кінець 2008 р. чисельність військовослужбовців зазначеної категорії на посадах рядового, сержантського та старшинського складу становила 51 826 осіб (53 % від штатної чисельності).

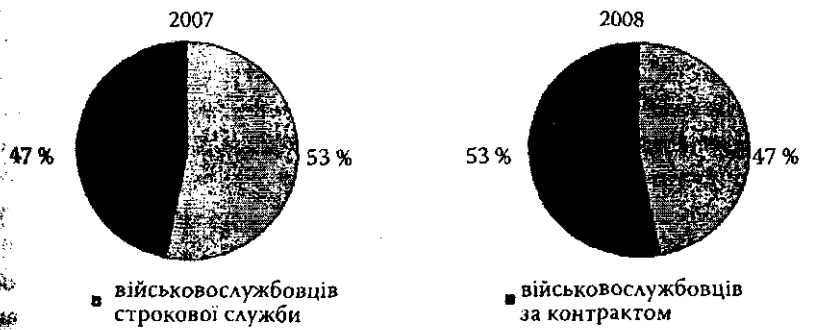

Рис. 16. Комплектування Збройних сил військовослужбовцями за контрактом

Темпи розвитку системи матеріально-технічного забезпечення, як і в минулі роки, уповільнено через необхідність витрачати додаткові ресурси на виконання невластивих для військ функцій, утримання зайвих військових організаційних структур та надлишкового майна. Щорічно на вирішення цих питань витрачається майже третина всіх фінансових ресурсів, передбачених Державним бюджетом України для збройних сил.

Витрати на утримання зайвих військових організаційних структур та надлишкового майна у 2008 р. становили близько 3,0 млрд грн.

Забезпечення житлом

Однією з головних умов успішного переходу збройних сил на професійну основу є вирішення питання забезпечення службовим житлом 75 тис. офіцерів, прапорщиків, військовослужбовців за контрактом та постійним житлом 42,3 тис. осіб, які мають на це право.

Основними причинами низьких темпів забезпечення житлом є:

1) Обмежене фінансування. У 2008 р. на будівництво житла для військовослужбовців Державним бюджетом України були закладені видатки в сумі 509,3 млн грн, або 34,4 % із передбачених програмами будівництва (придбання) житла.
2) Значна частка фінансування передбачається зі спеціального фонду, який не має стабільного джерела наповнення.
3) Зростання вартості будівництва. Починаючи з 2005 р., за даними Міністерства регіонального розвитку та будівництва України, вартість житла збільшилась удвічі.

Загалом за підсумками 2008 р. збудовано 2682 квартири.

У Державному бюджеті на 2008 р. Міністерству оборони були передбачені асигнування в сумі 9907,1 млн грн, що становило 1,03 % від валового внутрішнього продукту та 56,9 % від потреби (17,4 млрд грн). У порівнянні з 2007 р. видатки були збільшені на 1,45 млрд грн, але з урахуванням інфляції (понад 22 %) фінансування збройних сил залишилося на рівні попереднього року (рис. 17).

У 2008 р. продовжено позитивну тенденцію зменшення частки спеціального фонду в загальному обсязі видатків Міністерства оборони (рис. 18).

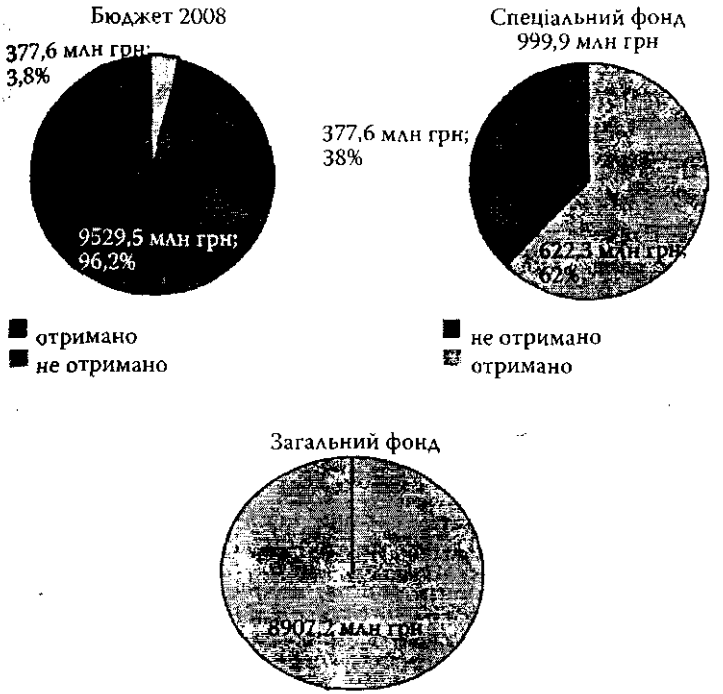

Рис. 17. Фінансування збройних сил у 2008 р.

Рис. 18. Динаміка зміни частки спеціального фонду в загальному обсязі видатків Міністерства оборони

Разом із тим помісячний обсяг фінансування Міністерства оборони коливався від 5,9 % (січень) до 12,9 % (грудень) при середньомісячному необхідному рівномірному обсязі фінансування у 8,3 %. Це не повною мірою забезпечувало виконання покладених завдань і стало гіршим показником у порівнянні з 2007 р., коли помісячне фінансування становило 1/12 бюджету.

Загальне недофінансування державної програми розвитку Збройних сил України у 2006–2008 р. становить близько 6,4 млрд грн.

Унаслідок цього уповільнилось надходження до збройних сил нових та модернізованих зразків озброєння та військової техніки, не вирішено належним чином одну з головних умов успішного переходу збройних сил на професійну основу – забезпечення військовослужбовців житлом, не досягнуто встановлених показників укомплектованості збройних сил військовослужбовцями за контрактом та не вдалося позбавити збройні сили від тягаря збереження надлишкового майна, непридатних ракет і боєприпасів.

У 2008 р. вдалося закріпити позитивну тенденцію останніх років у відновленні зразків озброєння і військової техніки, які обумовлюють бойовий потенціал збройних сил, збільшити частку сучасних зразків озброєння та військової техніки.

У 2008 р. на підготовку військ було передбачено 440,6 млн грн, що становило 52,7 % від мінімально необхідної потреби (835,3 млн грн) [21].

Незважаючи на відносне зростання, у порівнянні з минулими роками, видатків у 2008 р. на потреби підготовки збройних сил, відчутного підвищення рівня підготовки збройних сил не відбулося через інфляційні процеси, а нерівномірний помісячний розпис асигнувань Державного бюджету України не дав можливість повною мірою забезпечити безперервне проведення запланованих заходів з їх підготовки. Так, на підготовку збройних сил протягом першого півріччя 2008 р. було передбачено 30 % асигнувань, а у другому півріччі – 70 %, з них 68 % асигнувань – у IV кварталі.

Для підтримання необхідного рівня підготовки військ було вжито низку заходів. Близько 13 % встановлених асигнувань на IV квартал було переорієнтовано для реалізації у III кварталі 2008 р. Цим було забезпечено проведення запланованих у вере-

сій-жовтні навчань та виконання міжнародних зобов'язань України. Підвищено у 1,5–2 рази розмір грошового забезпечення усіх категорій військовослужбовців за контрактом.

Порівняльний аналіз рівня грошового забезпечення військовослужбовців за контрактом з середньою заробітною платою по регіонах України показано на рис. 19 [21].

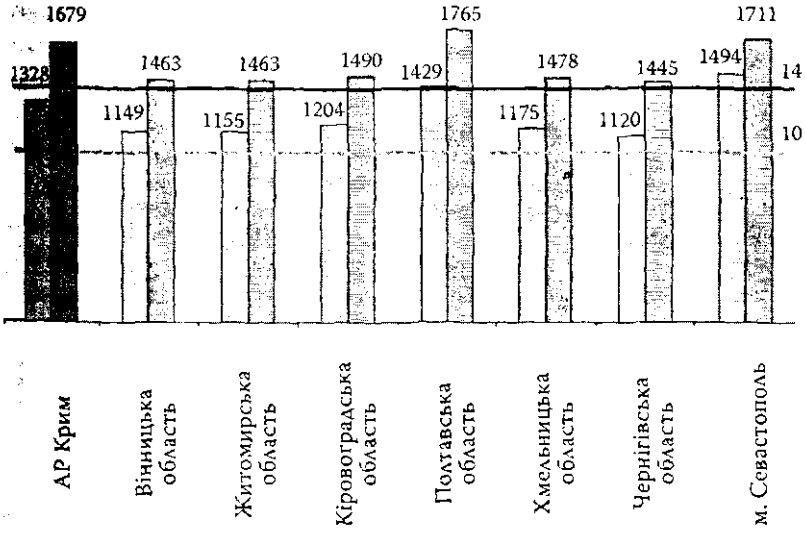

Рис. 19. Рівень грошового забезпечення військовослужбовців за контрактом у регіонах України

Матеріальне забезпечення

Основною мотиваційною складовою залишається грошове забезпечення військовослужбовців, рівень якого дав би змогу військовій службі конкурувати на ринку праці.

З 1 січня 2008 р. у збройних силах запроваджено нову систему грошового забезпечення військовослужбовців, згідно з якою ос-

новні види грошового забезпечення (посадовий оклад, оклад за військовим званням та надбавка за вислугу років) становлять питому вагу в місячному грошовому забезпеченні.

Разом з цим рівень грошового забезпечення залишається низьким у молодших офіцерів та військовослужбовців за контрактом. У 2008 р. грошове забезпечення військовослужбовців порівняно з 2007 р. послабило свої позиції на ринку праці України.

У Державному бюджеті України на 2008 р. на будівництво житла для військово службовців було передбачено видатки на суму 509,3 млн грн (загальний фонд – 359,3 млн грн, спеціальний фонд – 150,0 млн грн, табл. 5) [21].

Таблиця 5. **Фінансування житлової програми МО України у 2006–2008 р.**

Фонди	2006				2007			2008	
	План млн грн	Отримано млн грн	% виконання	План млн грн	Отримано млн грн.	% виконання	План млн грн	Отримано млн грн	% виконання
Будівництво житла для військовослужбовців, у т. ч.:									
Із загального фонду	1271,8	623,6	49,0	599,7	496,6	82,8	509,3	509,1	99,9
Із спеціального фонду	921,1	272,9	29,6	240,4	137,3	57,1	150,0	149,8	99,8

У 2008 р., на відміну від попередніх років, уже з першого кварталу було розпочато рівномірне фінансування будівництва (придбання) житла для військовослужбовців за загальним фондом Державного бюджету України, всього протягом року отримано 509,1 млн грн (99,1 %), з них за загальним фондом – 359,3 млн грн (100 %) та 149,8 млн грн (99,8 %) за спеціальним фондом.

На передбачені держбюджетом ліміти асигнувань у 2008 р. Міністерством оборони збудовано 2682 квартири, що в 1,7 рази більше збудованих у 2007 р. З метою покращення забезпечення

військовослужбовців житлом у 2008 році проведено інвентаризацію незавершеного житлового будівництва та земель військових містечок, на яких можливе будівництво житла.

Бюджет-2009.
Ситуація в Україні сьогодні

За словами міністра оборони, 2009 рік спрямований не лише на подальший розвиток збройних сил, а й на недопущення руйнівних тенденцій в українському війську. Всі складові сектору оборони є заручниками недосконалої політики фінансування.

З метою забезпечення розвитку Збройних сил України Міністерством оборони України було визначено потребу в коштах на 2009 р. у сумі 32,4 млрд грн, або 2,5 % від ВВП. Такий обсяг бюджету мав забезпечити виконання положень державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 р., державної програми розвитку озброєння та військової техніки Збройних сил України на період до 2009 р., державних цільових програм у частині переходу на контрактну армію, забезпечення житлом військовослужбовців, виконання заходів з адаптації звільнених військовослужбовців, забезпечення життєдіяльності арсеналів, баз, складів та утилізації надлишкових боєприпасів.

Якщо бюджетом-2008 на реформування та розвиток збройних сил було передбачено 707 млн грн, з яких по спецфонду лише 174 млн грн, то бюджетом-2009 передбачено 587 млн грн, з яких по спецфонду 500 млн грн.

На закупівлю і модернізацію озброєння та військової техніки у минулому році було виділено майже 437 млн грн, з яких лише 5 млн грн по спецфонду. На 2009 р. суму видатків збільшено майже у 2,5 рази, але з 1,2 млн грн загальним фондом передбачено лише 125,4 млн грн.

Ситуація з будівництвом житла для військовослужбовців також вкрай складна. У військовому бюджеті за загальним фондом коштів на будівництво житла для військовослужбовців взагалі не передбачено. Можна розраховувати лише на 755,7 млн грн зі спецфонду, але ці кошти військове відомство знову ж таки має ще заробити.

В минулому році на будівництво житла було виділено 73 млн грн по загальному фонду і 150 млн грн – по спеціальному.

Таким чином, структура видатків на оборону у 2009 р. свідчить про те, що цей бюджет не сприяє раціональному розвитку збройних сил.

Для забезпечення більшої ефективності витрачання коштів (оскільки Україна не може повною мірою забезпечити військові потреби) пріоритетами розвитку збройних сил Міністерства оборони були визнані:

- практичне впровадження принципів реформування: багатофункціональність, мобільність, сумісність;
- підвищення інтенсивності та якості бойової підготовки;
- підвищення мобільності об'єднаних сил швидкого реагування;
- перехід до нового етапу комплектування збройних сил військовослужбовцями за контрактом;
- удосконалення системи управління;
- забезпечення готовності підрозділів збройних сил до участі в міжнародних миротворчих місіях;
- жорстке дотримання законності фінансово-господарської діяльності, забезпечення цільового, ефективного та ощадливого витрачання коштів, оптимальне використання ресурсів, усунення проявів корупції;
- удосконалення системи медичного забезпечення;
- вивільнення збройних сил від виконання невластивих функцій і завдань [14], [15], [21].

Таким чином, результати аналізу програм оборонного бюджету за програмно-цільовим методом в Росії та Україні свідчать про те, що різні країни мають різні цілі і, відповідно, різні програми витрат на оборону. Програми витрат на оборону передусім залежать від стану національної оборони. Сьогодні національна оборона України зазнає суттєвих реформаційних процесів і прагне оптимізації. Недостатність передбачених бюджетом коштів призводить до призупинення процесів реформування. Для успішного проведення запропонованих реформ управління оборонною системою має здійснюватися як за кошторисами асигнувань відповідно до структури бюджету, так і за показниками перспективної оборонної програми. Бюджет потрібно детально аналізувати на предмет фінансових потреб для реалізації щорічних перетворень збройних сил відповідно до затвердженої оборонної програми, також необхідно побудувати систему, що дасть змогу звести в

єдине ціле всю інформацію, яка потрібна Міністерству оборони для прийняття обґрунтованих рішень з перспективної оборонної програми та здійснення контролю за її виконанням.

Список використаної літератури

1. Hyman D. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy / D. Hyman. – North Carolina State University : Harcout Collige Publishers, 2002. – Ch. 2.– 700 p.
2. Salvatore D. Microeconomics / D. Salvatore. – New York: Harper Collins Publishers Inc., 1991. - 643 p.
3. Perloff J. M. Microeconomics / J. M. Perloff. – Pearson Addison Wesley: Pearson Education, Inc., 2004. – 724 p.
4. Nicholson W. Microeconomic Theory. Basic Principles and Extensions / W. Nicholson. – Orlando: The Dryden Press, 1998. – 821 p.
5. Гальперин В. М. Микроекономика. / В. М. Гальперин, С. М. Игнатьев, В. И. Моргунов. - СПб. : Санкт-Петербургский госуниверситет экономики и финансов, 2000. - 503 с.
6. Pindyck R., Rubinfeld D. Microeconomics / R. Pindyck, D. Rubinfeld. – New Jersey : Prentice- Hall Inc., 1998. – 726 p.
7. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансів / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 624 с.
8. Varian Hal. R. Intermidiate Microeconomics. A modern Approach / Hal. R. Varian. – New York : W.W. Norton& Company, 1997. – 767 p.
9. Гребенников П. И., Леусский А. И., Тарасович Л. С. Микроэкономика : Учебник / П. И. Гребенников, А. И. Леусский, Л. С. Тарасович. – СПб. : Из-во СПбУЭФ. – 1998. – 447 с.
10. Емцов Р. Г., Лукин М. Ю. Микроекономика / Р. Г. Емцов, М. Ю. Лукин. М. : МГУ, Изд-во «ДИС», 1997. – 320 с.
11. Хайман Д. Н. Современная микроэкономика : Анализ и применение / Д. Н. Хайман. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 362 с.
12. Гальчинський А. Криза однополярності світу / А. Гальчинський. // День. - 2002. - № 164 // http://www.niss.gov.ua/Evrointeg/den_11.htm
13. Мунтіян В. І. Оборонні та необоронні витрати в США : макроекономічне порівняння / В. І. Мунтіян // http://www.niss.gov.ua/book/journal/voen.htm#b3 (Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень)
14. Мунтіян В. І. Роль оборонних витрат в економіці держави / В. І. Мунтіян // http://www.niss.gov.ua/Table/jalilo14/txt9.htm (Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень)
15. Шеховцов В. С., Бондарчук Р. В. Оборонний комплекс України: стан і перспективи розвитку / В. С. Шеховцов, Р. В. Бондарчук // http://

www.niss.gov.ua/book/panorama/shekhov.htm (Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень)
16. Щорічник «Біла книга 2006: Оборонна політика України» / К.: Міністерство Оборони України, 2007. – 95 с. // Офіційний сайт Міністерства оборони України http://www.mil.gov.ua/files/white_book/wb2006ukr.pdf
17. Дж. Е. Стігліц. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 841 с.
18. О федеральном бюджете на 2008 год и на плановый период 2009 и 2010 годов: Федеральный закон. – М., 2007. – 81 с. (Министерство финансов Российской Федерации, официальный сайт http://www1.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2007/07/fzfb_2008-2010_pril.zip).
19. О федеральном бюджете на 2007 год : Федеральный закон. – М., 2006. – 172 с. (Министерство финансов Российской Федерации, официальный сайт http://www1.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2006/12/fz_budj_2007_pril.zip).
20. О федеральном бюджете на 2006 год : Федеральный закон. – М., 2005. – 142 с. (Министерство финансов Российской Федерации, официальный сайт http://www1.minfin.ru/common/img/uploaded/library/2005/12/fz_budj_2006_pril.zip)
21. Щорічник «Біла книга 2008: Оборонна політика України» / К.: Міністерство Оборони України, 2009. – 100 с. // Офіційний сайт Міністерства оборони України http://www.mil.gov.ua/files/white_book/

wb2008ukr.pdf

Розділ 3. Суспільний вибір та добробут: роль держави

3.1. Суспільний вибір та використання політичних інститутів

Розглянемо, як економічні вибори здійснюються в суспільній сфері.

Теорія суспільного вибору вивчає, як приймаються та виконуються державні рішення [1]. Вона досліджує, як політичні інститути та уряд працюють в дійсності (а не як вони мають працювати), визнає можливість державних невдач, тобто коли політика держави не відображає інтересів суспільства і таким чином веде до погіршення соціального добробуту.

Пропозиція приватних благ визначається ринковими чинниками, водночас пропозиція суспільних благ визначається політичними чинниками.

При цьому такі важливі питання, як визначення рівня витрат на суспільні блага у демократичному суспільстві, де рішення приймаються більшістю голосів, та визначення процедур, які краще відображають уподобання індивідів у суспільстві, перебувають на межі політичної теорії та економіки.

Теорія суспільного вибору розглядає, як розподіл ресурсів та перерозподіл доходів відбувається через національну політичну систему [2]. На політичний процес, крім економіки, впливають також інші фактори, наприклад ідеологія. Однак, з економічної точки зору, мета політики – забезпечити людей корисними благами та послугами. Теорія суспільного вибору досліджує, як політичний процес використовується у визначенні кількості благ та послуг, що надаються державою.

Теорія суспільного вибору досліджує, як державні рішення приймаються та виконуються, за допомогою аналізу поведінки

індивідів всередині кожної з чотирьох груп або учасників політичного процесу, а саме виборців, політиків, груп корпоративних інтересів і бюрократів [1].

Виборець у політичному процесі може розглядатися як аналог споживача на ринку. Скоріше ніж купувати товари та послуги для себе на ринку, виборець обере державних представників, які будуть реалізовувати державну політику і купувати товари та послуги для суспільства в цілому. Окрім цього, виборець намагатиметься віддати голос тому кандидату, який може здійснити подальшу реалізацію його індивідуальних інтересів.

Політики в політичній системі можуть розглядатися як аналог підприємців або менеджерів приватних фірм у ринковій системі. Вони намагаються максимізувати власні вигоди. У той час як підприємці або менеджери приватних фірм реалізують свої інтереси, максимізуючи прибутки фірм, політики намагаються збільшити свої шанси на переобрання. Турбуючись про це, політики дуже часто починають перейматися інтересами малих, добре організованих, поінформованих і забезпечених груп, які мають свої особисті інтереси. Політики зазвичай підтримують таку стратегію, котра вигідніша малим групам, які можуть зробити більший внесок для кандидата в його виборчій кампанії за рахунок тихої та непоінформованої більшості.

Групи з особливими інтересами – це групи тиску чи організації лобі, які намагаються впливати на прийняття тих чи інших законів і регуляторних указів. Вони підтримують політиків, які переймаються їхніми інтересами.

Бюрократичними є урядові агенції, які намагаються впливати на прийняту політику, щоб отримати з цього зиск і задовольнити власні інтереси. Виконуючи свої функції, вони завжди намагаються розширити спектр своєї діяльності та добитися ширшого фінансування. Бюрократи часто стають окремою групою з особливими інтересами всередині уряду.

Метою аналізу суспільного вибору є спроба зрозуміти, яким чином економічні стимули та особистий інтерес впливають на політичні рішення.

Проаналізуємо, як урядом приймаються економічні рішення у суспільній сфері, та розіб'ємо аналіз цієї проблеми на три частини:

1) можливі критерії добробуту для вибору серед різних розподілів ресурсів;

2) загальні результати про природу правил щодо суспільних рішень та теорема Ероу;
3) моделі індивідуального голосування та репрезентативного уряду відповідно.

3.2. Держава, перерозподіл та справедливість. Ефективність проти рівності

3.2.1. Ефективність: нормативний критерій. Економіка добробуту та Парето-оптимальність

Ефективність – це нормативний критерій для оцінювання впливу використання ресурсів на добробут індивідів [2]. Критерій ефективності (Парето-оптимальності) задовольняється, якщо ресурси впродовж певного заданого періоду використовуються в такому напрямі, коли неможливо покращити добробут однієї людини без погіршення добробуту іншої.

Вільна торгівля благами, що призводить до взаємних виграшів, є важливим аспектом ефективності. Коли ефективність досягнута, подальший обмін благами між індивідами неможливий. Водночас існують різні думки серед економістів з приводу того, що не всі взаємно вигідні обміни мають бути дозволені. Так індивіди вимагають, щоб уряд використовував свою владу для запобігання угод, які вони вважають морально недоцільними. В багатьох країнах є закони, що дозволяють продаж наркотиків, проституцію, ігрові та інші послуги, в яких деякі люди мають бажання взяти участь, але інші вважають такі послуги морально недоцільними.

Критерій ефективності базується на використанні ціннісного судження, що індивідам дозволяється задовольняти їхні власні інтереси, але треба, щоб при цьому не постраждали інші. Ті, хто прагне втручатися з метою перешкодити іншим задовольнити свої інтереси, не згодні з ціннісним судженням. Тому індивідуалістська етика, яка наголошується критерієм ефективності, не може бути застосована до всіх людей [2].

Економіка добробуту та Парето-оптимальність

Економіка добробуту розглядає питання економічної ефективності у виробництві й обміні благ та рівності у розподілі доходів.

Головною метою економіки добробуту є забезпечення схеми, у рамках якої можна давати оцінки програмам державних асигнувань. Однією з головних цілей урядової діяльності є зміна розподілу доходу.

Розподіл ресурсів серед благ та благ серед споживачів є Парето-оптимальним, або ефективним, якщо неможлива жодна реорганізація виробництва та споживання, за якою покращується стан одних індивідів без погіршення стану інших [1].

При використанні Парето-критерію існує низка проблем. Часто при оцінці різних урядових політик виникає потреба у міжособистісному порівнянні розподілів. Але у випадку багатьох Парето-ефективних розподілів неможливо використовувати критерій Парето для їх ранжування. В цих умовах, за заданої множини ефективних розподілів, нас цікавлять можливі критерії вибору серед них. Для їх дослідження нам насамперед потрібно визначити криву можливих корисностей.

Криві можливих корисностей (Utility-possiblities frontiers)

Крива можливих корисностей (UPF) показує різні комбінації корисностей, що їх отримують індивіди (А і В), коли проста економіка перебуває в стані рівноваги у виробництві та обміні [1]. На рис. 20 представлено приклад побудови кривої можливих корисностей.

На рис. 20 (а) представлена крива трансформації (або крива виробничих можливостей) при виробництві двох благ – X і Y. Припустимо, що заданий рівень виробництва для благ – 10 одиниць блага X та 8 одиниць блага Y (відповідає точці M`). Вироблена кількість двох благ має бути розподілена між двома індивідами – А і В. Починаючи з точки M` побудована діаграма Еджворта. 0M` – контрактна крива, яка відповідає Парето-ефективним розподілам при обміні (точки D, E, F). Різні рівні корисностей, що відповідають кривим байдужості уздовж контрактної кривої, позначені літерами A_1, A_2, A_3 для індивіда А та B_1, B_2, B_3 для індивіда В.

Припишемо ранги рівнів корисності кривим байдужості для індивідів А і В на рис. 20 (а) і відкладемо їх на графіку на рис. 20 (б).

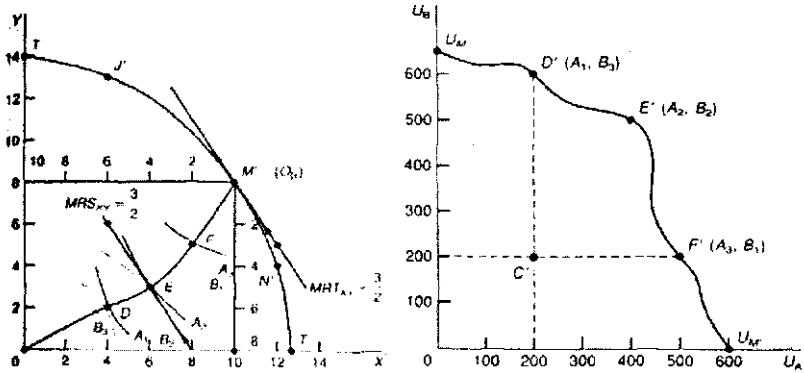

а) б)

Рис. 20. Побудова кривої можливих корисностей

Розглянемо точку D на контрактній кривій 0M`. Рівню корисності $A_1$ припишемо ранг $U_A$ = 200 ютілів, рівню корисності $B_3$: $U_B$ = 600 ютілів. Це еквівалентно переходу з точки D на рис. 20 (а) до точки D` на рис. 20 (б). Аналогічно приписуємо ранги рівнів корисності кривим байдужості, що відповідають точкам E і F : A_2 припишемо ранг U_A = 400 ютілів, B_2 – ранг U_B = 500 ютілів (відбувся перехід з точки E до точки E`), $A_3$ – ранг $U_A$ = 500 ютілів, $B_1$ – ранг $U_B$ = 200 ютілів (перехід з точки F до точки F`). На рис. 20 (б) $U`_M D`E`F`U`_M$ – крива можливих корисностей. Таким чином, відбулось відображення контрактної кривої в обміні (0M`) з простору виробництва благ у простір корисностей. Крива можливих корисностей показує різні комбінації корисностей, що їх отримують індивіди A і B, коли проста економіка перебуває у стані рівноваги одночасно у виробництві та обміні.

За рівня виробництва 10X і 8Y серед усіх точок кривої можливих корисностей є єдина точка, яка є Парето-ефективною одночасно в обміні та виробництві. Це точка E`, де граничні норми заміни блага X в Y для індивідів A і B дорівнюють граничній нормі трансформації блага X у благо Y:

$$MRS^A_{XY} = MRS^A_{XY} = MRT_{XY} (= 3/2).$$

Якщо діаграму Еджворта побудувати не з точки M`, а, наприклад, з точки N`, отримаємо нову контрактну криву (позначимо її 0N`), іншу Парето-ефективну в обміні та виробництві точку (позначимо її H`) та криву можливих корисностей ($U_N`H\ U_N`$).

Аналогічно можна побудувати діаграму Еджворта, починаючи з іншої точки на кривій виробничих можливостей, і отримати іншу криву можливих корисностей, що відрізняється від двох попередніх.

Дві криві можливих корисностей $U`_M E`U`_M$ та $U_N`H`U_N`$ зображені на рис. 21.

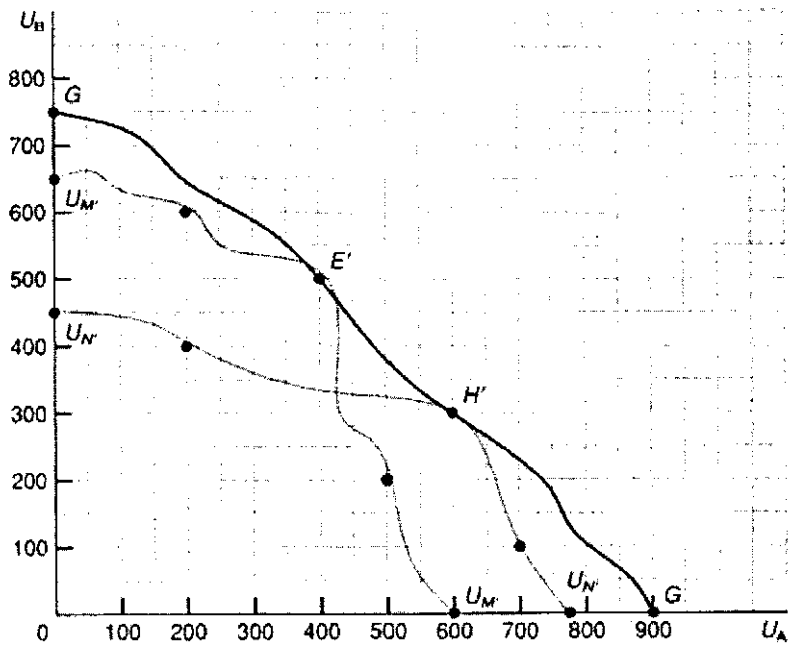

Рис. 21. Основна крива можливих корисностей

Крива GE`H`G є огинаючою до кривих можливих корисностей у Парето-оптимальних точках у виробництві та обміні (E` та H` відповідно) і зветься основною кривою можливих корисностей (grand utility-possibilities frontier).

Критерії оцінки суспільного добробуту (Social Welfare Criteria)

Теорія загальної рівноваги визначає наукові основи політики в галузі економіки добробуту.

На рис. 22 крива $O_S O_J$ показує можливі комбінації корисностей, яких може досягти суспільство. За заданої множини ефективних розподілів розглянемо можливі критерії вибору серед них [3].

Критерії вибору серед розподілів на кривій можливих корисностей

1. Критерій рівності (Equality criteria). Для двох індивідів (Семена та Івана) обираються рівні корисності (індивіди мають однакові рівні добробуту). Блага X та Y розподілені не обов'язково порівну. Точка A, що відповідає рівним корисностям ($U_S = U_I$), є суспільним оптимумом.

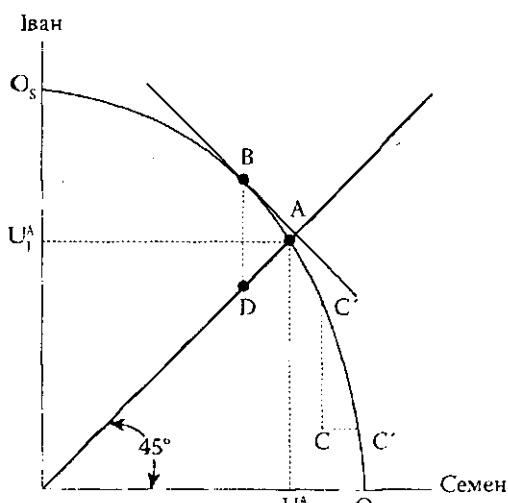

Рис. 22. Критерій рівності

2. Утилітарний критерій (Utilitarion criterion (Bentham, 1867 р.). Суспільство має максимізувати суму корисностей усіх членів суспільства (сукупну корисність або сукупний добробут суспільства).

На рис. 22 точка B відповідає максимальній сумі корисностей (max (U_I+U_S)) за заданого рівня кривої можливих корисностей O_SO_I і є суспільним оптимумом.

3. Критерій Роулза (Rawls criterion, 1971 р.). Відповідно до критерію Роулза головна ціль політичних інститутів – соціальна справедливість. Роулз робить припущення, що суспільство перебуває у «початковій позиції» і кожен індивід має ціль, що сприяє володінню «початкових благ» (економічні блага, посада, можливості, кваліфікація, свобода, самоповага). Раціональні індивіди турбуються лише про власні інтереси та намагаються разом до-

сягти принципу справедливості. Їх раціональний вибір – максимізувати добробут найменш забезпеченого індивіда (або групи індивідів), тобто вони використовують такий критерій:

$$\min (U_1, U_2, ..., Un) \rightarrow \max.$$

Таким чином, за Роулзом, суспільний добробут залежить лише від добробуту найменш забезпеченого індивіда. На рис. 22 це відповідає такій ситуації:

- Розподіли рівних корисностей між точками D та A є переважними порівняно з розподілом нерівних корисностей B, тому що стан індивіда з найгіршим станом добробуту (Семена) є кращим на проміжку DA порівняно з розподілом B.
- Індивіди в суспільстві згодні ухилятися від досконалої рівності лише за умови, що стан індивіда з найгіршим станом добробуту (Семена) буде кращим порівняно з розподілом рівних корисностей. Розподіл нерівних корисностей B буде обраний лише тоді, коли досяжний розподіл рівних корисностей (уздовж променя з нахилом 45°) буде розташований нижче точки D.

Роулз припускає, що багато з ефективних розподілів можуть не бути суспільно бажаними і суспільство обере рівність навіть за значних витрат.

Критерій Роулза зазнає суттєвої критики з боку економістів, які вважають, що мінімаксний критерій дає оптимальний результат лише за дуже обмежених припущень, крім того, означення суспільної справедливості зазвичай залежить від типу суспільства.

4. Критерій Парето. За критерієм Парето будь-яка зміна, що покращує стан (збільшує добробут) одних індивідів без погіршення стану інших, покращує добробут суспільства в цілому.

Іншими словами, за Парето-критерієм розподіл X є кращим за Y (або надається перевага розподілу X порівняно з Y), якщо в точці X стан деяких індивідів покращується і стан інших індивідів не погіршується.

Розглянемо принцип дії Парето-критерію на рис. 23.

Рух із точки C* в точку E`, H` або в будь-яку точку між E` й H` (наприклад, точку V) на кривій можливих корисностей покращує стан одного чи обох індивідів і не погіршує стану жодного, що задовольняє Парето-критерій.

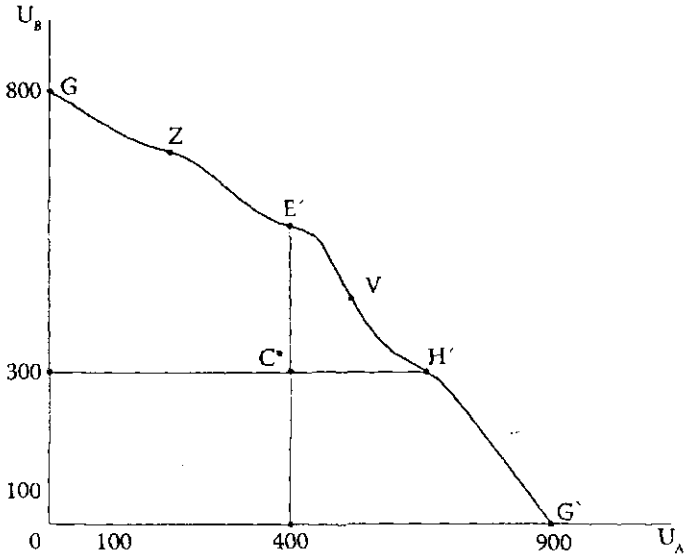

Рис. 23. Парето-критерій

Водночас рух із точки C* в точку Z призводить до суттєвого покращення стану індивідів B та погіршення стану індивіда A, тому цей рух не задовольняє Парето-критерій.

При застосуванні Парето-критерію виникає низка проблем. Навіть сьогодні точаться дебати між економістами стосовно розподілів ресурсів, що містять виграші для одних груп та втрати для інших (наприклад, витрати на національну безпеку та на інші потреби). Також проблемою є дуже мала кількість розподілів, що задовольняють критерій Парето.

Сучасні економісти вважають, що критерій Парето може лише рекомендувати такі зміни, коли є лише виграші і немає втрат або коли ті, хто виграв, можуть компенсувати втрати тим, хто втратив за транзанкційних витрат, що не перевищують виграш [1].

5. Компенсаційний критерій Н. Калдора та Дж. Хікса (Kaldor-Hicks criterion, 1939 р.). Розглянемо принцип дії критерію Калдора-Хікса на рис. 23.

За критерієм Калдора-Хікса добробут підвищується, якщо ті, хто виграють, оцінюють свої доходи вище збитків постраждалих і якщо значення виграшу перевищує значення втрат. Цей критерій вимірює зміни добробуту в грошових одиницях і є спробою оцінити виграш тих індивідів, хто виграв, у грошових одиницях та компенсувати в грошах втрати тих індивідів, які втратили.

Критерій ґрунтується на компенсаційному принципі: зміна політики уряду вважається покращенням, якщо ті індивіди, хто виграв, можуть потенційно повністю компенсувати втрати тим, хто втратив, та після цього ще залишитися у виграші.

Наприклад, якщо певна програма уряду збільшила дохід індивіда В на 100 грн, але зменшила дохід індивіда А на 60 грн, за критерієм Калдора-Хікса, суспільний добробут зросте (індивід В потенційно може перевести 60 грн від його 100 грн виграшу в доходи індивіда А й залишити собі 40 грн).

На рис. 23, за критерієм Калдора-Хікса, рух із точки C* до точки Z відповідає наступній ситуації: індивід В (той, хто виграв) може повністю компенсувати втрати індивіда А, тому суспільство може перейти з точки C* в точку E` (замість переходу з C* до Z) на кривій можливих корисностей GG, і суспільний добробут зросте.

При застосуванні цього критерію виникає наступна проблема: можлива така ситуація, що після зміни політики уряду рух назад до початкової точки також підвищить суспільний добробут.

6. Критерій Ситовського (Scitovsky criterion, 1941 – double Kaldor-Hicks test). За критерієм Ситовського, зміна політики уряду є покращенням, якщо задовольняє критерій Калдора-Хікса і якщо після зміни рух назад у початкову позицію не задовольняє критерій Калдора-Хікса.

Таким чином, критерій Ситовського є подвійним критерієм:

1) рух з першої точки до другої покращує стан за критерієм Калдора-Хікса;
2) рух назад з другої точки до першої не покращує стан згідно з критерієм Калдора-Хікса.

Лише тоді, коли виконуються обидві умови, добробут суспільства підвищується.

Проблеми, що виникають при застосуванні критерію Ситовського, такі: намагання привести різноякісні корисності до єдиної грошової бази мають свої межі – гранична цінність однієї суми відрізняється для бідного та багатого. Залишається проблема розробки системи цінностей.

Таким чином, аналіз критеріїв вибору серед розподілів на кривій можливих корисностей свідчить про те, що кожен із наведених критеріїв має свої переваги та недоліки, і вироблення критеріїв оцінки добробуту залишається актуальним завданням сучасного періоду.

Функції суспільного добробуту
(The Social Welfare Function, SWF – Bergson, 1938 р.)

Найбільш загальний підхід до аналізу суспільного добробуту може бути отриманий при використанні концепції функцій суспільного добробуту.

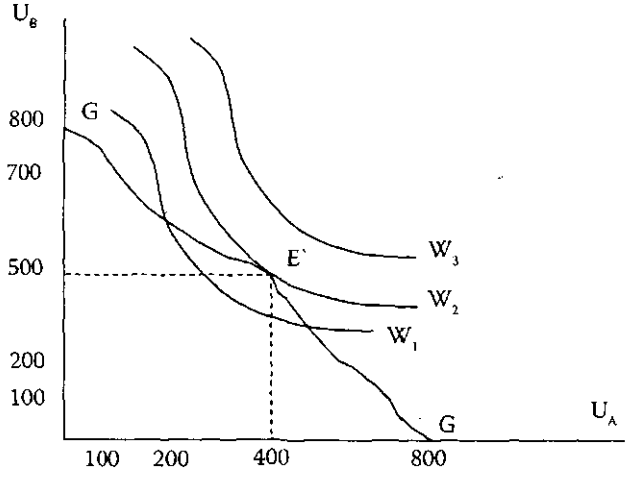

Рис. 24. Функції добробуту

. Функції добробуту дають змогу на кривій можливих корисностей визначити таку Парето-оптимальну точку у виробництві та обміні, що максимізує суспільний добробут.

На рис. 24 на горизонтальній та вертикальній осях представлені корисності відповідно до індивідів A і B, GG – крива можливих корисностей.

Суспільна функція добробуту W (U_A,U_B) вимірює агреговану корисність індивідів (A і B) й може бути представлена за допомогою карти суспільних кривих байдужості (W_1, W_2, W_3 на рис. 24). Суспільні криві байдужості забезпечують порівняння корисностей між індивідами.

Суспільні криві байдужості є L-подібними у випадку критерію рівності корисностей та паралельними прямими лініями (з нахилом – 1) у випадку утилітаристського критерію.

Мета суспільства – досягнути найвищої з можливих суспільних кривих байдужості за заданої кривої можливих корисностей.

На рис. 24 точка E` є максимумом суспільного добробуту, де суспільство досягає найвищої суспільної кривої байдужості W_2 за заданої кривої можливих корисностей GG.

У наведеному прикладі рівень корисності (U_A) для індивіда А становить 400 ютілів, (U_B) для індивіда В дорівнює 500 ютілів.

Приклади суспільних функцій добробуту

1) Класична, або функція Бентама (Classical utilitarian or Benthamite WF):

$$W(U_1,...U_n) = \sum_{i=1}^{n} U_i.$$

Корисностям всіх індивідів у суспільстві надані однакові ваги.

2) Функція добробуту зі зваженою сумою корисностей (Weighted-sum-of utilities WF):

$$W(U_1,...U_n) = \sum_{i=1}^{n} a_i U_i, \quad a_i > 0.$$

Тут a_i – ваги, що вказують важливість корисності індивіда *i* для суспільного добробуту.

3) Мінімаксна функція добробуту, або Роулза (Minimax or Rawlsian social WF):

$$W(U_1,... U_n) = \min \{U_1,... U_n\}.$$

Суспільство залежить від добробуту найменш забезпеченого індивіда в суспільстві.

4) Індивідуалістична, або Бергсона-Самуельсона (Individualistic or Bergson-Samuelson WF):

$$W = W(U_1(x_1),... U_n(x_n)),$$

де x_i – споживання індивіда *i*, $U(x_i)$ – рівень корисності індивіда *i*.

Певна політика може збільшити суспільний добробут, якщо вона підніме суспільство на вищу суспільну криву байдужості.

3.2.2. Ефективність проти рівності. Позитивний аналіз та співвідношення між рівністю та ефективністю. Правила перерозподілу (ендогенна справедливість) та норми справедливості (екзогенна справедливість)

Ефективність не є єдиним критерієм, що використовується для оцінки розподілу ресурсів. Багато індивідів вважають, що результати впровадження державних програм також мають бути оцінені в термінах рівності, тобто в термінах відчутної

справедливості результатів. Однак існує проблема, пов'язана із застосуванням критерію рівності, – індивіди відрізняються розумінням їх справедливості [2].

Економісти зазвичай обмежують аналіз питання про рівність до визначення впливу альтернативних політик на розподіл добробуту серед індивідів. Наприклад, багато людей зацікавлені в оцінці впливу політики уряду на бідних, літніх людей або дітей.

Економічний аналіз результатів різних політик та їх політичний аспект є корисними у наданні інформації про вплив політик на розподіл доходів. В галузі державних фінансів аналітики зазвичай намагаються визначити вплив дій уряду як на розподіл ресурсів, так і на розподіл добробуту, таким чином надаючи корисну інформацію, яку індивіди можуть використати з метою справедливості та рівності альтернативних політик у термінах їх власного розуміння справедливості.

Обидва поняття – ефективність та справедливість – відображають рівень соціально-економічного розвитку суспільства. Ефективність напряму пов'язана з домінантними економічними відносинами, справедливість відображає ширший спектр чинних у суспільстві інституційних відносин та традицій.

У змішаних економіках домінують такі підходи щодо трактування співвідношення ефективності та справедливості: класичний ліберальний, утилітарний та егалітарний [4].

Класичний лібералізм базується на інтересах особистості. Згідно з теорією кожна людина готова до автономної діяльності і може самостійно найбільш ефективно реалізовувати свої таланти. За припущенням класичного лібералізму, під рівністю розуміють рівність можливостей, а не рівність результатів, і ресурси належать тим індивідам, що можуть заплатити за них більше і найбільш раціонально їх використовувати.

За утилітаризмом справедливість існує там, де можна максимізувати сукупну корисність усіх членів суспільства і уряд має забезпечувати перерозподіл доходів у межах, що не ведуть до зниження ефективності виробництва.

Егалітаризм передбачає, що члени суспільства повинні мати не лише рівні можливості, а й більш-менш рівні результати, ціль економічної політики – держава загального благоденства. Різновидом егалітаризму є роулзіанський підхід, за яким має максимізуватися корисність найменш забезпечених членів суспільства для виграшу суспільства в цілому.

Рівність та ефективність у системі конкурентних ринків

Зазвичай системі досконало конкурентного ринку надаються дуже високі оцінки, тому що вона спроможна досягти ефективності [2]. Ефективний розподіл у ринковій системі відображається точкою на кривій можливих корисностей. Грошовий дохід кожного індивіда залежить від обсягу власних продуктивних ресурсів та доходів від продажу продуктивних послуг на інших ринках. Розподіл доходів визначає готовність та спроможність платити за різні товари та послуги.

Разом з тим існує багато критиків ринкової системи, які стверджують, що на основі критерію рівності не можна дати високу оцінку ринковій системі. Вони вважають, що багато учасників системи не можуть задовольнити основні потреби, тому що доходи надають їм невеликі можливості сплачувати за ринкові товари та послуги. Ринкова система має справу з тими, хто має можливість платити. Заробітки людей, у свою чергу, залежать від ресурсів, якими володіє індивід. Бідним бракує ресурсів. Часто вони є некваліфікованими, неосвіченими, і, врешті-решт, якість їх праці низька. У багатьох випадках бідні є безробітними або працюють за низьку зарплату. До того ж вони зазвичай не володіють землею та капіталом, що означає, що їх неробочі доходи також є низькими.

Критики ринкової системи також стверджують, що бідні люди мають отримувати надходження, які фінансуються податками, що накладаються на більш успішних членів суспільства. Проте часто податки та субсидії, що їх використовують для зміни розподілу доходів, не дають поштовх виробляти у напрямах, що сприяють досягненню ефективності.

Позитивний аналіз співвідношення між рівністю та ефективністю

Позитивний аналіз може бути використаний для оцінки ефективності альтернативних політик у досягненні деякої заданої зміни в розподілі доходу. Позитивний аналіз намагається пояснити, чому ефективні розподіли є досяжними або недосяжними, та передбачити, чи зміни в політиці уряду або витратах будуть узгоджені через наявні політичні інститути.

Проілюструємо обмін між покращенням ефективності та змінами в розподілі благ за допомогою кривої можливих корисностей. Наприклад, здається цілком правильним очікувати підтримки

індивідів і голосування за неефективну політику, якщо їх частки доходів зростуть від цієї політики. Насправді вони будуть задоволені більшою частиною меншого шматка. Досягнення ефективності дасть можливість отримати більшу чисту вигоду (за заданого рівня ресурсів), але сумарні долі цього *більшого шматка*, що припадають на долю груп, які проти змін, будуть меншими, ніж які вони б отримали за меншого шматка.

Розглянемо всі ефективні комбінації добробуту між двома індивідами А та В за рік (рис. 25) [2].

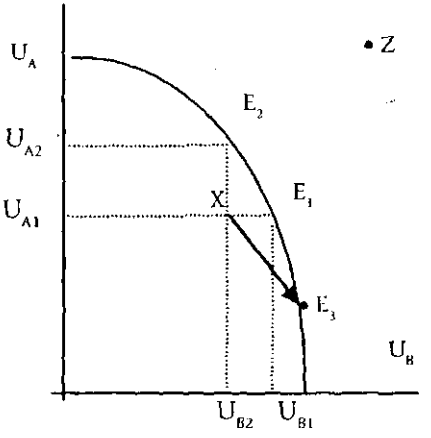

Рис. 25. Ефективні комбінації добробуту

Точки на кривій можливих корисностей відповідають максимальному рівню добробуту індивіда А за заданого рівня добробуту іншого індивіда В. Точки E_1, E_2 та E_3 є ефективними. Точка Z є недосяжною. Точка X є *неефективною*. Рух із точки X в точку E_3 покращує стан індивіда В та погіршує стан індивіда А. Рух із точки X у будь-яку точку на відрізку E_1E_2 покращить стан одного індивіда, не погіршуючи стану іншого індивіда. Таким чином, покращення ефективності вимагає поступитися рівнем добробуту.

Стан індивіда А є кращим у точці X, аніж у точці E_3, хоча точка X надає менші агреговані соціальні вигоди. Індивіди не думають про суспільний добробут, вони максимізують чисті власні вигоди.

Розглянемо співвідношення між рівністю та ефективністю за допомогою наступного прикладу. Припустимо, що дві людини (Олена та Юлія) володіють в'язанками дров, причому початкова ситуація така: у Олени – 12 в'язанок дров, у Юлії – 4, тобто існує нерівність.

Припустимо, що уряд з метою усунення нерівності передає 4 в'язанки дров від Олени до Юлії, причому в процесі передачі втрачено 1 в'язанку дров. Тепер маємо наступну ситуацію: у Олени – 8 в'язанок дров, у Юлії – 7 в'язанок. В результаті була усунута нерівність, проте втрачена ефективність (сумарна кількість в'язанок дров зменшилась). Таким чином, щоб збільшити рівність, треба пожертвувати певною кількістю ефективності (рис. 26).

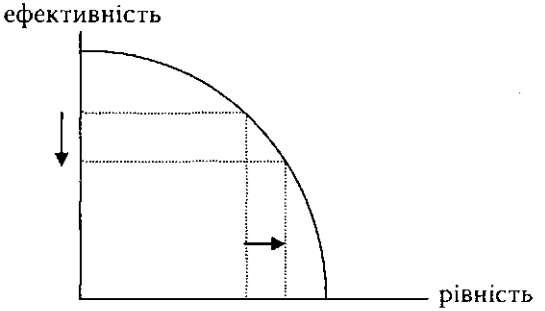

Рис. 26. Співвідношення між рівністю та ефективністю

Взагалі дослідники рівності та ефективності не досягли згоди щодо співвідношення між рівністю та ефективністю та визначення, що є головною проблемою суспільства – рівність чи ефективність [5].

Прикладом складності знайти оптимальне співвідношення між рівністю та ефективністю є прогресивне оподаткування: намагання зменшити нерівність призводить до зниження стимулу працювати, тобто до зменшення ефективності.

Правила перерозподілу (ендогенна справедливість) та норми справедливості (екзогенна справедливість)

Сучасна та традиційна фінансова наука по-різному трактують поняття справедливого розподілу.

За трактуванням традиційної фінансової науки, категорія «справедливість» має екзогенний характер, правила оцінюються за ступенем їхньої відповідності умовам справедливості [5].

Сучасна фінансова наука намагається вивести ендогенні норми справедливості, справедливість визначається ступенем її узгодженості з правилами, що перебувають у логічному підпорядкуванні справедливості.

П. Масгрейв згрупував різні позиції дослідників з питання справедливого розподілу ресурсів в 3 критерії справедливості [5].

Критерій, заснований на гіпотезі прав (Т. Гоббсон, Дж. Локк та Р. Нацик), передбачає, що кожна людина повинна мати невід'ємні права на плоди своєї праці і легітимними є лише плоди, отримані в умовах конкурентного ринку.

Критерій, заснований на гіпотезі корисності (Дж. Бентам) базується на тому, що законодавство має створювати умови для максимізації сукупної вигоди для всіх індивідів. Дж. Бентам вважав, що за спадної функції граничної корисності виникає необхідність у зрівняльному розподілі доходів і сукупна корисність зростає, якщо доходи перерозподіляються від багатих до бідних.

За критерієм обмеженої рівності (К. Маркс), кожна людина має одержувати блага відповідно до рівня своїх потреб, і цього можна досягти за умови рівних розподілів доходів.

Дж. Роулз підтримує необхідність обмеженого вирівнювання доходів і вважає, що нерівність припустима лише в тому випадку, коли внаслідок вирівнювання доходів покращується становище найбідніших верств суспільства.

3.3. Пропозиція суспільних благ через політичні інститути

Для надання суспільних благ в основному використовуються різні суспільні інститути.

При командному механізмі один індивід або невелика група людей визначають кількість різних суспільних благ, що надаються суспільству. При використанні системи голосування індивіди голосують за надання суспільних благ.

Припустимо, що індивіди голосують по відношенню до кількості певного суспільного блага (наприклад, величини витрат на національну оборону). При заданих перевагах всіх індивідів треба мати спосіб «агрегування» їх у суспільні переваги. Одним із способів агрегування є використання голосування.

3.3.1. Голосування за більшістю голосів (мажоритарне голосування). Парадокс Кондорсета

Припустимо, що суспільство надає перевагу розподілу (або альтернативі) X порівняно з Y, тобто $X \succ Y$, якщо більшість індивідів надають перевагу розподілу X порівняно з Y.

Нехай ранжування трьох альтернатив X, Y, Z трьома індивідами має вигляд, наведений у табл. 6:

Таблиця 6. **Ранжування альтернатив X, Y, Z індивідами A, B, C**

Індивід A	Індивід B	Індивід C
X	Y	Z
Y	Z	X
Z	X	Y

Як бачимо з табл. 6, суспільні переваги такі: X ≻ Y, Y ≻ Z, Z ≻ X, тобто індивідуальні переваги транзитивні, а суспільні переваги є нетранзитивними, і з множини альтернатив не можна обрати найкращу.

Виникає питання: від чого залежатиме результат, що обирає суспільство при мажоритарному голосуванні.

Для відповіді на це запитання розглянемо різний порядок голосування з приводу обрання однієї з трьох альтернатив.

Припустимо, що індивіди A, B і C голосуватимуть з приводу обрання превалюючого розподілу спочатку на першому турі з пари (X, Y), а потім на другому турі з пари (переможець, Z).

X ≻ Y для більшості, тому X – переможець; на другому турі відбувається суперництво між (X, Z). Проте Z ≻ X, тому в результаті переможе альтернатива Z.

Тепер змінимо порядок голосування таким чином: індивіди спочатку голосують з приводу визначення переможця з пари (Z, X), а потім з пари (переможець, Y).

Внаслідок того, що для більшості z ≻ x, Z – переможець, тоді на другому турі визначається переможець з пари (Z, Y). Проте Y ≻ Z, тому результат голосування – альтернатива Y.

Таким чином, у випадку голосування за більшістю голосів, якщо дозволити проведення в суспільстві багаторазового голосування з певного питання, можна «по колу» повертатися до різних варіантів вибору. Якщо суспільство голосує по цьому питанню лише один раз, то результат буде залежатиме від порядку голосування. Тобто ми маємо парадокс голосування, або парадокс Кондорсета (1780 р.).

Модель виборця-центриста (медіанного виборця) Одновершинні переваги та теорема середнього голосуючого

Якими повинні бути переваги індивідів, щоб гарантовано не було зациклювання голосування? Причина виникнення зациклювання криється в порушенні умови однопріоритетності преференцій.

Парадокс Кондорсета можна подолати за допомогою використання теореми середнього голосуючого, що була запропонована відомим економістом Д. Блеком (1948 р.).

Теорема середнього голосуючого (Median Voter Theorem): якщо переваги індивіда в суспільстві одновершинні та одновимірні, тоді можна знайти суспільне рішення при голосуванні за більшості голосів. Результат мажоритарного голосування відображає переваги середнього голосуючого [3].

Для наочності результатів теореми наведемо приклад.

Розглянемо три індивіда (Федір, Дмитро, Семен) та три альтернативи (витрати на суспільні блага): А – низькі; В – середні; С – високі. Переваги індивідів показані на рис. 27 та задані таблично (табл. 7).

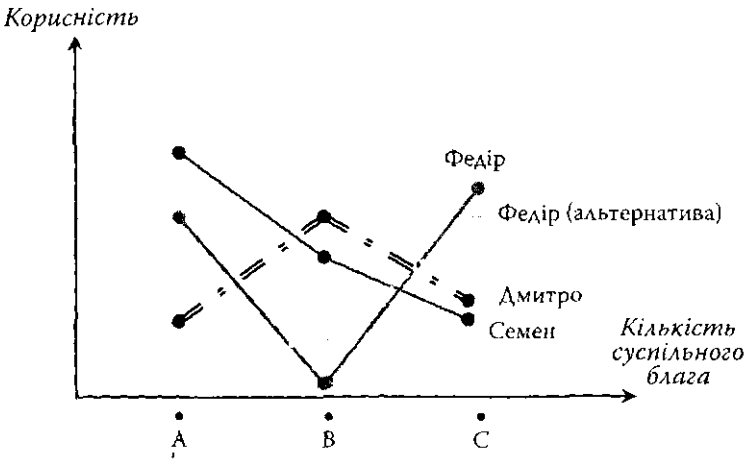

Рис. 27. Теорема середнього голосуючого

Таблиця 7. **Переваги голосуючих**

Голосуючі	Кількість суспільного блага			
	A	B	C	A
Семен	≻	≻	≺	
Дмитро	≺	≻	≻	
Федір	≻	≺	≻	

Як бачимо з таблиці та рисунка, переваги Семена і Дмитра є одновершинними. Для Дмитра більш прийнятним є варіант В, для Семена – варіант А, проте переваги Федора мають два локальних максимуми: А і С, що спричиняє зациклювання. Якщо Федір змі-

нить свої переваги, тоді залишиться тільки один локальний максимум, і парадоксу не матимемо. Вибір буде зроблено на користь B (B > A, B > C, два голоси проти одного).

Тобто, якщо переваги кожного індивіда однопікові (одновершинні), то суспільні переваги при мажоритарному голосуванні не характеризуються нетранзитивністю. Єдино можливий результат голосування в цьому разі – той, коли голоси за збільшення витрат і зменшення витрат на суспільне благо врівноважені.

3.3.2. Голосування за рангами

У випадку голосування за рангами кожен індивід ранжує блага таким чином: приписує альтернативі ранг 1, якщо це – перше найкраще благо; ранг 2 – другому найкращому благу тощо. Ранги підсумовуються для кожної альтернативи. Результат є переважним для суспільства, якщо сума рангів (балів) для цієї альтернативи мінімальна.

Розглянемо можливе ранжування переваг по відношенню до трьох розподілів (альтернатив X, Y, Z) для двох індивідів (A, B) табл. 8:

Таблиця 8. **Ранжування переваг**

Людина A	Людина B
X	Y
Y	Z
Z	X

Припустимо, що лише 2 альтернативи, X та Y, є доступними. Тоді в результаті приписання рангів маємо результат (табл. 9):

Таблиця 9. **Ранжування переваг за наявності двох альтернатив**

Людина A	Людина B
X → 1	Y → 1
Y → 2	Z
Z	X → 2

Агрегований ранг для альтернативи X дорівнює 3. Агрегований ранг для Y дорівнює 3. Тобто маємо рівні сукупні ранги і нема переважного для суспільства результата.

Тепер нехай доступними будуть усі три альтернативи – X, Y та Z. Тоді ранги приписуються альтернативам таким чином (табл. 10):

Таблиця 10. **Ранжування переваг за наявності трьох альтернатив**

Людина А	Людина В
X → 1	Y → 1
Y → 2	Z → 2
Z → 3	X → 3

Агрегований ранг для альтернативи X дорівнює 4, агрегований ранг для Y дорівнює 3, для Z – 5.

В результаті, згідно з голосуванням за рангами, обирається суспільно переважна альтернатива Y.

Таким чином, за рахунок внесення в бюлетень голосування нових альтернатив, можна змінити сумарні ранги, що приписуються альтернативам, і таким чином впливати на результат голосування за рангами.

3.3.3. Податок Кларка

При мажоритарному голосуванні через можливість маніпуляцій у індивідів нема стимулів до виявлення своїх істинних переваг. Податок Кларка – один із методів, який гарантує наявність у індивідів стимулів до розкриття своїх істинних переваг при прийнятті рішення щодо суспільного блага.

Нехай v_i – оцінка суспільного блага *i*-тим індивідом;

c_i – витрати, які несе індивід;

$n_i = v_i - c_i$ – чиста цінність (чистий виграш *i*-того індивіда).

Кожен індивід заявляє, чому дорівнює для нього чиста цінність при наданні суспільного блага. Ці чисті цінності додаються, і потім потрібно перевірити, чи є ця сума додатною величиною.

Якщо сума заявлених чистих цінностей додатна $\sum_i n_i > 0$, тоді суспільні блага надаються; якщо $\sum_i n_i < 0$, тоді суспільні блага не надаються.

Індивід, чиста оцінка якого здатна змінити знак суми всіх оцінок, зветься центральним агентом. Якщо ценральний агент змінює рішення голосуючих на протилежне, тоді він повинен заплатити податок державі у розмірі суспільних втрат. Таким чином, в центрального індивіда повинні бути стимули для того, щоб казати правду.

Наприклад, нехай усі голосуючі, окрім першого індивіда, надають такі чисті оцінки, що сума $\sum_{i=2}^{k} n_i > 0$, а оцінка першого індиві-

да $n_i < 0$, і настільки мала, що змінює знак суми всіх оцінок на протилежний: $\sum_{i=1}^{k} n_i < 0$. Тоді суспільні втрати становлять $\sum_{i=2}^{k} n_i$, і суспільне благо не надається.

У цьому випадку перший індивід – центральний агент. З нього стягується податок $t = \sum_{i=2}^{k} n_i$, який дорівнює величині суспільних втрат.

3.4. Досконалий механізм суспільного вибору. Теорема Ероу

Як було зазначено раніше, суспільні функції добробуту надають корисний інструмент для демонстрації певних аспектів теорії суспільного вибору. Важливим питанням є, як суспільні функції добробуту встановлюються та які їх основні властивості.

Як у випадку мажоритарного голосування, так і за рангами можливі маніпуляції голосуванням. Виникає питання, чи існують механізми прийняття суспільних рішень або засоби агрегування переваг, що позбавляють від маніпуляцій? На це питання відповідає теорема Ероу.

Теорема неможливості Ероу

Американський економіст К. Ероу припускав, що кожен індивід у суспільстві може ранжувати суспільні альтернативи у відповідності до його переваг.

Припустимо, що розглядаються три можливі суспільні альтернативи (вибори) A, B і C, два індивіди – Світлана та Іван. Припустимо також, що вони ранжують альтернативи у відповідності до їх переваг наступним чином [3]:

Світлана: AP_cB, BP_cC, AP_cC,

Іван: CP_jA, AP_jB, CP_jB.

Уведемо позначки: P – суспільне ранжування (перевага для суспільства в цілому), AIB – альтернативи A і B є еквівалентними для суспільства, AP_cB – Світлана надає перевагу альтернативі A порівняно з альтернативою B, APB – суспільство надає перевагу альтернативі A порівняно з альтернативою B.

Питання, що піднімає Ероу: чи існує ранжування наведених альтернатив для суспільства в цілому?

Відповідь на це запитання надає теорема неможливості Ероу: суспільне ранжування (суспільні переваги) цих трьох альтернатив не існує.

Аксіоми Ероу

К. Ероу припустив, що будь-яка суспільна перевага (P) має задовольняти наступним шести аксіомам або бажаним рисам механізму суспільного вибору [3]:

1) для суспільства в цілому для будь-яких двох альтернатив A і B може бути наступне ранжування: APB, BPA або AIB;
2) ранжування має бути транзитивним: якщо APB і BPC (або BIC), тоді APC;
3) суспільні переваги (ранжування) мають позитивно відповідати індивідуальним перевагам: якщо альтернативі A одностайно надається перевага порівняно з B , тоді APB;
4) якщо можливими стають нові суспільні альтернативи, то це не має вплинути на суспільні переваги щодо початкових альтернатив. Якщо для двох альтернатив A і B, APB, тоді це залишається справедливим, якщо доступною стане нова альтернатива D;
5) суспільна перевага не може бути встановлена за звичаєм. Іншими словами, не має відбутися така ситуація, коли альтернатива A буде переважною для суспільства порівняно з альтернативою B, незважаючи на переваги індивідів у суспільстві;
6) не має відбутися диктатура. Тобто переваги одного індивіда не мають визначати суспільні переваги.

К. Ероу довів, що не існує загальної суспільної переваги, що задовольняє всім аксіомам (умовам 1–6).

Доведення теореми Ероу

Згадаємо індивідуальні переваги Світлани й Івана:

$$AP_CB,\ BP_CC,\ AP_CC,\ CP_IA,\ AP_IB,\ CP_IB.$$

Якщо BP_CC і CP_IB , то BIC. В іншому випадку відбудеться порушення аксіоми 6 (вимога недопущення диктатури).

Через те, що обидва індивіди, Світлана та Іван, надають перевагу A порівняно з B, то аксіоми 3 і 5 потребують виконання наступної суспільної переваги – APB.

Звідси, через аксіому 2, APC. Але така суспільна перевага означає порушення аксіоми 6 (відсутність диктатури), тому що AP_CC, але CP_IA.

Таким чином, К. Ероу довів, що суспільне ранжування трьох вказаних альтернатив (A, B, C) не існує, тобто неможливо побудувати механізм суспільного вибору, який завжди задовольняє аксіомам 1–6.

Теорема Ероу доводить, що шість бажаних рис механізму суспільного вибору є несумісними з демократією: немає ідеального шляху прийняття суспільного рішення. Не існує ідеального шляху, щоб «агрегувати» всі індивідуальні переваги в одне суспільне рішення.

Незважаючи на негативний результат Теореми Ероу, вона має дуже велике значення. Головною перевагою Теореми Ероу є демонстрація того, що для прийняття будь-якого суспільного рішення потрібно відмовитись принаймні від однієї аксіоми Ероу.

Одним із шляхів агрегування індивідуальних переваг у суспільну є побудова функції суспільного добробуту.

Список використаної літератури

1. Salvatore D. Microeconomics / D. Salvatore. – New York : Harper Collins Publishers Inc., 1991. – 643 p.
2. Hyman D. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy / D. Hyman. – North Carolina State University : Harcourt College Publishers, 2002. – 700 p.
3. Nicholson W. Microeconomic Theory. Basic Principles and Extensions / Nicholson W. – Orlando : The Dryden Press, 1998. – 821 p.
4. Нуреев Р. М. Курс мікроекономіки / Нуреев Р. М. – М. : Норма, 2002. – 572 с.
5. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії. Вступ до фінансів / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 642 с.
6. Веймер Д., Вайнінг Е. Аналіз політики. Концепції і практика / Д. Веймер, Е. Вайнінг. – К. : Основи, 2000. – 640 с.
7. Дж. Е. Стігліц. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 841 с.
8. Nicholson W. Microeconomic Theory. Basic Principles and Extensions / W. Nicholson. – Orlando : The Dryden Press, 1998. – 821 p.

Розділ 4. Аналіз програм державних асигнувань на охорону здоров'я та житлово-комунальні послуги

4.1. Аналіз політики державних асигнувань

На думку Дж. Стігліца, під час аналізу програм державних асигнувань слід дотримуватися таких головних етапів [1]:

1) визначення потреби та джерела попиту на цю державну програму;
2) визначення неспроможності ринку та того, чого саме стосується ця програма – поточного розподілу доходу чи пропозиції якогось блага-привілею;
3) визначення альтернативної програми та характеристик програми для визначення її наслідків;
4) ідентифікація ефективності наслідків альтернативної програми;
5) ідентифікація дистрибуційних наслідків альтернативної програми;
6) ідентифікація міри, до якої альтернативні програми досягають цілей державної політики;
7) визначення впливу політичного процесу на розробку та реалізацію державних програм.

Важливими питаннями при оцінці державної програми є з'ясування того, якими потребами вона обумовлена. Не завжди легкою є задача зв'язати програми с певними ринковими невдачами, тому що часто природа ринкових удач не є очевидною, і факт існування попиту на державну пропозицію певного блага сам по собі не означає невдачі ринку [1]. Коли невдача ринку визначена, потрібен комплекс державних заходів для розв'язання проблеми та оцінки програм (визначення ефективності та дистрибуційних результатів). Державні програми можуть призводити до неефективності у виробництві товару чи в рівнях споживання. Від певної програми різні люди можуть отримати різні вигоди, проте не

завжди легко визначити, хто саме отримує вигоди від програми. Наприклад, програма державної підтримки вищої освіти розроблена з метою надання можливості дітям з бідних родин навчатися в університетах, проте насправді більші шанси отримати вищу освіту з державною допомогою мають діти представників середнього класу.

Часто при оцінці проектів виникають суперечності щодо природи співвідношення «ефективність–рівність». Коли альтернативні цілі проекту визначені, держава користується різним інструментарієм для їх досягнення, проте часто державі важко точно визначити цілі або виразити їх у формі регулятивних норм і стандартів.

Основним критерієм, що його використовують як пересічні громадяни, так і економісти, оцінюючи певний проект: чи повернуться затрачені кошти, чи не буде проект марнуванням часу, зусиль і великої кількості ресурсів.

Управління державними проектами принципово відрізняється від управління приватним підприємством [2]:

- Держава не пропонує своїх продуктів для продажу. І через те, що держава не отримує прибутків, вона не має достатньо повної інформації щодо того, наскільки добре задовольняє потреби своїх громадян.
- Держава зазвичай не стикається з конкуренцією. Навіть коли вона виробляє якийсь товар або здійснює певні послуги дуже погано, її ціни все одно будуть високими, адже жоден інший конкурентний виробник не може швидко увійти в галузь і встановити нижчі ціни на свою продукцію.
- Державні програми та проекти часто обираються через політичний процес, і тому їхні результати покликані задовольняти насамперед інтереси певної групи осіб, а не впливати на ефективний розподіл ресурсів.

Щоб з'ясувати, чи буде державний проект прибутковим, потрібно порахувати витрати на цей проект та вигоду від нього.

4.2. Аналіз витрат та вигод: теорія та практика

При оцінці державного проекту існує така проблема: якщо витрати порахувати не складно, то вигоду обчислити буває іноді досить важко.

Наприклад, оцінюючи програму сприяння розвитку медичної культури людини, витрати підраховуються просто: витрати на будівництво установ, оформлення класів, закупівля певних апаратів тощо плюс витрати на навчальну літературу, заробітна плата викладачам [2]. Як порахувати вигоду від цього проекту? Як оцінити зменшення кількості хворих у суспільстві, зниження рівня травматизму, зрештою, як оцінити вартість самого життя людини?

Метод аналізу витрат і вигод (Cost-Benefit Analisys)

Аналіз витрат і вигод (результатів) – набір практичних способів визначення відносної вартості державного проекту в певному часовому періоді. Він точно вказує, в яких проектах граничні соціальні витрати перевищують граничні соціальні вигоди, таким чином вказуючи, які проекти не варто приймати на розгляд.

Основні етапи аналізу витрат і результатів (АВВ)

Загалом, аналіз витрат і вигод складається з трьох кроків [9]:

1. Перелічити всі витрати і вигоди від запропонованого проекту.
2. Виразити всі витрати і вигоди через грошову одиницю.
3. Дисконтувати майбутні вигоди. Це дозволяє обчислити майбутні вигоди і витрати шляхом вираження у теперішній вартості, щоб їх можна було порівняти з грошовим виміром бюджету організації для фінансування проекту.

Вигоди повинні включати всі непрямі наслідки, породжені проектом. Витрати мають бути визначені як втрачені альтернативні вигоди, якщо проект прийнято (альтернативні витрати). Відповідна дисконтна ставка має бути обрана так, щоб порівняти поточну і майбутню віддачу від альтернативних проектів.

Перелік витрат і вигод

Вигоди діляться на дві категорії: прямі та непрямі.

Прямі вигоди – це збільшення у виробництві чи продуктивності, що і є безпосереднім призначенням проекту [2]. Непрямі вигоди – надлишковий ефект від проекту.

Наприклад, призначенням зрошувального проекту є збільшення родючості певної ділянки землі. Прямою вигодою в цьому випадку буде зростання виходу сільськогосподарської сировини з даної ділянки протягом певного проміжку часу. Непрямою вигодою (над-

лишком) буде вигода тих індивідів, що не мають ніякого стосунку до зрошувального проекту, але їхні ділянки знаходяться поруч із землею, що зрошується. Ці індивіди отримуватимуть вигоду від того, що родючість їхніх земель зросте внаслідок підняття рівня води в тому конкретному регіоні після проведення іригаційних робіт.

В іригаційному проекті третіми особами будуть постачальники сільськогосподарських інструментів і машин. Варто взяти до уваги, що вищезгадані треті особи не зможуть миттєво підвищити виробництво, тому їм доведеться зменшити продаж деінде, щоб забезпечити фірми на зрошеній ділянці технікою. Тоді аналітики повинні вирішити, чи варто брати в розрахунок прибуток третіх осіб від продажу техніки.

Для деяких проектів знаходження результатів є досить складним завданням, наприклад, в освітніх програмах та програмах охорони здоров'я. У конкретній освітньо-професійній програмі вигоди можуть включати в себе збільшення віддачі у формі збільшення заробітку індивідів, які отримали нові навички та знання внаслідок програми. У програмі запобігання нещасних випадків вигодою можна вважати збільшення віддачі внаслідок зменшення травматизму та фатальних випадків.

Оцінювання витрат та вигод

Після того як витрати і результати чітко визначено, потрібно виразити їх у кількісному вигляді – в умовних одиницях ($).

Оцінювання вихідних продуктів вимагає оцінки попиту на збільшення продукції і підрахунку надлишку споживача. Якщо вихідні продукти конкретних програм не продаються на ринку, тоді потрібно знайти заміну виміру бажання споживачів платити за вихідний продукт, який не продається.

Наприклад, хоча вигоди від системи охорони здоров'я споживаються колективно, вартість вигод може бути відображена у збільшенні заробітків тих осіб, чиє здоров'я покращилось внаслідок реалізації проекту. Підрахунок такого зростання заробітків за певний період часу може бути хорошим відображенням вартості вигод від проекту.

Вигоди від освітніх програм можна порахувати як збільшення заробітків колишніх студентів за певний період часу.

У випадку, коли вхідні та вихідні продукти є ринковими, але їхня вартість не відображає реальної суспільної цінності, ціни пот-

рібно коригувати так, щоб вони відображали реальні граничні витрати або вигоди.

Наприклад, коли ціни збільшеної кількості фермерської продукції внаслідок іригаційного проекту відображають підтримку Україною аграрного сектору, то їх потрібно відкоригувати на зниження, щоб ціни відображали реальну граничну вигоду споживачів. Якщо ціни вхідної сировини викривлені в сторону зростання від граничної вартості монополістом, тоді потрібно відкоригувати їх на зниження [8].

Дисконтування майбутніх чистих вигод

Дисконтування – це визначення поточної вартості активу або поточної вартості майбутніх доходів та витрат.

Оцінка проекту вимагає порівняння витрат і вигод за різні періоди часу, для порівняння їх потрібно звести в один вимір. В методі аналізу витрат і вигод (АВВ) таким виміром є поточна вартість, до якої і зводять вартості витрат і результатів у майбутньому.

Припустимо, що у індивіда є $100, які він кладе на депозитний рахунок у банк з відсотковою ставкою 5% після сплати податків. В кінці року він отримає $100 назад і додатково $5. Якщо індивід залишить гроші в банку ще на один рік, то в кінці другого року матиме

$$(1 + 0{,}05) \times \$105 = (1 + 0{,}05) \times (1 + 0{,}05) \times \$100 = \$110{,}25.$$

Якщо індивід покладе на депозит $R на T років з відсотковою ставкою r, то через T років матиме $\$R\ (1 + r)^T$. Дана формула показує майбутню вартість грошей, інвестованих сьогодні [2].

Поточною вартістю майбутньої кількості грошей називають таку максимальну кількість грошей, яку індивід згоден заплатити сьогодні за право отримати гроші в майбутньому. В загальному випадку вартість зобов'язання заплатити $R через T років буде рівною $\$R / (1 + r)^T$, якщо відсоткова ставка буде сталою протягом T років.

Припустимо, що дехто У хоче укласти з цим індивідом контракт, який дасть йому $100 через рік. Ймовірність невиконання У зобов'язань дорівнює нулю. Яку максимальну суму індивід погодиться заплатити, щоб через рік отримати $100? Врахувавши, що він може розмістити гроші в банку під 5 %, дамо відповідь на це запитання шляхом розв'язання наступного рівняння:

$$(1 + 0{,}05)^1 \times \$X = \$100.$$

Отримаємо

$$\$X = \$100 / 1{,}05;\ \$X = \$95{,}24.$$

Величину $X називають поточною вартістю.

Якщо дисконтна ставка змінюється – в перший рік вона становитиме r_1, в другий – r_2, ..., в рік T – r_T, то поточна вартість суми $$R_T$, які індивід отримає через T років, буде рівною:

$$\$R_T / [(1 + r_1) \times (1 + r_2) \times \ldots \times (1 + r_T)].$$

Таким чином, навіть за відсутності інфляції будь-яка грошова одиниця, наприклад долар, у майбутньому коштуватиме менше, ніж зараз, і тому повинен бути дисконтований, щоб відображати реальну вартість.

Величину r називають соціальною дисконтною ставкою, а $(1 + r)^T$ – коефіцієнтом дисконтування для грошей через T періодів часу.

Чим довше чекати на виплату зобов'язань, тим меншу суму індивід хоче віддати зараз. Припустимо, що існує зобов'язання заплатити $$R_0$ сьогодні, $$R_1$ через рік, ..., і $$R_T$ через T років. На перший погляд, така угода коштуватиме

$$(\$R_0 + \$R_1 + \$R_2 + \ldots + \$R_T).$$

Проте це не так, тому що даний вираз припускає таку саму вартість долара в майбутньому, як і зараз. Щоб уникнути цієї помилки, потрібно кожну виплату привести до поточної вартості, використовуючи коефіцієнт дисконтування. Таким чином отримаємо вираз для поточної вартості (PV) потоку доходів $$R_0$, $$R_1$, ..., $$R_T$ [2]:

$$PV = R_0 + \frac{R_1}{(1+r)} + \frac{R_2}{(1+r)^1} + \ldots + \frac{R_T}{(1+r)^T}.$$

Щодо того, яку дисконтну ставку використовувати в підрахунках, то тут немає єдиної домовленості. Тому дану задачу розділяють на кілька частин і з'ясовують, реальну чи номінальну дисконтну ставку використовувати в АВВ, низькою чи високою має бути соціальна дисконтна ставка.

Типовим для АВВ є вираження економічних вигод та витрат, що виникають в різні проміжки часу, в доларах постійної купівельної спроможності. Саме тому потрібно дисконтувати дані реальні вигоди та витрати, використовуючи реальну дисконтну ставку.

Погляди щодо рівнів соціальної дисконтної ставки сильно розрізняються. Дисконтна ставка змінюється постійно. Зазвичай вартість урядової програми зосереджена в перших кількох роках програми, тоді як вигода розтягується на багато років уперед. Це означає, що рівень дисконтної ставки досить сильно впливає на різницю між поточною вартістю результатів (ПВР) та поточною вартістю витрат (ПВВ).

Чим вища дисконтна ставка, тим менші ПВР порівняно з ПВВ. Звідси видно, що багато проектів, які американські інженерні війська прийняли до виконання при 2,5 %, не пройшли б за ставки у 8 %.

Нехай маємо проект, що коштує $10 млн у поточному році і дає вигоду в $14 млн через п'ять років. Дисконтуючи $14 млн при 2,5 %, матимемо поточну вартість вигоди – $12,4 млн, тому, оскільки вартість вигод перевершує вартість витрат, проект буде прийнято. Якщо ж ми приймемо дисконтну ставку за 8 %, то поточна вартість вигод буде $9,5 млн, проект в цьому випадку вочевидь не буде прийнятим [2].

Критерії аналізу витрат та вигод

1) Щоб визначити, чи перевищують вигоди від реалізації проекту витрати на нього, використовують критерій чистих вигод – NBC (Net Benefit Criterion). Нехай r – реальна дисконтна ставка для дисконтування вигод і витрат. Якщо ми приведемо до поточної вартості всі вигоди, що отримуємо від реалізації проекту в різні роки, і просумуємо їх, то отримаємо поточну вартість вигод програми – PVB (Present Value of Benefits):

$$PVB = B_0 + B_1 + B_2 + \ldots + B_T,$$

де B_T – вартість вигод у році T.

Аналогічно знайдемо поточну вартість усіх витрат програми – PVC (Present Value of Costs):

$$PVC = C_0 + C_1 + C_2 + \ldots + C_T,$$

де C_T – вартість витрат у році T.

Таким чином критерій чистих вигод буде:

$$NBC = PVB - PVC.$$

Програма є бажаною при NBC > 0, і її варто впроваджувати, якщо немає альтернативних програм з вищим NBC. NBC є потужним критерієм оцінки програми, адже він не просто визначає, чи варто впроваджувати проект, він ще й вимірює чистий приріст в економіці, який створює програма. Мета уряду – зробити економічний добробут якомога вищим.

2) Формули, якими виражають PVB і PVC, зазвичай не є простими, тому інколи використовують спрощені обрахунки для безстрокових програм. Безстроковою програмою є така програма, яка коштує C доларів, і витрати на неї відбуваються лише в поточному році, тоді як вигоди від неї – B починаються через рік після впровадження і тривають «вічно». Можна показати, що для безстрокової програми $PVB = \frac{B}{r}$, тобто поточна вартість вигод дорівнює відношенню вартості річних вигод до соціальної дисконтної ставки. Звідси отримаємо $NPV = \frac{B}{r} - C$.

Наприклад, якщо ставка дисконту дорівнює 5% і уряд будує автомобільну дорогу в поточному році за $1 млн, яка даватиме щорічно вигод на $75 000, то чиста поточна вартість становитеме $\frac{\$75\ 000}{0,05} - \$1\ 000\ 000 = \$500\ 000$.

За допомогою формули безстрокових обрахунків можна визначити наведені витрати першого року для порівняння їх з річними вигодами. Для того щоб визначити наведені витрати першого року, потрібно знайти добуток rC. У розглянутому вище прикладі наведені витрати дорівнюватимуть $50 000 щорічно, а це менше, ніж $75 000 щорічних вигод. Якщо дорога знецінюється і її потрібно ремонтувати, то наведені щорічні витрати будуть дорівнювати (r + d) C, де d – щорічна вартість ремонту, виражена відсотком від вартості дороги. Наприклад, якщо дорога знецінюється на 10% щорічно, то наведені щорічні витрати будуть $150 000.

Методи, що були розглянуті вище, є еквівалентними і обидва говорять, що за умови NBC > 0 проект потрібно виконувати у тому випадку, якщо нема альтернативних проектів з більшою чистою приведеною вартістю.

3) Розглянемо ще один критерій АВВ. Це – відношення вигодвитрат BCR (Benefit-Cost Ratio). У середині XX ст. це був основний критерій в АВВ. Відношення вигод-витрат шукають так:

$BCR = \frac{PVB}{PVC}$. Згідно з цим критерієм програма є бажаною при BCR > 1. Очевидно, цей критерій тісно пов'язаний з NBC : BCR > 1, коли NBC > 0.

Аналіз витрат і результатів повинен виявляти, які проекти приносять чисту вигоду, але і має вказати, який із альтернативних проектів краще втілювати в життя.

Проекти можуть бути альтернативними з трьох причин:

1) проекти взаємовиключні, тобто при реалізації одного другий неможливо виконати;
2) проекти взаємозамінні, наприклад, проект мосту та проект запуску парому;
3) відведені для проекту кошти в бюджеті можуть бути обмежені.

При виборі між альтернативними проектами основним критерієм є NBC. Необхідною умовою вибору є те, що величина NBC має бути додатньою. А достатньою умовою є те, що чиста поточна вартість конкретного проекту – NBC має бути максимальною серед інших критеріїв альтернативних проектів [3].

Аналіз витрат і вигод на практиці
Іригаційний проект [2]

Іригація збільшує постачання води для сільськогосподарських та інших потреб. Прямі вигоди від проекту – збільшення води, доступної фермерам. Потрібно порахувати вартість збільшення річного потоку води від проекту протягом терміну його використання. В ідеальному випадку вода повинна оцінюватись виходячи з того, яку суму фермери готові платити за кожну додаткову одиницю. Однак через відсутність «водного» ринку чи ринку на права на водні ресурси таке оцінювання вартості є складним. Натомість за допомогою агрономів та інших спеціалістів можна порахувати, скільки фермери будуть згодні платити за збільшення водних ресурсів. Це нескладно зробити шляхом обрахування збільшення сільськогосподарської продукції внаслідок застосування водного проекту. Таким чином, отримати граничну продуктивність відповідно до збільшення постачання води. Якщо оцінене збільшення продукції помножити на відповідну ціну, стане відома приблизна вартість граничного продукту збільшеного водного постачання. Цей граничний продукт може бути використаний як представлення ціни, яку фермери згодні платити за додаткову воду.

Наприклад, бюро меліорації США у 1967 р. запропонувало проект іригації 17 810 га сухої землі в штаті Небраска [2]. Бюро використало вхідні кошти, кількість урожаю та іншу інформацію для оцінки вигод від проекту і отримало число $2,5 млн, що склало 43% всього прибутку від проекту іригації землі. Однак ціни, які бюро брало для обрахунків, включали в себе також ефект підтримки аграрних програм, і ці програми спричинили завищення реальних цін. Таким чином, частина ціни вихідного продукту – це субсидії фермерам, що є трансфертом від платників податків, а не вигодою від проекту. Крім того, деякі вхідні ресурси теж були субсидовані – фермери в тому регіоні могли брати спеціальні позики для закупівлі посівного матеріалу. До того ж спеціалісти, які робили аналіз витрат та вигод (АВВ), переоцінили вартість праці власників-операторів відносно альтернативної вартості праці. Беручи до уваги дані ефекти, оцінка вигод від впровадження проекту становить $1 млн. Цей приклад ілюструє підводні камені в АВВ, навіть коли вихідний продукт є ринковим.

Припустимо, що як частина іригаційної системи утворюється озеро, яке є потенційним рекреаційним ресурсом. Якщо озеро можна використовувати для таких потреб, то вигоди від цього потрібно включати до вигод проекту. Нові рекреаційні вигоди від озера кваліфікуються як реальні вигоди. Вони можуть включати рибальство, проведення пікніків, катання на човнах, купання тощо. Якщо ці можливості є безкоштовними, то підрахунок вигод дуже ускладнюється. Зазвичай стосовно такого моменту робиться дуже неточний підрахунок вигод.

Вартість проекту включатиме:

- всі витрати на оплату праці з конструювання і обслуговування іригаційних споруд та озера;
- весь інструментарій та техніка, котрі потрібно буде придбати (труби та ін.) або орендувати (екскаватори, свердлильні вишки);
- всі витрати на купівлю землі, на проїзд через чужі землі, орендні виплати, що будуть необхідні на будівництві;

Це все прямі витрати.

Непрямі витрати включають втрати аграрних продуктів, що могли бути вирощені на заводненій землі, котра виникла в результаті проекту, за умови, що ці витрати не були включені в суму, яку уряд сплатив за придбання землі. Також, якщо проект відводить воду, він може знизити рівень води в районах, які не обслугову-

ються іригаційною системою, що може призвести до зниження там виходу сільськогосподарської продукції. Якщо від проекту зменшується кількість риби у водоймах регіону та зменшується кількість диких тварин, і це вплине на рекреаційні властивості регіону, то такі витрати теж потрібно включити до витрат проекту.

Таблиця витрат-вигод. Коли всі витрати і вигоди перелічено і підраховано, для наочності записують ці дані в таблицю. Припустимо, що в нашому випадку термін використання іригаційної системи 50 років. У такому капіталомісткому проекті, як іригаційна система, витрати в перші роки можуть бути дуже високими порівняно з прибутками від проекту (наприклад, вигод може не бути зовсім, доки система не побудована, а це може тривати кілька років). З часом прибутки можуть стати високими порівняно з витратами, оскільки витрати на будівництво дорівнюють нулю і кошти витрачаються лише на підтримання системи.

Таблиця 11. **Витрати та вигоди іригаційного проекту**

Витрати	**Роки**							
	1	2	3	4	5	6	...	50
Інженерні та планувальні роботи	E	–	–	–	–	–	...	–
Будівництво і конструювання: Праця Труби Важке обладнання Придбання землі Право проходу через чужі землі	F_1	F_2	F_3	F_4	F_5	–	...	–
Експлуатаційні витрати	–	–	–	–	–	M_6		M_N
Втрати сільськогосподарської продукції на інших землях	A_1	A_2	A_3	A_4	A_5	A_6		A_N
Рекреаційні втрати через знищення дикої природи	R_1	R_2	R_3	R_4	R_5	R_6		R_N
Загальні витрати	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6		C_N
Вигоди	1	2	3	4	5	6	...	N
Приріст виробництва аграрних продуктів	–	–	–	–	–	A_6		A_N
Збільшення рекреаційних можливостей	–	–	–	–	–	R_6		R_N
Загальні вигоди	–	–	–	–	–	B_6		B_N

Табл. 11 відображає витрати і вигоди для нашого гіпотетичного проекту. Суми витрат і вигод замість доларів виражені літерами латинського алфавіту. Витрати будуть високими в перші роки,

поки йде будівництво проекту, і вони різко зменшаться на шостий рік, відповідно коли буде завершено будівництво. Тому витратами, починаючи з шостого року, будуть експлуатаційні та непрямі витрати. З нижньої частини видно, що прибутків немає, доки система не введена в експлуатацію після завершення будівництва.

Оскільки прийняти проект потрібно сьогодні, то потік витрат та вигод має бути дисконтований до поточної вартості. Типово федеральний уряд США знаходить відношення вигод до витрат (B/C), але краще знаходити різницю між вигодами та витратами – це дасть змогу зробити вибір між альтернативними проектами. Таблиця не містить другорядних вигод, таких як збільшення закупівлі сільськогосподарського обладнання та товарів народного споживання фермерами, чиї прибутки зросли внаслідок іригаційного проекту. Як було розглянуто вище, це буде трансфертом, а не реальною вигодою, тому ми його не беремо до уваги.

4.3. Програми добробуту та їх важливість

Підтримка бідних людей є важливою функцією держави в будь-якій країні. Програми, за якими кошти та споживчі товари надаються нужденним людям, називаються державною допомогою, або програмою добробуту. Програми добробуту розроблені для перерозподілу доходу від небідних до бідних і мають на меті надання можливості родинам із дітьми турбуватися про себе під час пошуку роботи та утриматись від народження позашлюбних дітей [4]. Виплати, що здійснюються урядом, називаються трансфертними виплатами.

Останніми роками бюджет України можна назвати соціальним, оскільки він характеризується підвищенням виплат соціальної допомоги з боку держави. Характер цих виплат є мінливим, тому що внаслідок частих змін у владі періодично відбувається перегляд програм добробуту.

Існують два види програм добробуту: програми цільової грошової допомоги та натуральної допомоги. Перший вид програм добробуту гарантує виплату готівкою, якою реципієнти можуть розпоряджатися на власний розсуд. Прикладом програм такого типу може бути грошова підтримка сім'ям, що залишились без годувальника, матеріальна допомога непрацездатним особам.

Програми добробуту другого виду гарантують адресну натуральну допомогу. Прикладом цих програм є надання субсидій на оплату комунальних платежів, програми будівництва житла тощо.

Програми добробуту були і залишаються предметом гарячих дебатів. З одного боку, програми підтримки послаблюють стимули до пошуку роботи, сприяють розвалу багатьох сімей та виникненню почуття залежності серед бідняків. З іншого боку, діти, народжені в нужденних сім'ях, без допомоги не мали б змоги отримати освіту, більш-менш нормально харчуватися та мати житло. Отже, трансферти сприяють збільшенню рівня освіченості серед населення, є чи не єдиним шансом для певного кола молоді вирватися з бідності і таким чином сприяють розвитку суспільства і держави в цілому. Але тут постає проблема ефективності та рівності трансфертних видатків. Адже якщо видатки будуть недостатніми, то бідні люди отримуватимуть недостатньо їжі та життєві умови будуть надто погані, їх продуктивність буде на дуже низькому рівні, а значить і заробітки їхні й надалі скорочуватимуться.

Слід зазначити, що в зв'язку з впровадженням програм соціальної допомоги уряд стикається із певними проблемами. По-перше, здійснення цільової або безготівкової державної допомоги вимагає значних адміністративних затрат, зокрема на керівництво програмою, визначення можливостей доступу до неї та контроль за виконанням програми. По-друге, такі програми спричиняють неефективність при розподілі ресурсів тоді, коли існує ефект заміщення. Коли такий ефект відсутній, результати не відрізняються від тих, які можна отримати від прямого трансфертного доходу. По-третє, держава не повинна впливати на прийняття індивідуальних рішень щодо придбання того чи іншого блага.

Предметом дискусій є той факт, що при наданні цільової допомоги, тобто безоплатного отримання певного блага, людина починає споживати більше (проявляється ефект доходу). При виплаті готівкою тієї самої суми, на яку було надано безоплатну кількість блага, людина почне споживати менше, а рівень її достатку стане вищим. Маємо прояв ефекту заміщення [4]. Держава надає більше коштів, ніж людина витрачає на свої блага, тобто держава втрачає кошти. Можна зробити висновок, що безоплатне отримання благ спонукає індивідів споживати більше, ніж у тому випадку, якби вони самі платили за надані блага.

Диференційовані програми соціальної допомоги також мають ряд недоліків. По-перше, вони є адміністративно дорогими, тому що вимагають спрямування коштів на встановлення належності допомоги індивідам. По-друге, деякі спеціалісти вважають такі видатки несправедливими, через те що ставлення до індивідів з однаковими доходами може бути різним. Йдеться про те, що держава не має допускати дискримінації стосовно окремих соціальних груп. Два однаково бідних індивіди мають отримувати однакову допомогу від суспільства незалежно від їхнього віку. По-третє, готівкові видатки можуть мати руйнівний ефект, оскільки індивіди намагаються безпідставно претендувати на користування програмою. Факт існування програми спонукає індивідів до переходу в категорію, яка може користуватись благом даної програми. Це стосується головним чином виплат одиноким матерям (така допомога сприяє розпаду сімей, тому що неповна сім'я може поповнити свій бюджет виплатами за програмою соціальної допомоги) і значно меншою мірою соціального забезпечення, тому що люди не можуть старіти швидше, щоб скористатися державними виплатами. Проте коли групи відрізняються рівнями трудової віддачі або іншої віддачі від державних програм, уряд може виявитися неспроможним досягти вищого рівня перерозподілу через ту саму втрату ефективності, пропонуючи диференційовану допомогу.

Отже, трансфертні програми значно зменшують кількість індивідів, які проживають у бідності та знижують загальну нерівність. Але водночас збільшується дотрансфертна нерівність серед населення.

Сьогодні в Україні діють такі програми добробуту: допомога молодим сім'ям, на дитину, багатодітним сім'ям, неповним сім'ям, малозабезпеченим сім'ям, сім'ям непрацездатних громадян; виплати у разі загибелі або каліцтва співробітників; грошове забезпечення військовослужбовців; пільги і компенсації працівникам.

Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні у 2007 р. збільшились порівняно з 2006 р. на 5943,5 млн грн і становили 4 851 763 млн грн, або 21,5 % від загальних видатків та 6,8 % від ВВП [5].

Цільова грошова допомога непрацездатним громадянам із мінімальними доходами у 2007 р. в Україні була надана 666,6 тис. осіб, середній розмір місячної допомоги одній особі становив

43,03 грн. Розподіл цільової грошової допомоги за регіонами свідчить про те, що найвищий середній розмір місячної допомоги був у Вінницькій (45,64 грн), Хмельницькій (44,35 грн) областях та Автономній республіці Крим (44,15 грн), найменший – в Івано-Франківській (39,45 грн) та Закарпатській (39,47 грн) областях.

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам на 1.01.2008 р. за даними Мінпраці складала 4723,82 тис. грн на місяць, з них інваліди I групи отримали 576,17 тис. грн, інваліди II групи – 2536,39 тис. грн, інваліди III групи – 1523,68 тис. грн.

Надання грошової та натуральної допомоги малозабезпеченим пенсіонерам, непрацездатним громадянам та інвалідам органами соціального захисту в 2007 р. становило: адресна грошова допомога – 87 530,5 тис. грн, адресна натуральна допомога – 97 156,7 тис. грн. По регіонах найбільшу суму грошової допомоги отримали Миколаївська (15 029,4 тис. грн) та Одеська області (13 99,5 тис. грн), а найменше – Чернігівська (68,6 тис. грн) та Харківська (486,1 тис. грн) області.

Розподіл наданої допомоги малозабезпеченим пенсіонерам, непрацездатним громадянам та інвалідам органами соціального захисту за джерелами фінансування у 2007 р. був таким: з місцевих бюджетів – грошової допомоги 74,80 грн одній особі, натуральної – 37,55 грн; з позабюджетних коштів 73,91 та 31,59 грн грошової та натуральної допомоги відповідно.

Сума призначеної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям становила 150 670,1 тис. грн в цілому по Україні, з цієї суми найбільшу частку отримала Львівська область (14 969,7 тис. грн), а найменшу – Київ (939,6 тис. грн).

Одним із видів державної соціальної допомоги для малозабезпечених верств населення є субсидії.

Надання житлово-комунальних субсидій є однією з найважливіших програм соціального захисту. Дана програма була введена в дію з травня 1995 р. відповідно до програми житлових субсидій, і вона була першою в Україні програмою, спрямованою допомагати найменш забезпеченим верствам населення.

Субсидія є адресною допомогою держави сім'ям на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива. Адресний характер допомоги означає, що вона призначається конкретній сім'ї за звернен-

ням уповноваженого власника, на якого відкрито особовий рахунок від імені усіх зареєстрованих там осіб. Субсидія є безповоротною допомогою, при її призначенні громадяни не беруть на себе зобов'язання щодо її повернення.

Субсидія може призначатися на такі види послуг, як користування чи утримання житла, водопостачання, теплопостачання, газопостачання, водовідведення, користування електроенергією, вивіз побутового сміття.

Право на отримання субсидії поширюється на осіб, які мешкають у житлі будь-якої власності: державної, громадської, колективної чи приватизованої. Головним критерієм для призначення субсидії є рівень доходів сім'ї по відношенню до вартості витрат на комунальні послуги. Субсидія призначається у разі наявності різниці між розміром плати за житлово-комунальні послуги, скраплений газ та паливо в межах норми володіння та користування і обсягом обов'язкового відсотка платежу, який зобов'язана сплачувати сім'я в разі призначення субсидії.

У 2007 р. кількість сімей, які звернулися за субсидіями, становила 2303,2 тис. (що на 805,6 осіб більше порівняно з 2006 р.), а призначено було субсидії 2120,4 тис. осіб, що становило 92,1 % від кількості сімей, які звернулися за субсидіями. Загальна сума призначених субсидій у 2007 р. склала 188,9 млн грн [5].

Середньомісячний розмір призначених субсидій за 2006–2007 рр. наведений на рис. 28.

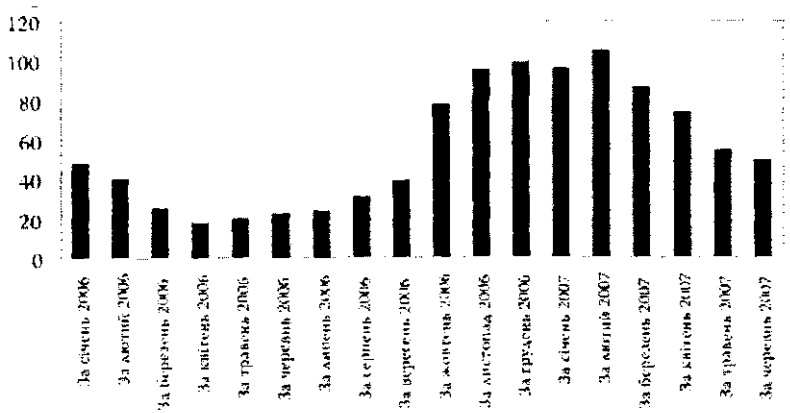

Рис. 28. Середньомісячний розмір призначених субсидій за 2006–2007 рр.

Як видно з графіка на рис. 28, середньомісячний розмір субсидій у 2007 р. приблизно в 2–3 рази вище, аніж у 2006 р., що свідчить про збільшення фінансування даної програми.

Отже, дана програма державної соціальної допомоги у вигляді надання житлово-комунальних субсидій є дієвою та успішно розвивається. Населення покращує свій добробут завдяки цій програмі.

Важливість державної допомоги

Якщо проаналізувати соціальну захищеність населення України на підставі вибіркового опитування Держкомстату на березень 2006 р., то за рівнем доходу більшість людей з вибірки вважає, що їх доходу недостатньо для задоволення першочергових потреб у продуктах харчування, медичному обслуговуванні, придбанні одягу, відпочинку. Найбільш незабезпеченими відчувають себе безробітні.

Найбільшу недостатність доходу відчувають для задоволення потреб у навчанні (62,2 %), придбанні товарів довгострокового користування (74,8 %) та задоволення потреб у відпочинку (75,3 %). Найменшу недостатність доходу відчувається для задоволення потреб в оплаті житла (35,0 %) та придбання продуктів харчування (38,4 %).

Цікавими є результати опитування щодо медичного обслуговування та освіти.

По Україні не мають можливості отримати належного медичного обслуговування 56% опитуваних, більшість опитуваних оцінили стан свого здоров'я як задовільний (57,7%).

На неможливість отримувати освіту вказало 58,8% респондентів.

Опитування, проведене Держкомстатом, свідчить, що, попри те, що більшість медичних і освітніх послуг офіційно залишається безкоштовною, основною проблемою доступу до системи охорони здоров'я і до системи освіти слід визнати нестачу коштів у населення.

Щодо соціальної захищеності, то лише 1,8 % вважають себе повністю соціально захищеними, 45,0 % почуваються мало захищеними, 18,9 % – зовсім незахищеними і 22,5 % – частково захищеними.

За даними Світового банку [6], з огляду на рівень державних витрат у наданні соціальних послуг, найбільша проблема полягає в

необхідності підвищення ефективності видатків, а не у збільшенні їх загального обсягу.

4.4. Програми державних асигнувань на охорону здоров'я та житлово-комунальні послуги

Надання послуг охорони здоров'я в Україні вкрай неефективне. Україна успадкувала з радянських часів надто велику мережу лікарень і медичних закладів, підпорядкованих різним рівням влади. Велика частка ресурсів на рівні закладів охорони здоров'я витрачається на зарплату та комунальні послуги, що залишає мало можливостей для придбання належного обладнання та відновлення застарілої інфраструктури та на підвищення кваліфікації медичного персоналу.

Нині система охорони здоров'я в Україні фінансується із загальних бюджетних надходжень. Державні видатки у сфері охорони здоров'я (як частка ВВП) є невеликими (у 2006 р. становили 3,7 % ВВП) порівняно з іншими країнами регіону [6].

Державні видатки на охорону здоров'я в Україні за 1995–2008 рр. наведені в табл. 12.

Таблиця 12. **Видатки на охорону здоров`я (1995–2008 роки)**

Рік	Видатки на охорону здоров'я з бюджету (млрд грн)	Питома вага видатків до обсягу бюджету, %	Обсяг видатків у розрахунку на одиницю населення, грн / чол.
1995	2,5	10,7	49,1
1996	3,1	9,4	61,4
1997	3,5	11,6	69,1
1998	3,6	11,6	72,1
1999	3,8	10,9	72,6
2000	4,8	12,2	89,3
2001	6,2	11,2	112,0
2002	7,3	12,5	134,0
2003	9,7	12,8	169,5
2004	11,9	12,0	186,8
2005	12,5	12,1	266,7
2006	17,6	12,5	360,35
2007	26,1	3,5	529,8
2008	32,1	3,6	689,0

Зростання видатків на охорону здоров'я впродовж 1995–2008 рр. зумовлювалось зростанням ВВП. Значне збільшення частки видатків відбувалося в періоди 1999–2000 та 2006–2008 рр. Помітна стійка тенденція до збільшення відрахувань.

Зростання показника видатків на охорону здоров'я у розрахунку на одного громадянина України зумовлена передусім збільшенням видатків з бюджету та зменшенням кількості населення країни з 52 млн до 47 млн осіб. Загалом, показник є занизьким для рівня європейської країни. Фінансування програми здійснювалося виділенням коштів з державного бюджету.

Наявна ситуація перекладання фінансування медичної галузі з центрального бюджету на місцеві. Так, з державного бюджету на фінансування охорони здоров'я виділено 6,5 млрд грн (22,4 % від обсягу зведеного бюджету на охорону здоров'я), з місцевих бюджетів – 22,6 млрд грн (77,6 %), що більше на 26,7 % порівняно з минулим роком.

Сьогодні існують такі державні програми з охорони здоров'я в Україні:

1. Державна програма розвитку Всеукраїнської оздоровниці-курорту Євпаторія на 2004–2010 рр.
2. Державна програма запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на 2006–2010 рр.
3. Програма профілактики та лікування стоматологічних захворювань на 2002–2007 рр.
4. Програма профілактики і лікування артеріальної гіпертензії в Україні.
5. Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації».
6. Державна програма будівництва сучасних інфекційних лікарень (відділень) в обласних центрах та великих містах на 2004–2010 рр.
7. Загальнодержавна програма протидії захворюванню на туберкульоз у 2007–2011 рр.
8. Національна програма «Забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004–2008 рр.»
9. Комплексна програма «Цукровий діабет».
10. Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації на 2002–2011 рр.»

11. Державна програма забезпечення населення лікарськими засобами на 2004–2010 рр.
12. Державна програма «Дитяча онкологія на 2006–2010 рр.».

Всі програми відбуваються під наглядом МОЗ.

Оцінити державні програми з охорони здоров'я надзвичайно складно, оскільки неможливо виміряти в грошових показниках здоров'я нації.

Однак існує методика оцінки життя людини, яка базується на використанні методу аналізу витрат та вигод.

Як оцінюється життя людини

Релігійні та культурні цінності нашого суспільства стверджують, що людське життя безцінне. Коли йдеться про порятунок однієї людини, рідко хто замислюється про доцільність витрат на це. Також, якщо б людину попросили оцінити її життя, то не дивно було б почути, що воно просто не має ціни. Саме тому оцінювання життя методом витрат та вигод (АВВ) є однією з найважчих проблем. Якщо життя кожної людини має безмежну ціну, то було би варто втілювати в життя кожен проект, що міг би зменшити смертність хоч на незначну величину. Вигоди від такого проекту теж були б безмежними. Такі оцінки позбавляють доцільних шляхів оцінки проектів. Саме тому економісти розглядають два наступних методи оцінки скінченних вартостей людського життя [2]: втрачений заробіток та бажання індивідів платити за уникнення ризиків.

Втрачений заробіток. Згідно з цим підходом вартість життя людини – це поточна вартість чистих заробітків особи за все життя. Якщо людина помирає внаслідок певного проекту, витратами суспільства буде лише очікувана вартість вихідного продукту, що та людина могла б виробити. Цей підхід часто використовують в судовій практиці, щоб визначити, яку компенсацію повинні отримати родичі особи, що загинула внаслідок нещасного випадку. Однак такий підхід буквально означає, що суспільство не зазнає втрат, якщо загине літня, немічна або неповноцінна людина. Через це даний підхід є протиприродним, і багато економістів його відкидають [2].

Бажання індивідів платити за уникнення ризиків. Даний підхід доводить, що суспільні програми створюють суспільний продукт, який зменшує ймовірність смерті та нещасних випадків

певних громадян, як результату певної небезпеки. Вигоди від такої програми будуть вимірюватись бажанням індивідів, що беруть участь у програмі, платити за зменшення ризиків, яких вони зазнають. Проте таку інформацію буває важко дістати. Це пов'язано з так званою проблемою «проїзду за чужий рахунок», коли індивіди не бажають платити, бо вважають, що весь тягар витрат ляже на інших. Цю проблему можна вирішити шляхом соціологічного опитування. В анкетах потрібно вказати, яких небезпек зазнають індивіди, як можна їх зменшити і якими будуть ці небезпеки після впровадження програми чи проекту; опитати цих індивідів, які витрати вони були б згодні понести для впровадження цієї програми. Тоді відповіді підраховуються в грошових одиницях і обчислюється середня величина. Таким чином отримують необроблений індекс бажання платити, іншими словами, вигоду з розрахунку на одного платника податків – учасника проекту.

При використанні будь-якого з вищенаведених методів отримаємо величину вигод від зменшення смертності та нещасних випадків, виражену в доларах. Витрати складатимуться з витрат на працю, капітал, придбання землі тощо. Як і в попередніх випадках, складаємо таблицю витрат і вигод, приводимо витрати і вигоди до поточних величин і рахуємо критерій чистої вигоди (NBC) [3].

За своєю природою більшість програм з охорони здоров'я неефективні з точки зору аналізу методу витрат та вигод, проте вони є необхідними для гармонійного розвитку суспільства, надання першої допомоги та підтримки життя населення.

Державні програми розвитку житлово-комунального господарства

Закон України «Про загальнодержавну програму розвитку житлово-комунального господарства на 2004–2010 рр.» передбачає наступні етапи:

1-й етап – 2004–2006 рр.

2-й етап – 2007–2010 рр.

Мета програми:

1. Забезпечення сталого функціонування і динамічного розвитку сфери житлово-комунального господарства.
2. Удосконалення системи управління житлово-комунальним господарством.

3. Забезпечення доступу всіх верств населення до житлово-комунальних послуг, які відповідають вимогам державних стандартів.
4. Запровадження державних соціальних стандартів у сфері житлово-комунального обслуговування.
5. Стимулювання інвестиційної діяльності у сфері житлово-комунального господарства.
6. Забезпечення ефективного використання грошових, людських та матеріальних ресурсів виробниками та споживачами житлово-комунальних послуг.
7. Пріоритетність інноваційного розвитку в життєзабезпеченні населених пунктів, сприяння науково-технічному прогресу у сфері житлово-комунального господарства.
8. Створення однакових умов для всіх суб'єктів підприємницької діяльності у сфері житлово-комунального господарства.

Фінансування програми відбувається з державного бюджету та позабюджетних коштів, розміри фінансування наведені в табл. 13 та на рис. 29, 30.

Таблиця 13. **Фінансування програми розвитку ЖКГ(млн грн)**

Етапи	Фінансування в цілому	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Кошти підприємств	Інші джерела
1-й	13 967	1437	5221	4105	3289
2-й	20 751	2076	7371	6110	5194

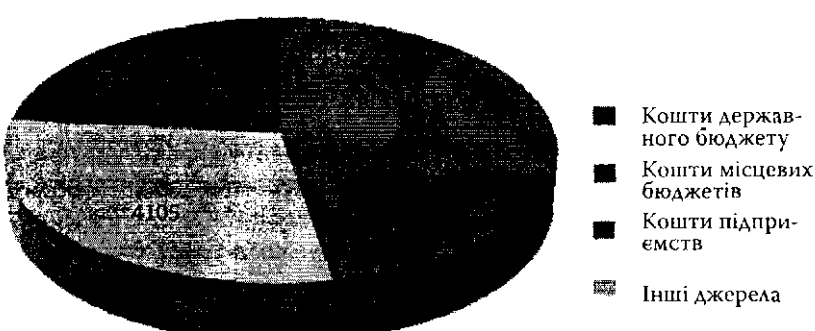

Рис. 29. Фінансування впродовж 2004–2006 р. (млн грн)

Динаміка фінансування першого етапу представлена на рис. 31.

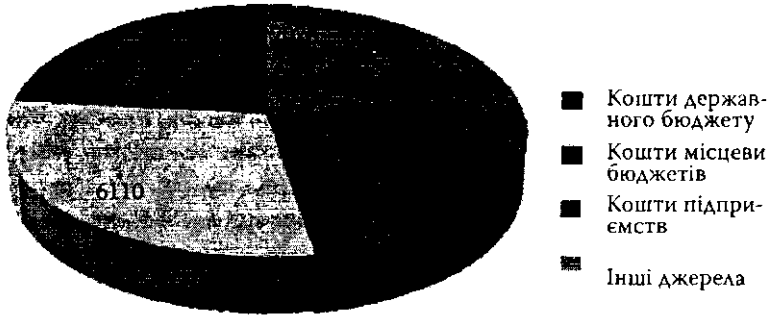

Рис. 30. Фінансування впродовж 2007–2010 р. (млн грн)

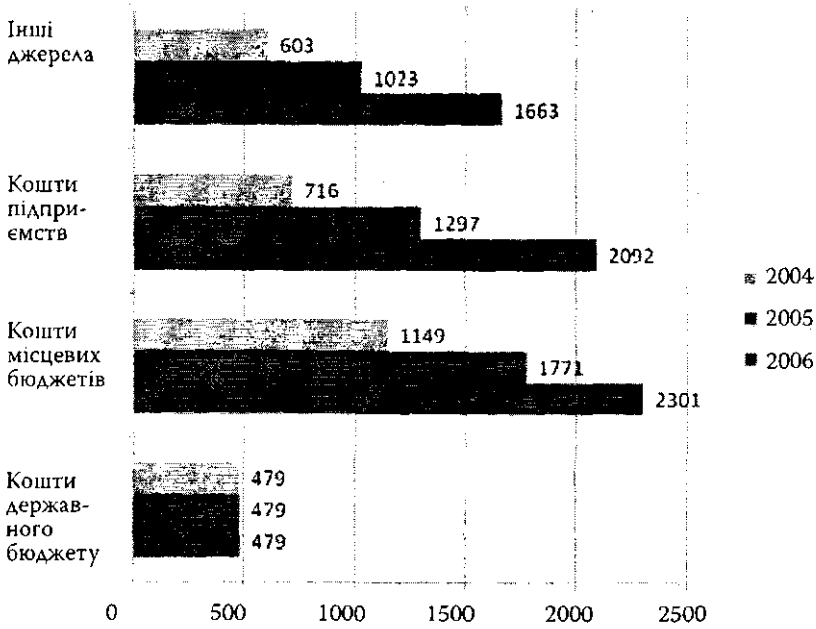

Рис. 31. Динаміка фінансування першого етапу (млн грн)

Фінансування державної програми розвитку та реформування ЖКГ проводиться поетапно, 2-й етап стосується проведення конкретних заходів із заміни та покращення умов житлового господарства, на 2 й етап виділено 20 751 млн грн.

Оцінка програми поліпшення умов ЖКГ за основними напрямками

У зв'язку з тим, що неможливо визначити рівень задоволення від програми покращення умов ЖКГ для кожного індивіда, ефектив-

ність її використання важко оцінити за методом витрат та вигод. Загалом варто проводити оцінку програми покращення умов ЖКГ за основними напрямками державної програми та проаналізувати ефективність муніципального транспорту та надання послуг ЖКГ.

Придбання та оновлення муніципального транспорту передбачає закупку нових транспортних засобів для покращення умов пересування міських мешканців. Проте існує певний відсоток пасажирів, що не є постійними користувачами муніципального транспорту або такими, що реально не сплачують за проїзд або належать до пільгових категорій (наприклад, студенти), що при оцінці програми може призвести до порушення принципу ефективності. Встановлення високих цін на проїзд може спричинити до того, що певна група постійних пасажирів, що повністю сплачувала послугу, надасть перевагу приватним перевізникам, адже рівень заміщення зменшиться, і комунальні транспортні підприємства можуть втратити дохід від запроваджених високих цін. Встановлюючи тарифи на проїзд, треба виходити з собівартості послуги та ціни альтернативного проїзду приватних транспортників. Загалом, слід зазначити, що більшість транспортних комунальних підприємств України, що надають послуги з перевезення в межах міст, є збитковими та потребують значної державної підтримки.

Список використаної літератури

1. Дж. Е. Стігліц. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 841 с.
2. Public finance / Harvey S. Rosen. – Chicago : Irwin, 1995. – 623 p.
3. Public finance and the American economy / Neil Bruce. – Boston : Addison-Wesley, 2001. – 615 p.
4. Public finance : a contemporary application of theory to policy / David N. Hyman. – Fort Worth : Harcourt College Publishers, 2002. – 700 p. : ill. (some col.). – (Сер.: The Harcourt College Publishers series in management).
5. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник.– К. : Держкомстат України, 2008. – 125 с.
6. Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти: звіт управління з питань подолання бідності та економічного менеджменту, регіон Європи та Середньої Азії. – К. : Світовий банк, 2007. – 150 с.
7. Public finance : a normative theory / Richard W. Tresch. – Amsterdam – Boston : Academic Press, 2002. – 950 p.
8. Пелих Л. Б. Аналіз витрат та вигод: Рукопис кваліфікаційної роботи. – К., 2006. – 28 с.

Наукове видання

Л. І. Краснікова

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ ТА СУСПІЛЬНИЙ ВИБІР

Літературний редактор: *Марина Макаренко*
Художнє оформлення: *Дмитро Виговський*
Коректура: *Тетяна Щегельська*
Верстка: *Марина Черноморд*

Підписано до друку 2.10.2009. Формат 60×90 $^{1}/_{16}$
Папір офсетний № 1. Гарнітура Warnock Pro. Друк офсетний.
Тираж 300 прим. Зам. № 0012.

Надруковано у Видавничо-поліграфічному центрі НаУКМА
вул. Г. Сковороди, 2, Київ, 04070

Краснікова Л. І.

К 78 Теорія державних витрат та суспільний вибір : [монографія] / Л. Краснікова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА, 2009. – 109 с.

ISBN 978-966-2410-00-6

Монографія присвячена дослідженню механізмів розподілу суспільних благ, особливостям застосування державних інструментів для уникнення екстерналій. Тут висвітлено сучасні методології аналізу програм бюджетних витрат в Україні, а також економічні підстави для державного втручання та причини зростання видатків в умовах прямої та представницької демократії. Проаналізовано дію державних інструментів щодо інтерналізації зовнішніх ефектів. Розглянуто пропозицію суспільних вигод та умову ефективності Самуельсона. Визначено оптимальну кількість державних благ. Простежено державні витрати на національну оборону в Україні та використання політичних інструментів під час здійснення суспільного вибору.

УДК336.5.01:330.567.4 (447)
ББК 62.261.5